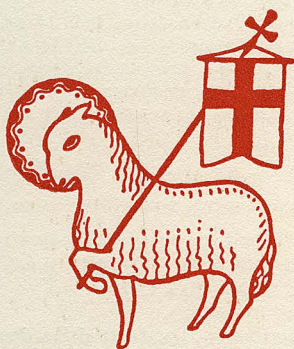

SVERIGES KYRKOR

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM
PÅ UPPDR. AV K. VITT. HIST. O. ANT. AKAD.
UTGIVET AV SIGURD CURMAN
OCH ARMIN TUULSE

GOTLAND

BAND IV HAFTE 6.
KRÄKLINGE SETTING
TILLÄGG OCH RÄTTELSE
SAMT REGISTER TILL BAND IV
AV
ERLAND LAGERLÖF

SVERIGES KYRKOR

föreligger i följande delar april 1964:

- BLEKINGE.** (22) Band I, h. 1. *Östra härad*. Pris 13 kr.
» (36) Band I, h. 2. *Medelsta härad*. Med register till Bd I. Pris 14 kr.
» (51) Band II, *Bräkne och Listers häraden*. Med register till Bd II. Pris 13 kr.
» (59) Band III, h. 1. *Fredrikskyrkan i Karlskrona*. Pris 5 kr.
» (65) Band III, h. 2. *Trefaldighetskyrkan eller Tyska kyrkan i Karlskrona*. Pris 8 kr.
» (86) Band III, h. 3. *Amiralitetskyrkan i Karlskrona*. Med register till Bd III. Pris 25 kr.
» (85) Band IV, h. 1. *Ronneby*. Pris 25 kr.
» (87) Band IV, h. 2. *Karlshamn*. Pris 17: 50 kr.
» (93) Band IV, h. 3. *Sölvesborg*. Med register till Bd IV. Pris 40 kr.
» (90) Band V, h. 1. *Översikt av landskapets kyrkokonst*. Pris 30 kr.
- BOHUSLÄN.** (57) Band I, h. 1. *Västra Hisings härad*. Pris 8 kr.
» (95) Band II, h. 1. *Inlands Nordre härad, södra delen*. Pris 25 kr.
- DALARNE.** (6) Band I, h. 1. *Leksands och Gagnefs tingslag*. Pris 4: 50.
» (9) Band I, h. 2. *Falu domsagas norra tingslag*. Pris 12 kr.
» (37) Band I, h. 3. *Falu domsagas södra tingslag*. Med register till Bd I. Pris 16 kr.
» (52) Band II, h. 1. *Falun*. Pris 12: 50.
- DALSLAND.** (34) Band I, h. 1. *Sundals härad*. Pris 10 kr.
- GOTLAND.** (3) Band I, h. 1. *Lummelunda ting* (utom Tingstäde). Pris 4 kr.
» (21) Band I, h. 2. *Lummelunda ting* (Tingstäde). Pris 5: 50.
» (31) Band I, h. 3. *Bro ting*. Pris 12 kr.
» (33) Band I, h. 4. *Endre ting*. Pris 12 kr.
» (35) Band I, h. 5. *Dede ting*. Med register till Bd I. Pris 10 kr.
» (42) Band II, *Rute setting*. Med register till Bd II. Pris 16 kr.
» (54) Band III, *Hejde setting*. Med register till Bd III. Pris 26 kr.
» (61) Band IV, h. 1. *Lina ting*. Pris 12 kr.
» (66) Band IV, h. 2. *Halla ting, norra delen*. Pris 18 kr.
» (68) Band IV, h. 3. *Halla ting, södra delen*. Pris 20 kr.
» (84) Band IV, h. 4. *Kräklinge ting, nordvästra delen*. Pris 25 kr.
» (97) Band IV, h. 5. *Kräklinge ting, sydöstra delen*. Pris 34 kr.
» (101) Band IV, h. 6. *Tillägg, rättelser samt register till Band IV*. Pris 15 kr.
- GÄSTRIKLAND.** (39) H. 1. *Gävle stads kyrkor*. Pris 10 kr.
» (44) H. 2. *Landskyrkorna*. Med register. Pris 17 kr.
- HÄRJEDALEN.** (91) Band I, h. 1. *Svegs tingslag, nordvästra delen*. Pris 23 kr.
- MEDELPAD.** (30) H. 1. *Njurunda och Sköns tingslag samt Sundsvalls stad*. Pris 10 kr.
» (47) H. 2. *Indals, Ljustorps och Västra Domsagens tingslag*. Med register. Pris 16 kr.
- NÄRKE.** (46) Band I, h. 1. *Örebro stads kyrkor*. Pris 12 kr.
» (63) Band I, h. 2. *Örebro härad*. Pris 20 kr.
» (92) Band I, h. 3. *Glanshammars härad, sydvästra delen*. Pris 41 kr.
- SKÅNE.** (38) Band I, h. 1. *Kävlinge kyrkor i Harjagers härad*. Pris 2: 50.
» (96) Band II, h. 1. *Luggude härad, sydvästra delen*. Pris 38 kr.
- SMÅLAND.** (48) Band I, *Jönköpings och Huskvarna kyrkor*. Med register till Bd I. Pris 12 kr.
- STOCKHOLM.** (17) Band I, h. 1. *Storkyrkan*. 1. *Församlingshistoria*. Pris 11 kr.
» (24) Band I, h. 2. *Storkyrkan*. 2. *Byggnadshistoria*. Pris 15 kr.
» (25) Band I, h. 3. *Storkyrkan*. 3. *Inredning och inventarier*. Med register till Bd I. Pris 20 kr.
» (28) Band II, h. 1. *Riddarholmskyrkan*. 1. *Byggnadshistoria*. Pris 20 kr.
» (45) Band II, h. 2. *Riddarholmskyrkan*. 2. *Fast inredning, inventarier och gravminnen*. Med register till Bd II. Pris 38 kr.
» (5) Band III, h. 1. *Kungsholms kyrka*. Pris 4: 50.
» (10) Band III, h. 2. *Hedvig Eleonora kyrka*. Med register till Bd III. Pris 14 kr.
» (26) Band IV, h. 1. *Jakobs kyrka*. 1. *Församlingshistoria*. Pris 13 kr.
» (32) Band IV, h. 2. *Jakobs kyrka*. 2. *Konsthistoria*. Pris 13 kr.
» (40) Band IV, h. 3. *Johannes kapell och kyrka. S:t Stefans kapell*. Med register till Bd IV. Pris 10 kr.
» (20) Band V, h. 1. *Adolf Fredriks kyrka*. Pris 12: 50.
» (55) Band V, h. 2. *Gustav Vasa kyrka*. Pris 5: 50.
» (60) Band V, h. 3. *Matteus kyrka*. Pris 4 kr.
» (23) Band VI, h. 1. *Klara kyrka*. 1. *Församlingshistoria*. Pris 12 kr.
» (27) Band VI, h. 2. *Klara kyrka*. 2. *Konsthistoria*. Med reg. till Bd VI. Pris 12 kr.
» (41) Band VII, h. 1. *Maria Magdalena kyrka*. Pris 12 kr.
» (56) Band VII, h. 2. *Katarina kyrka*. Pris 16 kr.
» (89) Band VII, h. 3. *Softa kyrka*. Pris 12: 50.
» (49) Band VIII, h. 1. *Bromma kyrka och Västerledskyrkan*. Pris 6 kr
» (83) Band VIII, h. 2. *Spånga och Hässelby kyrkor*. Pris 26 kr.
» (53) Band IX, h. 1. *Skeppholmskyrkan*. Pris 10 kr.

(Forts. å omslagets 3:e sida)

KYRKOR PÅ GOTLAND KRÄKLINGE SETTING

TILLÄGG och RÄTTELSER samt REGISTER TILL BAND IV

utarbetat av

ERLAND LAGERLÖF

Häfte 101 av

SVERIGES KYRKOR
KONSTHIST. INVENTARIUM

på uppdrag av

KUNGL. VITT. HIST. OCH ANT. AKADEMIEN

utgivet av

SIGURD CURMAN och ARMIN TUULSE

Generalstabens Litografiska Anstalts Förlag

STOCKHOLM 1964

UTGIVET MED BIDRAG AV
STATENS HUMANISTISKA FORSKNINGSRÅD

REDAKTIONSSEKRETERARE: ERLAND LAGERLÖF
FOTOGRAFIERNA ÄRO, DÄR EJ ANNAT ANGIVES, TAGNA AV
NILS LAGERGREN 1960

BILDMATERIAL, ANTECKNINGAR OCH EXCERPTER
FÖRVARAS I ATA

INNEHÅLL

	Sid.
Gothems kyrkas restaurering 1949—50	857
Norrlanda kyrkas restaurering 1953—55	892
Buttle kyrkas restaurering 1956—57	896
Sjonhems kyrkas restaurering 1961—62	906
Övriga förändringar	910
Rättelser	914
Ortregister	916
Sakregister	920
Personregister	929

FÖRKORTNINGAR ANVÄNDA I DETTA HÄFTE

ATA = Antikvariskt-topografiska arkivet i VHAA, Sthlm.

BSt = K. Byggnadsstyrelsens arkiv, Sthlm.

G. A. = Gotlands Allehanda.

GOTL. = Gotlänningen.

G. ARKIV = Gotländskt Arkiv, meddelanden från Föreningen Gotlands Fornvänner, Visby.

GF = Gotlands Fornsal.

RAÅ = Riksantikvarieämbetet, Sthlm.

SHM = Statens Historiska Museum, Sthlm.

SvK = Sveriges Kyrkor, Konsthistoriskt inventarium utg. på uppdrag av K. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Sthlm 1912 —

SÖDERBERG, B.: Passionsmålningarna = B. Söderberg, De gotländska passionsmålningarna och deras stilfränder, Lund 1942.

I FÖRENING MED MÅTTUPPGIFTER

B = bredd, D = diameter, Dj = djup, H = höjd, L = längd. Sv.f. = svensk fot (29,7 cm).

Samtliga mått äro, där ej annat angives, i cm.

Väderstrecken förkortas: N S Ö V.

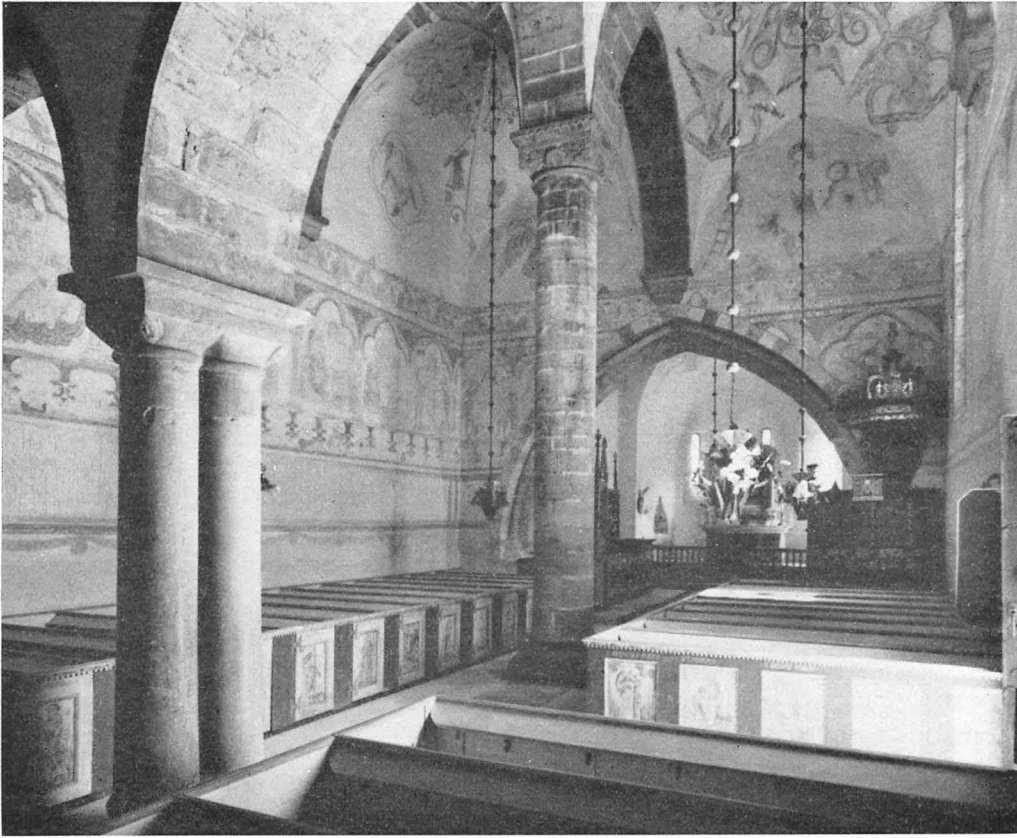

Fig. 921. Gothems kyrka. Interiör mot Ö efter restaureringen 1949—50. Foto 1960.

Die Kirche von Gothem. Inneres nach O nach der Restaurierung von 1949—50.

Gothem Church. Interior looking E after restoration 1949—50.

GOTHEMS KYRKAS RESTAURERING 1949—50

Gothems kyrka genomgick 1949—50 en omfattande restaurering efter förslag av professor Erik Lundberg, stadfäst av BSt 1937. Det var framför allt kyrkans interiör, som härvid kom att starkt förändras, medan exteriören lämnades i det närmaste oförändrad. Kyrkan hade genomgått en större yttre restaurering 1933.¹

I samband med den inre restaureringen fick man möjlighet att utföra byggnads- historiska undersökningar. Detta gällde främst långhuset, där golvet bröts upp i samband med att nytt golv skulle inläggas. Undersökningen gav intressanta och viktiga resultat vad Ö delen av långhuset beträffar, medan utgrävningen av den V delen för-

BYGGNADS-
HISTORISKA
UNDER-
SÖKNINGAR

¹ Ang. den yttre restaureringen 1933 se tidn.art.: G. A. 28/6 1932 och 8/11 1933.

svårades genom talrika begravningar under golvet.¹ Den byggnadshistoriska undersökningen utfördes av amanuens Gilbert Svenson, som till RAÅ inlämnade rapport den 15/7 1949. På grundval av denna rapport skall här nedan lämnas en kortfattad redogörelse för utgrävningen.

Det viktigaste resultatet av undersökningen var att man kunde konstatera förekomsten av ett äldre långhus på samma plats, vilket man tidigare förmodat, men ej kunnat verifiera.

Under kyrkans trögolv påträffades ytterligare två golv, av vilka det första var lagt av kraftiga bilade plankor, medan det andra bestod av fast lerblandat kalkbruk (fig. 922). Det sistnämnda golvet hade av allt att döma inte något samband med det nuvarande långhuset. Det hade nämligen fasta gränser i både norr och söder, vilket framgick av kvarsittande tydliga kanter och dessa voro ej parallella med nuvarande långhusväggar. Detta golv torde alltså ha tillhört en äldre byggnad på samma plats, troligen långhuset till den äldsta stenkyrkan på platsen, kärnkyrkan. I höjd med och delvis under detta golv påträffades i långhusets N och S delar några få stenar (fig. 922), som säkerligen utgjort grunden till denna äldre kyrkas långhusmurar.

Med hjälp av dessa murrester och det med uppböjda kanter avgränsade kalkbruksgolvet ansågs det möjligt att ungefärligt bestämma det äldre långhusets inre och yttre murliv och dess bredd (ca 5,5 m). Däremot kunde man ej fastställa dess längd, eftersom grundmurar och golv i långhusets V del hade förstörts genom begravningar. Dess avslutning i Ö kunde man däremot ungefärligen fastställa genom kalkbruksgolvets förmodade avslutning åt detta håll (fig. 922).

Vad den äldre kyrkans kor beträffar kunde man vid detta tillfälle endast göra få iakttagelser av betydelse, eftersom utgrävningen ej kunde utsträckas även till det område (nuvarande kor) där det förmodas ha stått. Man kunde dock konstatera att ett äldre kor rivits i samband med att det nuvarande koret uppfördes. Det framgick av några grundstenar i långhusets Ö del, vilka av läget att döma med största sannolikhet tillhört det äldre koret.

Rekonstruerar man det äldre långhusets nord- och sydmur med hjälp av de funna grundresterna och kalkbruksgolvet, får man således ett mycket smalt rum (5,5 m). Om man sedan med utgångspunkt från detta mått försöker bestämma långhusets längd måste man som jämförelsematerial ta de minsta bevarade romanska kyrkobyggnaderna på Gotland såsom Akeback och Lummelunda (långhusets B 5,7 m), Anga (långhusets B 6 m). Långhusens längd i dessa kyrkor är: Akeback 9,6, Lummelunda 9,6. Det är således ganska sannolikt att långhuset i Gothem varit ca 9,5 m långt. Eftersom vi känner detta långhus begränsning åt Ö kan vi således ganska exakt bestämma dess läge inom det nuvarande långhusets murar (fig. 922).

STOLPHÅL

I långhusets Ö del påträffades två stora, stenskodda hål (inre diameter 40 cm) i den äldre kyrkans golv (fig. 922). Då båda hålen innehöll trärester kan man förmoda att

¹ Begravning under kyrkans golv förbjöds genom en kunglig förordning 1822, främst av sanitära skäl.

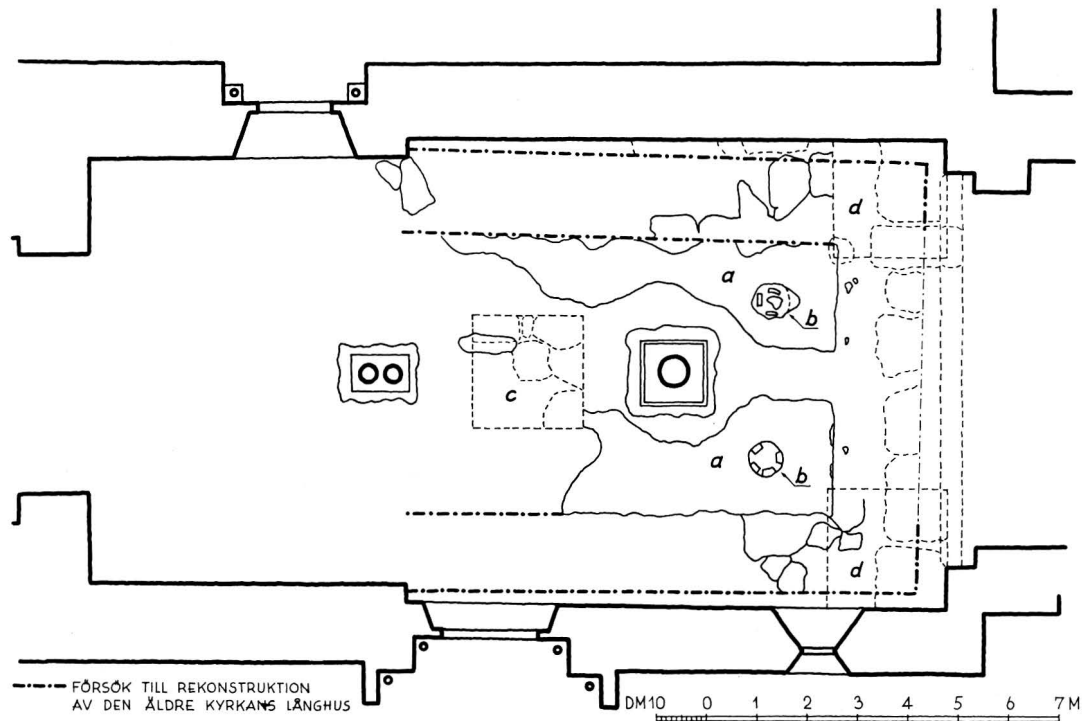

Fig. 922. Den äldre kyrkans grundplan, försök till rekonstruktion av långhuset utförd vid grävningsundersökning i samband med restaureringen 1949—50. a. Golv av kalkbruk tillhörigt den äldre kyrkan, b. Stolphål, c. Fundament till den medeltida dopfunten. Uppm. av Gilbert Svenson 1949.

Grundriß der älteren Kirche. Rekonstruktionsversuch des Langhauses an Hand der Grabungsergebnisse von der Restaurierung 1949—50. a) Kalkmörtelestrich der älteren Kirche, b) Pfahlloch, c) Mittelalterlicher Taufsteinsockel.

Plan of older church. Attempted reconstruction of nave made during excavations in conjunction with restoration 1949—50. a, Mortar floor of older church; b, hole for post; c, base of medieval font.

Fig. 923. Pilgrimsmärke av bly. Helig biskop (S. Nicolaus?). 1200-talstyp. Foto ATA. S. 863.

Pilgerplakette vom Typ des 13. Jh. aus Blei. Heiliger Bischof (St. Nikolaus?).	Pilgrim's badge, lead. Canonized bishop (St. Nicholas?) 13th century type.
--	--

SIDOALTAREN

de ursprungligen använts som stolphål. Ett liknande stenskott hål kom i dagen vid en undersökning i samband med restaureringen av Grötlingbo kyrka 1956—58.¹ Detta stolphål var placerat i långhuset rakt under mittvalvets hjässa. Här var också änden av stolpen bevarad; en obarkad furustock med 30 cm diameter. Man antog att det i detta fall kunde röra sig om resterna av en ställningskonstruktion, som använts vid välvningen av den gotiska kyrkan. Möjligen kan de påträffade stolphålen i Gothems kyrkogolv ha haft en liknande funktion och i så fall motsvarats av två liknande stolphål i långhusets V del.

Man kan dock ej utesluta andra möjligheter för stolphålens ursprungliga användning. Under senare tid har man ofta vid utgrävningar i kyrkobyggnader påträffat stolphål, som har kunnat hänföras till träbyggnader av stavkyrkokonstruktion.² I Gothem torde det dock knappast vara fråga om sådana, eftersom de äro placerade på för stort avstånd från varandra för att kunna ha använts som stolpstöd i en stavkyrka. En annan möjlighet är att de använts som stolphål för stöden till ett lektorium,³ som således skulle ha varit placerat i långhusets Ö del vid eller ovanför triumfbågen. Sådana lektorerier voro relativt vanliga i de medeltida kyrkorumen, men dess förekomst på Gotland har tidigare ej kunnat påvisas.

I det nuvarande långhusets SÖ och NÖ hörn påträffades på sedvanlig plats två altarfundament (fig. 922), som båda voro uppmurade av slätthuggen kalksten sammanfogad av kalkbruk av god hållfasthet. Båda fundamenten voro av ovanlig storlek; det S 250 × 225 och det N 230 × 220. Bakom det N altaret, med all sannolikhet ett Maria-

¹ EVALD GUSTAFSSON, Den romanska kyrkan i Grötlingbo, i: Gotl. Arkiv 1958, s. 65—74.

² Jfr ELNA MÖLLER—OLAF OLSEN, Danske Trækirker, i: Nationalmuseets arbejdsmerk 1961, s. 35 f. — HÅKON CHRISTIE, Kinsarvik kirke og dens restaurering, i: Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring, Årbok 1961, s. 47—112. Särsk. s. 56—57.

³ Lektorium (läktare), ursprungligen en upphöjd plats i kyrkan för uppläsning av de heliga texterna. L. består i allmänhet av ett på pelare vilande galleri el. en brygga av sten el. trä placerat i långhuset vid eller ovanför triumfbågen. Utom att det uppbär pulpeten varifrån texterna läses kunde det också ge plats åt sångare, stundom även åt en orgel. Se ASTRID SCHJETLEIN JOHANNESSEN, Kinn kirkes lektorium og dets plass blant norske middelalderslektorer. Bergen-Oslo 1962.

Fig. 924. Interiör mot V efter restaureringen 1949—50. Foto 1960

Kircheninneres nach W nach der Restaurierung 1949—50. Interior looking W after restoration 1949—50.

altare,¹ påträffades en nisch (H 100, B 60, Dj 50), vars låga placering är anmärkningsvärd. Omkring och i närheten av dessa fundament påträffades vid sällning av jorden en stor mängd mynt (se nedan). Utan tvekan har de båda sidoaltarna tillhört det nuvarande långhuset.

Ett tredje fundament av ungefär samma storlek (rekonstruerat ca 220 × 215) FUNDAMENT påträffades mellan långhusets mittpelare och dubbelpelaren i V. Genom gravläggningar hade dess SV hörn spolerats, medan grunden i övrigt var väl bevarad (fig. 922). Det var uppbyggt av stora grova kalkstensblock utan den fina huggning som kännetecknade de båda sidoaltarna. Detta antyder möjligen att fundamentet tillkommit vid annan tid-

¹ Det norra sidoaltaret, d. v. s. det altare som var placerat i långhusets nordöstra hörn, synes utan undantag ha varit helgat åt jungfru Maria. I Sverige förekommer sådana sidoaltaren redan vid 1100-talets mitt synbarligen genom inverkan från cistercienserna. Sidoaltarna murades alltid intill väggen, medan högaltaret i allmänhet varit fristående.

punkt. Huruvida det tillhört den nuvarande kyrkan eller ett äldre långhus, som funnits på samma plats (se ovan) är svårt att bestämt kunna avgöra. Grundstenarna vilade på det hårdtrampade golvet till den äldre anläggningen (fig. 922), vilket dock ej nödvändigtvis måste innebära att det tillhört nuvarande långhus.

Man har antagit att detta fundament skulle ha utgjort underlaget för ett centralaltare, som kan ha använts som lekmannaaltare¹ (Gilbert Svensons rapport, vari även hänvisas till ett muntligt meddelande av Johnny Roosval). Dess placering i V delen av kyrkorummet gör dock detta förmodande mindre troligt. Om det tillhört den äldre kyrkan har dess plats varit vid långhusets V vägg bara några meter från muren. I den nuvarande kyrkan blir dess plats mitt emellan långhusets mittkolonn och dubbelkolonnen i V. I båda fallen avviker placeringen från den gängse vad lekmannaaltaren beträffar. I mindre kyrkor ha dessa så vitt man vet haft sin plats i triumfbågen.

Man kan alltså ifrågasätta om detta fundament utgjort grunden till ett altare. Det kan också ha haft andra funktioner. Dess placering i kyrkorummet långt i V och i anslutning till kyrkans huvudportal i S talar för att fundamentet kan ha utgjort grunden till en dopfuntsplint,² av vilken delar nu ligger som trappstenar i tornrummet vid uppgången till tornet. Plinten har rekonstruerats (fig. 90), varvid det visade sig att den haft en diameter av 250 cm, vilket stämmer väl överens med fundamentets storlek.

Kyrkan äger nu en dopfunt av trä från 1741 (s. 96). Den har dock föregåtts av en medeltida sandstensfunt, av vilken fragment påträffades vid en arkeologisk undersökning av kastalen 1940. Fyndet utgjordes av ett starkt skadat huvud av ett fabeldjur i sandsten, som med största sannolikhet ursprungligen tillhört en dopfuntsfot från 1100-talet. Botten till en dopfuntscuppa, sannolikt från samma funt, har påträffats i gården Hangre i socknen.

Det fundament som vid restaureringen påträffades i det nuvarande långhusets mitt kan förmodas ha utgjort grunden till den ovan omtalade dopfunten från 1100-talet. Sannolikt har denna funt varit placerad på samma plats i det äldre långhuset, varvid den stått endast några meter från detta långhus V-vägg (fig. 922), vilket var en naturlig placering av dopfunten under medeltiden. Man har sedan troligen låtit funten stå kvar på sin ursprungliga plats, när det nya långhuset uppfördes på 1200-talet.

LÖSA FYND

Fyllnadsjorden mellan det trägolv, som borttogs vid restaureringen och 1100-talskyrkans golv var mycket rik på småfynd. Bl. a. tillvaratogs 4 600 mynt, varav huvuddelen eller 4 000 voro W-brakteater präglade i Visby troligen från 1200-talets slut till in

¹ Lekmannaaltare: ett i allmänhet i större (katolska) kyrkor förekommande centralaltare, som var placerat i långhusets östra del. Detta altare var avsett för lekmännens andaktsutövning i motsats till det i koret befintliga huvudaltaret (högaltaret) till vilket endast prästerskapet hade tillträde.

² Under medeltiden hade dopfunten sin plats i kyrkans västra del, nära ingången med hänsyn till den odöptes orenhet. I landskyrkor stod d. ofta i nordvästra hörnet, men anträffade fundament visa att den även ofta var placerad mitt i västpartiet. I kyrkor med torn tycks tornets bottenvåning ej sällan ha fått tjäna som dopkapell.

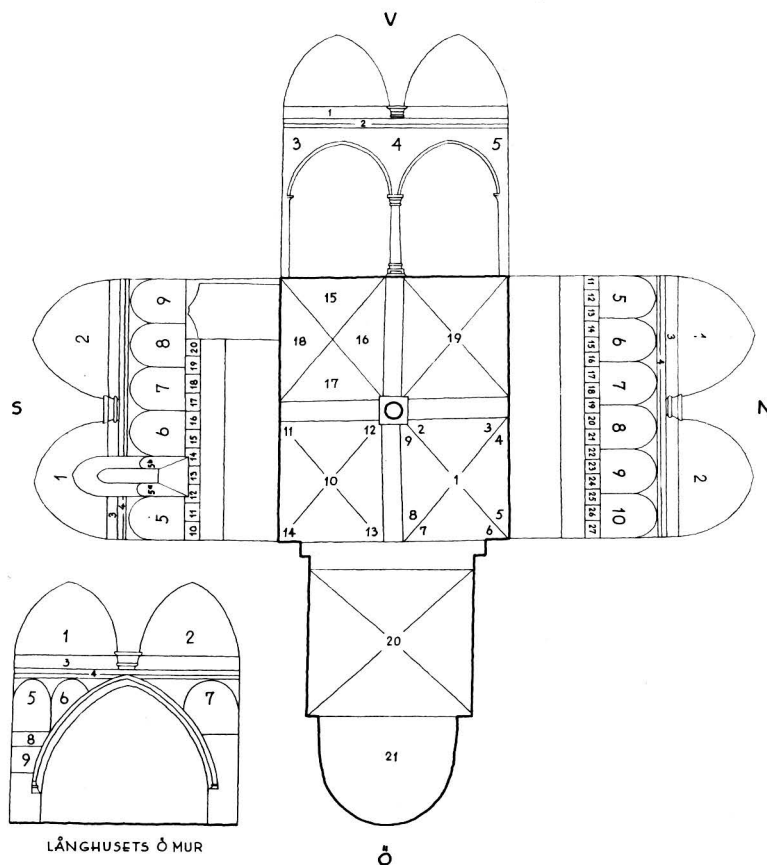

Fig. 925. Schema till målningsgrupp II.
Übersicht der Ausmalung. Gruppe II. Identification of murals, group II,

på 1400-talet. Koncentrationen av mynten var särskilt stor vid altarfundamenten i långhusets NÖ och SÖ hörn. Mynten förvaras nu i SHM (inv. nr 24450).

Av stort intresse var också ett pilgrimsmärke¹ av bly (fig. 923), som påträffades vid sällning av fyllnadsjorden. Det är en biskopsbild, möjligen S. Nicolaus; biskopen står frontalt med en bok i h. hand lyft i sidled, i v. hand håller han en kräkla vars skaft är ställt diagonalt framför kroppen. 1200-talstyp. H 8,2. Förvaras numera i SHM (inv.nr 24450: 28).

¹ Pilgrimsmärke. Det var allmänt brukligt att pilgrimen som ett minne och samtidigt som ett bevis för att han besökt en vallfartsort erhölet ett litet märke, vilket i allmänhet var av bly och avsett att fästas på hatten.

KALKMÅLNINGAR

Enligt restaureringsförslaget skulle kyrkans väggar och valv omputsas. Församlingen ställde sig av kostnadsskäl tveksam till denna åtgärd, som även skulle omfatta bortknackning av de senaste putslagren. Man beslöt dock slutligen att den skulle genomföras. Provkackning för att utröna om putslagren dolde äldre kalkmålningar hade tidigare företagits men inte lämnat nämnvärt positivt resultat. Det var därför mycket överraskande när man här kunde blotta en mycket rik målningsskrud, som framför allt var koncentrerad till långhuset (fig. 921). Framtagningen och konserveringen skedde under ledning av konservator Bertil Bengtsson, Linköping.

Målningarna kunna ur stilistisk synpunkt uppdelas i tre grupper:

GRUPP I

I. Dekorativa målningar i tornkammarens valv (fig. 926); bladrankor, livsträd, som växa upp utmed valvribborna och överst i valvet breder ut sig till ett stiliserat ornament. Den NV ribbens livsträd angripes vid stammen av en man med lyftad yxa och en man med stridsklubba (s. k. morgonstjärna). Nuvarande färger: rött, grönt, gult och brunt. Denna dekoration är äldre än målningarna i långhuset, som företräder en mera driven och komplicerad ornamentik. Den har vissa likheter med ornamentiken i Anga och Ala (fig. 594, 675) från 1200-talets slut och bör ha tillkommit strax efter tornrummets välvning under 1200-talets senare hälft.

GRUPP II

II. Denna gruppens målningar är utan jämförelse de mest omfattande bland de målningar som framtogos vid restaureringen. De äro dessutom de kvalitativt mest högtstående. Hela långhuset utom V delen (under det planerade tornet) är på väggar och i valv fyllt med målningar ur denna grupp. Dessutom finnas målningsrester ur samma grupp i koret och i absiden. Målningarna bestå av ornamentalt utformade livsträd och figurscener i valven samt scener ur Kristi barndoms- och passionshistoria på väggfälten och i de östra sköldbågarna. Dessutom finns en intressant serie månadsbilder på norra väggen samt inskrifter (s. 881), som i två band löpa kring hela långhuset. De dekorativa elementen äro dels tektoniska, dels ytfyllande och utgöras av ramverk, draperier, fyrpass samt blom- och bladdekor. Färgskalan domineras av rödbrunt och grågrönt i olika nyanser.

Dessa märkliga målningar, som sakna direkta motsvarigheter bland de övriga gotländska kyrkomålningarna, synas vara utförda av en framstående tysk konstnär omkring 1300. Påtagliga överensstämmelser ha nämligen kunnat påvisas mellan dessa målningar och kyrkomålningar i nordvästra Tyskland från ungefär samma tid.¹

GRUPP III

III. Denna grupp omfattar målningar i långhusets västra del (norra väggen) samt dekorativa kompletteringar av målningarna i grupp II. De ha tillkommit betydligt

¹ BENGT G. SÖDERBERG, Svenska kyrkomålningar, Sthlm 1951, s. 106 ff, pl. 46—49. Målningarna i Gothem dateras där till omkr. 1260—80. Jfr även HILDE CLAUSSEN, Die ehemalige Prämonstratenser-kirche in Clarholz und ihre neuentdeckten Gewölbemalereien, i: Westfalen, Hefte für Geschichte, Kunst und Volkskunde, 37, 1959, 1—3, s. 174—199.

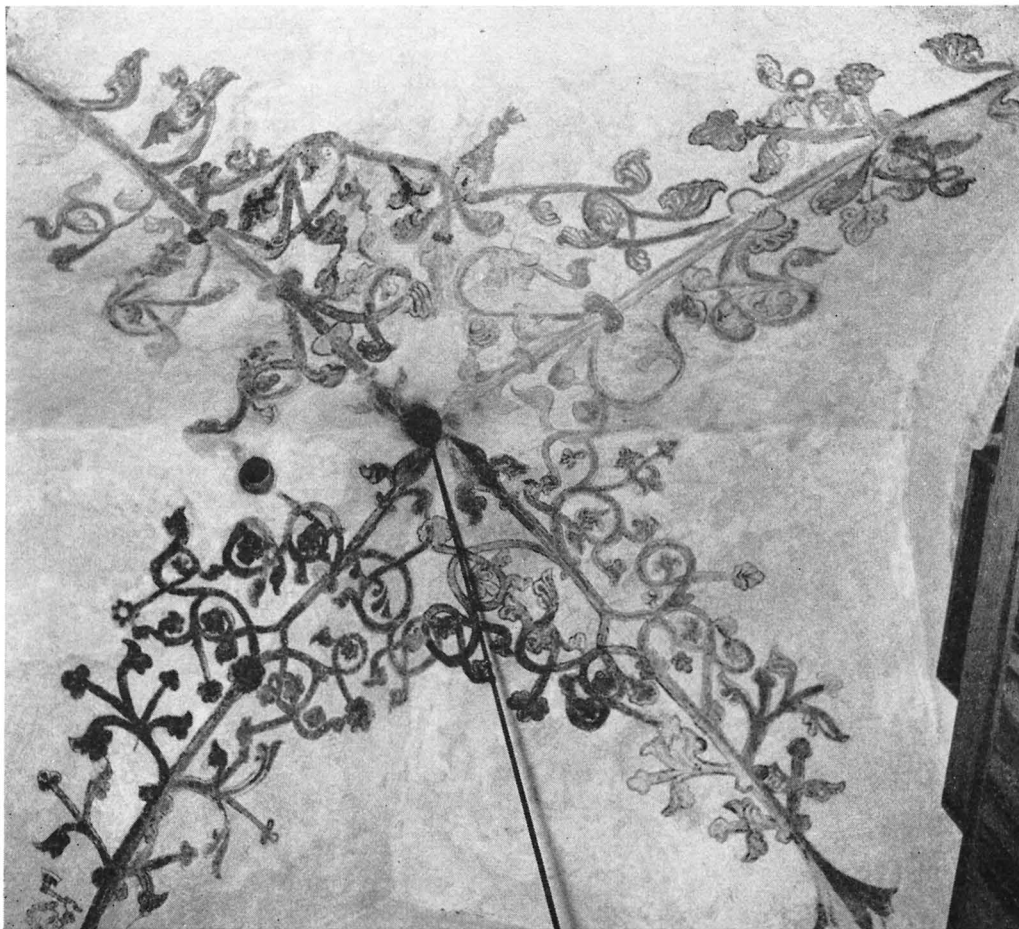

Fig. 926. Tornkammarens valv med ornamentalmålning (grupp I) från 1200-talets senare hälft. Foto 1960.
 Turmkammergewölbe mit Dekorationsmalerei aus der 2. H. des 13. Jh. Vaulting of tower room with ornamental paintings, dating from second half of 13th century.

senare och äro ej av samma kvalitet som målningarna i de två första grupperna. Huvudscenen på norra långhusväggen (fig. 928) återger *Kristoffer, som på sin vänstra axel bär Kristusbarnet*; i höger hand har han en tjock vandringsstav med kvistar. Han omgives av två figurer (bröstitbild i mindre skala); på högra sidan en påve i hög tiara, på vänstra sidan Mohammed i turban och fjädrar. Längst till höger en stående figur, eremiten (nu nästan utplånad) med en brinnande fackla i höger hand. Inskrifter vid respektive figurer: CHRISTOPHOROS — PAPA — MAHOMET. Färgerna äro följande: rödbrun konturmålning, skär karnation, gult och blågrått.

Dessa målningar återgå på reformationstidens stridsskrifter och propagandabilder mot

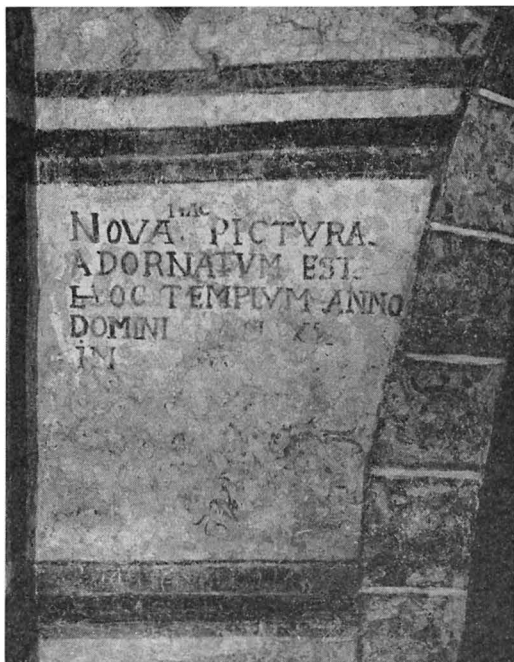

Fig. 927. Inskrift på långhusets Ö vägg, N om triumfbågen. Från 1673. Foto 1960.

Inskrift von 1673 an der O Wand des Langhauses, N vom Triumphbogen.

Inscription on E wall of nave, N of rood arch, dating from 1673.

den katolska kyrkan. De skildrar hur Kristusbarnet (den rena evangeliska läran) skyddas av Kristoffer mot katolicismen och mohammedanismen, som vid denna tid i de protestantiska länderna jämställdes såsom kristendomens största fiender.¹ Med hänsyn till idénnehåll och stil böra denna grups målningar ha tillkommit under 1500-talets andra fjärdedel.

Det målade draperiet under 1300-talsmålningarna på långhusets norra och södra sida synes också kunna hänföras till denna grupp medan den målade inskriften på triumfbågsmuren: HAC / NOVA PICTURA / ADORNATUM EST / HOC TEMPLUM ANNO / DOMINI . . . . / IN . . . . (fig. 927), troligen tillkommit vid inredningens målning 1673 (jfr s. 94). Enligt uppgift skall nämligen årtalet 1673 (med romerska siffror) ha knackats fram vid restaureringen, men sedan bortfallit.²

FÖRTECKNING ÖVER MÅLNINGARNA I GRUPP II

(Numren hänvisa till fig. 925)

Långhusets NÖ valv (fig. 929):

1. I valvhjässan fyra mot varandra ställda *örnar* med utbredda vingar; två av örnarna målade i rödbrunt, två i grågrönt. Valvkapporna äro ornerade med slingor som växa upp från svicklarna. De sammanföras i valvets hjässa och bildar där en rent ornamentalt rankdekor, som omsluter örnarna. — 2. *Manlig figur* stående på en slinga i svickeln klädd i rödbrun kappa och blågrön rock; pekar med h. hand mot livsträdets stam, v. hand är framsträckt. — 3. *Ornamentslinga*. Här har sannolikt funnits en figur, som dock nu är helt utplånad. — 4. *Ornamentslinga* på vilken står en *manlig figur* klädd i kort röd mantel och med otydligt föremål möjligen en såg i v. hand. — 5. *Manlig figur*

¹ ARMIN TUULSE, Katolskt och protestantiskt i Sveriges och Danmarks kyrkomålningar, i: Fornvännen 1961, 5—6, s. 271—288.

² Uppgiften lämnad av docent Bengt Stolt, vilken deltog i restaureringen såsom konservatorsbiträde sommaren 1949 och själv tog fram inskriften med årtalet.

Fig. 928. Kristoffer med Kristusbarnet omgiven av påve och turk; kalkmålning på långhusets N vägg, V delen, 1500-talets andra fjärdedel. Foto 1960. S. 865.

Christophorus mit dem Jesuskind umgeben von Papst und Mohammed, Malerei an der N Wand des Langhauses, W Teil, 2. Viertel des 16. Jh.

St. Christopher carrying Christ, with a Pope and a Turk; painting on N wall of nave, W part. Second quarter of 16th century.

Fig. 929. Långhusets NÖ valv med kalkmålningar av grupp II, sannolikt av tyskt ursprung från omkr. 1300. Foto 1960.

NÖ Langhausgewölbe mit Malerei wahrscheinlich deutschen Ursprungs um 1300. Gruppe II. NE vault of nave with paintings, probably of German origin, ca. 1300, group II.

stående på ornamental slinga klädd i brun mantel och med höjt skjutfärdigt armborst i händerna. — 6. Fragmentarisk, sannolikt manlig figur med otydligt föremål i h. hand, Står på en ornamental slinga. — 7. *Stående figur* vid ornamental slinga, övre delen mycket fragmentarisk. — 8. *Manlig figur* i gröngrå rock och mössa med brunt brätte; sträcker fram v. hand och höjer h. hand till slag med ett klubbliknande föremål. — 9. *Stående manlig figur (döden)* klädd i kort rödbrun klädnad; sträcker ut h. hand i vilken han håller ett stavliknande föremål.

Långhusets SÖ valv (fig. 930):

10. *Växtslingor (livsträd)* i valvstrålarna, vilka mötas i valvets hjässa, växa samman och breda ut sig i ett stiliserat symmetriskt ornament. — 11–14. *Änglar* med utbredda vingar och med glorior inom trepassfält, den SÖ med svängande rökelsekar. I Ö valvkappan fritt svävande ängel i helfigur.

N

Fig. 930. Långhusets SÖ valv, grupp II. Foto 1960.
 SÖ Langhausgewölbe. Gruppe II. SE vault of nave, group II.

Långhusets SV valv (fig. 931):

15. *Eldsprutande drake* genomborrad av två pilar. — 16. *Kentaur* med pilbåge i strid med draken i föregående valvkappa. — 17. *Riddare* iförd brynja med höjt svärd i h. hand och i v. hand sköld med ansiktsmask. — 18. *Ryttare* i rustning med fanprydd lans på apelkastad häst i galopp.

Långhusets NV valv (fig. 932):

19. I valvhjässan åttauddig stjärna omgiven av två mot varandra ställda *örnar* målade i rödbrunt och två i grågrönt målade figurer med örnkropp men med krönte mänskliga huvuden (*harpyor*).

Fig. 931. Långhusets SV_valv, grupp II. Foto 1960. S. 869.
 SW Langhausgewölbe, Gruppe II. SW vault of nave, group II.

Korvalvet (fig. 933):

20. Valvstrålarna äro dekorerade med slingor i grått och rödbrunt, *livsträd*? I valvhjässan en ring av *fabeldjur*, gripar och drakar i rödbrunt och grått.

21. Av *absidens* målningar finnas endast några fragment bevarade i NV hörnet (fig. 934): stiliserade blommor samt fragment av ett målat lejon med gloria och vingar, evangelisten Markus' symbol; därjämte finnas rester av en mandorla. Sannolikt har här ursprungligen funnits en *Majestas Domini* framställning omgiven av de fyra evangelistsymbolerna av vilka Markussymbolen delvis är bevarad. Nederst på samma sida finns en fragmentarisk dekor i gråsvart och rött, vilket antyder att hela absiden varit bemålad.

Långhusets N vägg (fig. 935):

1. *Krönt kvinnlig figur* med gloria tronande på brett sarkofagliknande säte. I h. hand håller hon ett föremål (spira, svärd?); v. hand höjd i välsignande åtbörd; kyrkans titelhelgon? Fragmentarisk. — 2. *Seraf* inom fyrpassformat fält. — 3. *Bård* med målade »fäs-

Fig. 932. Långhusets NV valv, grupp II. Foto 1960. S. 869.
 NW Langhausgewölbe. Gruppe II. NW vault of nave, group II.

ten» samt våglinjer i brunt och grått, därunder manliga och kvinnliga figurer med glorioer, bröstbild inom trepassformiga fält. Mellan dessa fält oregelbundet utformade fyrpassfönster och skottgluggsliknande öppningar. — 4. *Två inskriftsbårder* (se nedan s. 881). Nedanför inskriftsbårderna följer huvudscenerna, som äro hämtade ur Kristi liv. Dessa scener omramas av trepassformade bågar och smala kolonnetter. — 5. *Kristi födelse* (fig. 936). Maria liggande i en säng vid vars ände Josef sitter; därovanför krubban, som utformats som ett altare med en arkadbåge, överst oxen och åsnan. Ovanför Josefs huvud inskriften: IOSEPH. — 6–7. *Konungarnas tillbedjan* (fig. 937). Maria med barnet mottager sittande de från h. kommande konungarna, av vilka en befinner sig inom samma fält medan de två övriga stå till synes samtalande i nästa fält. Alla ha glorioer. Ovanför konungen längst t. v. inskriften: REX BALTZAR, samt ovanför de två övriga: GESPAR REX. — 8. *Vinundret i Kana* (fig. 938). Framför ett rektangulärt bord med nedhängande duk stående figur iförd rikt draperad mantel och med gloria, där bredvid tre höga krukor på

Fig. 933. Korvalvet, livsträd och fabeldjur, grupp II. Foto 1960. S. 870.
 Chorgewölbe mit Lebensbaum und Fabeltieren. Vaulting in chancel; tree of life and fabulous animals,
 Gruppe II. group II.

tot. Bakom bordet två sittande figurer. — 9. *Jesus botar en besatt från Gerasa?*¹. T. v. Kristus med korsgloria, stående iförd veckrik klädnad, t. h. likaledes stående, nästan utplånad figur, mellan dessa rund skål på fot. Tydningen är osäker på grund av scenens fragmentariska skick. Möjligen kan den även tolkas som Lazari uppväckande. — 10. *Kristi gisslande*. Kristus med korsgloria och iförd ländkläde står bunden vid en påle. Han flankeras av två män med höjda piskor i händerna. Inskrift: ABIVS — Under dessa

¹ Jfr Marc. 5: 1 ff. En liknande scen efter Bröllopet i Kana, se: E. POESCHEL, Die romanischen Deckengemälde von Zillis, Zürich 1941, s. 62 f.

Fig. 934. Absidens N mur, fragment av kalkmålning, grupp II (urspr. Kristus i mandorla omgiven av de fyra evangelistsymbolerna). Foto 1960. S. 870.

N Apsismauer mit Malereifragment (Christus in der N wall of apse, fragment of painting, group II (originally Mandorla umgeben von den vier Evangelisten). Christ in a mandorla surrounded by the symbols of the Gruppe II. four evangelists).

huvudscener finns en bård, som huvudsakligen omfattar månadsframställningar¹ inom rikt ornamenterade ramar: — 11–12. Helt utplånade. De ha sannolikt liksom 25–27 ursprungligen varit bemålade med ytfyllande *våxtornament*. — 13. Man sittande i runt badkar i v. hand bågare, dryckesscen. Inskrift: IANUS (förkortn. av Januarius). — 14. Stående man med spetsig huva framför värmeugn. Inskrift: FEBRWS. — 15. Barhuvad man i rödbrun, kort klädnad avverkande skog med yxa (fig. 939). Inskrift: MARS. — 16. Sittande manlig figur med knoppande växter i de höjda händerna. Inskrift: APRILL. — 17. Stående, sannolikt kvinnlig figur med höjda armar samt omgiven av blommande träd. Inskrift: MAI. — 18. Stående barhuvad man skördande hö med lie. Inskrift: IUNIUS. — 19. Framåtböjd man skördande säd med skära. Inskrift: IULIUS. — 20. Man stående i hästförspänd tvåhjulig vagn (fig. 940). Inskrift: AVGVS (förkortn. av Augustus). — 21. En stående och en knäböjande manlig figur samt ornamentalt växtslinga; trösk-

¹ Denna månadsserie överensstämmer i stort sett med den på kontinenten vanligen förekommande, dock med vissa avvikelser. Månaden mars representeras här av en man som med yxa avverkar skog. Det vanligaste motivet för denna månad är eljest beskärning av vinstockar, en variant som sannolikt är geografiskt betingad. Månaden augustis symbol, en hästförspänd vagn, som syftar på skörden, är också en ovanlig variant. Mest vanlig är här en skörde- eller tröskningsscen.

Fig. 935. Långhusets N mur med kalkmålningar från omkr. 1300, grupp II. Foto 1960. S. 870.
N Langhausmauer mit Malerei um 1300. Gruppe II. N wall of nave with paintings dating from ca. 1300, group II.

ning. Inskrift: SEPTEBER. — 22. Såningsman med h. arm höjd i en utslängande gest (fig. 941). Inskrift: OCTOBE. — 23. Träd med fallande hjärtformiga blad, sannolikt ett livsträd, i dess mitt ett kors. Inskrift: NO (November). — 24. Slakt; man som höjer en yxa till slag mot ett svin (fig. 942). Inskrift: DECEMBER. — 25–27. Dessa fält äro fyllda med målade *växtornament*. — Nedanföör månadsserien ett veckrikt draperi inom horisontalt dragna linjer. Sannolikt hör detta till en del till grupp III och utgör alltså en komplettering som tillkommit under 1500-talet.

Långhusets Ö vägg (triumfbågsmuren):

1. *Bebådelsen* (fig. 943). Ängeln Gabriel med utbredda vingar kommer med budskapet till den stående Maria (mycket fragmentarisk). Språkbandet som ängeln bär är nästan helt utplånat men bör ha haft inskriften: Ave Maria, gratia plena. — 2. *Korsnedtagningen* (fig. 944). Kristus på korset omgiven av Johannes och Maria, alla med mörkbruna glorior. På båda sidor en stege rest mot korset med klättrande figur. Vid korsets fot en knäböjande gestalt (Maria Magdalena?). — Under denna scen löper en bård med

Fig. 936. Kristi födelse, detalj av fig. 935. Foto 1960. S. 871.

Jesu Geburt, Abschnitt aus Abb. 935.

Birth of Christ, detail of fig. 935.

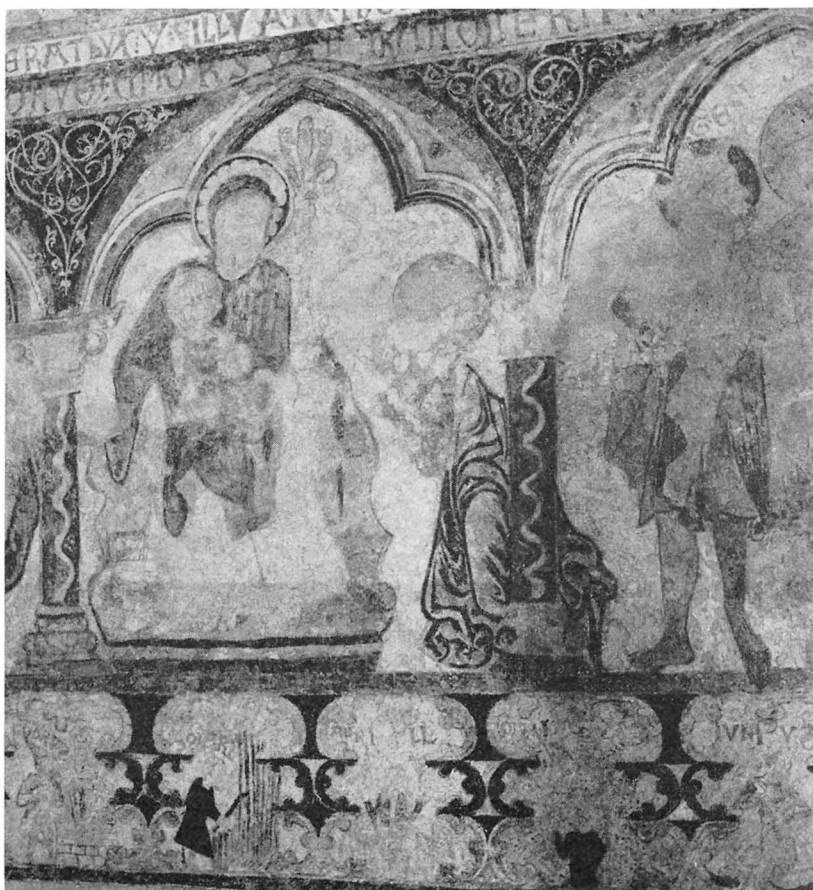

Fig. 937. Konungarnas tillbedjan, detalj av fig. 935. Foto 1960. S. 871.
Anbetung der Könige, Abschnitt aus Adoration of the Magi, detail of fig. 935.
Abb. 935.

figurer inom trepass (— 3.) samt därunder två inskriftsband (— 4. fortsättning från N väggen, se s. 881). — 5. *Korsbärandet*. Kristus med korsgloria, iförd endast ländkläde, bär sitt kors omgiven av två manliga figurer av vilka den ene är en soldat med hjälm. — 6. *Handvagningen*. Pilatus två stående sina händer. Inskrift: PILATV(S). Triumfkrucifixet fick ersätta den målade korsfästelsescen, som borde ha följt här. — 7. *Grawläggningen*. Kristi kropp smörjes med olja och nedlägges i stensarkofag. Inskrift: EMUS (= Nikodemus). (Scenen delvis dold av predikstolens ljudtak.) — 8. Fortsättning från N väggen på frisen med månadsbilderna, dock endast med *ornamentala slingor*. — 9. *Inskrift* som gäller målningarna från 1500-talet citerad å s. 866.

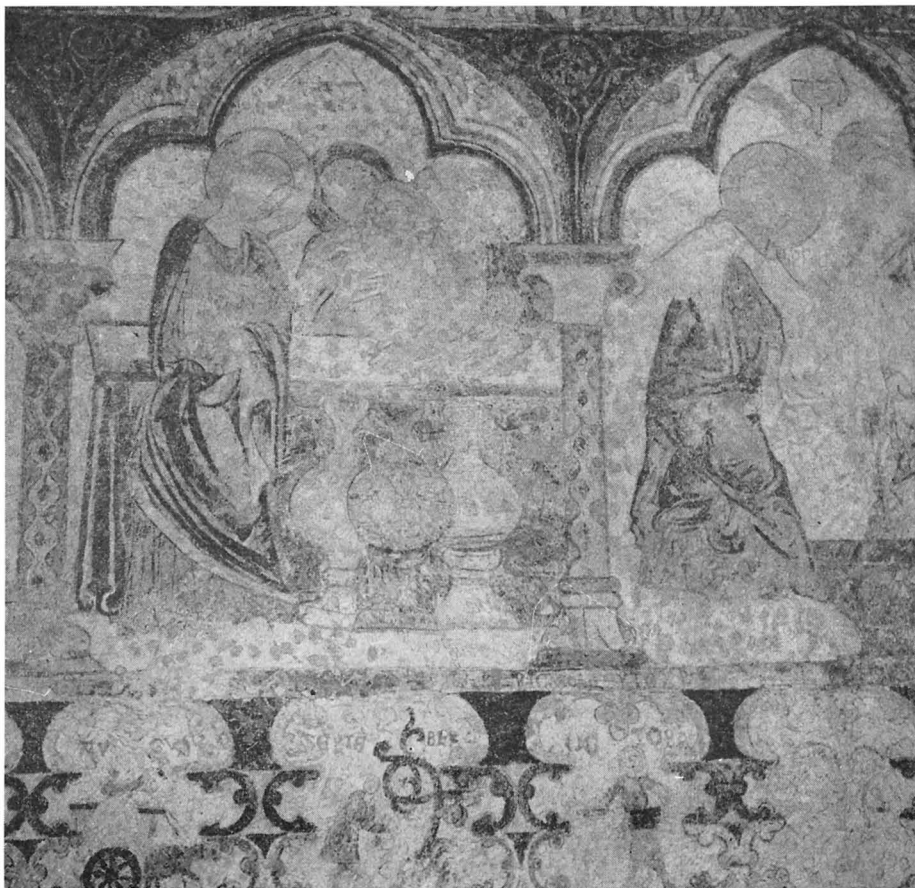

Fig. 938. Vinundret i Kana, detalj av fig. 935. Foto. 1960. S. 871.

Weinwunder zu Kana, Abschnitt aus Abb. 935.

The Miracle in Cana, detail of fig. 935.

Långhusets S vägg:

1. Ängel inom trepassformigt fält. — 2. *Fabeldjur*, lejon? — 2. *Bård* med manliga och kvinnliga helgon i bröstbild inom trepassformiga fält (fortsättning från Ö väggen). — 4. *Två inskriftsband* (se s. 881). — 5. *Uppståndelsen*. Kristus med segerfana i v. hand stiger upp ur den öppnade sarkofagen, vid hans fötter sovande soldater. — 5 a—b. Två helt utplånade scener, endast omramningarna återstå. — 6. Fragmentarisk, högst upp till v. urskiljes ett huvud med korsgloria, Kristus, till h. på andra sidan om det mångfärgade band, som vertikalt delar scenen på mitten, skönjes en figur i mindre skala med ena foten framsträckt; *Tomas?* — 7. *Himmelsfärden?* Starkt fragmentarisk, spår av mandorla. — 8. Fullständigt utplånad scen. — 9. *Yttersta domen?* Två mot varandra vända ansikten skönjbara. — I den bård, som på N sidan motsvaras av månadsserien,

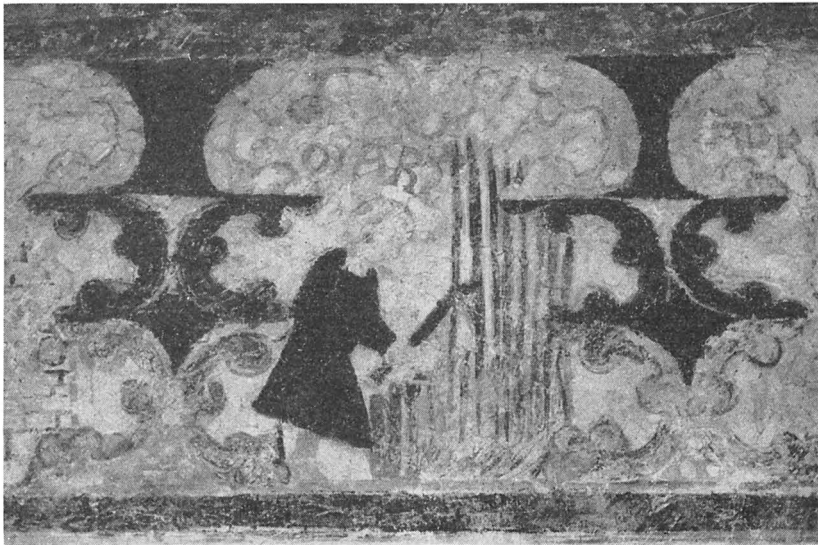

Fig. 939. Månaden mars, detalj av månadsserie målad på långhusets N vägg, grupp II; omkr. 1300. Foto 1960. S. 873.

Der März, Arbeitsbild aus dem auf der Langhausnordwand gemalten Monatszyklus um 1300. Gruppe II.   March, detail of series of months painted on N wall of nave, group II; ca. 1300.

Fig. 940. Månaderna juli och augusti, jfr fig. 939. Foto 1960. S. 873.

Die Monate Juli und August, vgl. Abb. 939.

July and August; cf. fig. 939.

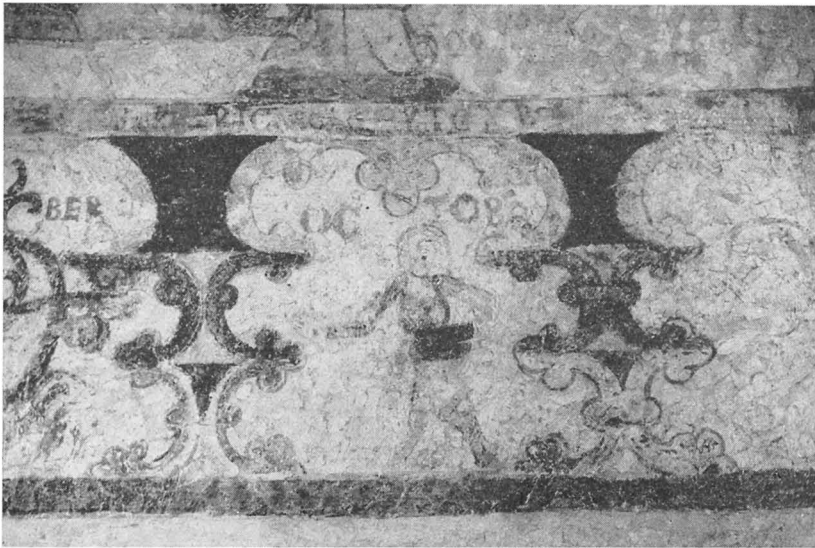

Fig. 941. Månaden oktober, jfr fig. 939. Foto 1960. S. 874.
 Der Monat Oktober, vgl. Abb. 939. October; cf. fig. 939.

Fig. 942. Månaden december, jfr fig. 939. Foto 1960. S. 874.
 Der Monat Dezember, vgl. Abb. 939. December; cf. fig. 939.

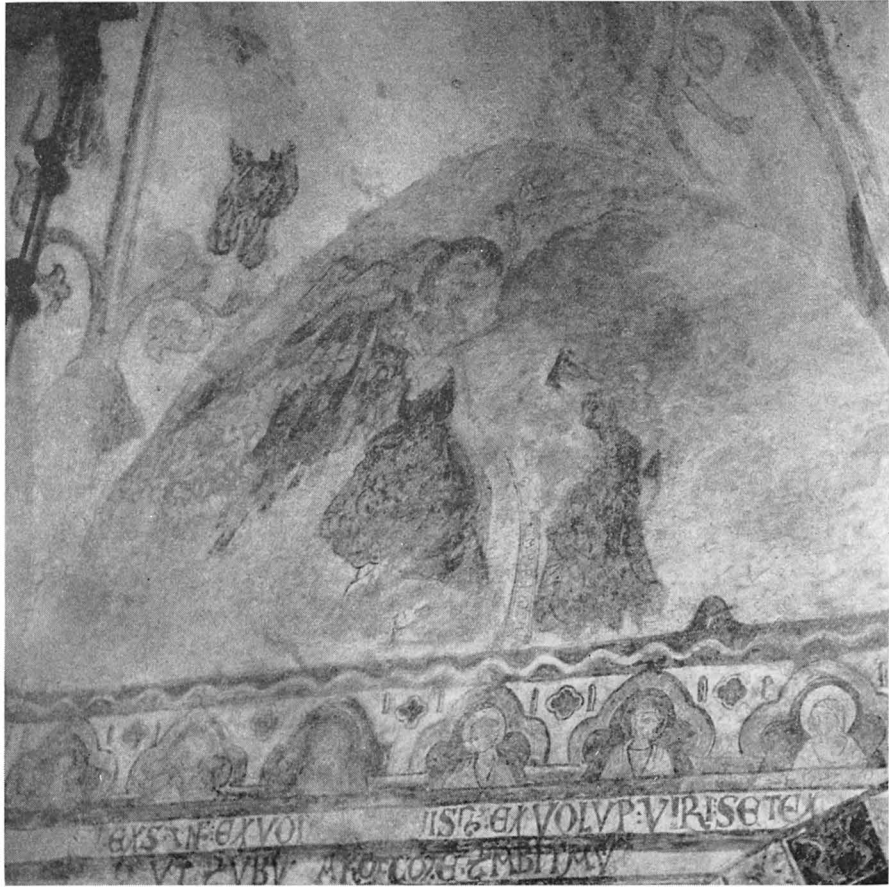

Fig. 943. Bebådelsen, kalkmålning, grupp II, på långhusets Ö vägg. Foto 1960. S. 874.
 Verkündigung, Malerei auf der Langhausost- The Annunciation, on E wall of nave, group II.
 wand, Gruppe II.

finns inom samma ornamentala omramning följande framställningar: — 10. *Fabeldjur*. — 11. *Man med pilbåge*. — 12. Scenen utplånad. — 13–14. *Jägare och björn*. — 15. Mycket fragmentarisk, otydbar. — 16–20. Omålade eller helt utplånade fält. — Nedanför denna bård ett draperi inom horisontella linjer liksom å N sidan, sannolikt komplettering från 1500-talet.

Långhusets V vägg (fig. 945):

1. *Bård med helgon* inom trepassformiga fält liksom å övriga väggar. — 2. *Inskriftsband* (se s. 881) — 3. *Djävulsfigur*. — 4. Starkt fragmentarisk scen. *Dödsmask, döden?* — 5. *Kristus* med korsgloria och iförd veckrik mantel stående inom molnband. — Mellan dessa figurframställningar mjukt fallande draperier målade i brunrött.

Fig. 944. Korsnedtagningen, kalkmålning, grupp II, på långhusets Ö vägg. Foto 1960. S. 874.
 Kreuzabnahme, Malerei auf der Langhausostwand. Grupp II. The Deposition, on E wall of nave, group II.

INSKRIFTER

Omedelbart ovanför huvudscenerna löpa två inskriftsband (se fig. 944) innehållande bibelcitat på latin textade med majuskler. Inskriften är på sina ställen svårt skadad och ej sällan helt utplånad (S och V väggen), dessutom är den mycket rik på förkortningar, vilket gör den svårtolkad. Texten tar sin början i övre raden på Ö väggen strax S om triumfbågen med Joh. ev. I: 1 (med överskrift). Siffrorna inom parentes angiva lakunens ungefärliga längd i bokstäver räknat.¹ Den kursiverade latinska texten är hämtad ur Versio vulgata (Vulgata Clementina, 1956).

¹ Inskrifterna äro tolkade av fil. kand. Svante Nyberg efter fotografier och en uppteckning av intendent Gilbert Svenson. Inskrifternas exakta uppställning och förkortningar har ej alltid kunnat återgivas vid tryckningen.

Östra väggen söder om triumfbågen, övre raden:

+ ꝛ INICI (5) I EWAGELII ꝛ S (12)

Möjl. *Inicium Jesu Christi evangelii secundum Joannem.*

Början av Jesu Kristi evangelium enligt Johannes.

Södra väggen, övre raden:+ IN PRINCIPIO ERAT V (12) DEVM (4) S ERAT
VER*In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum.*

(C:a 125 bokstävers lucka)

Hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil quod factum est. In ipso vita . . .

I begynnelsen var Ordet, och Ordet var hos Gud, och Ordet var Gud.

(Joh. I: 1)

Detta var i begynnelsen hos Gud. Genom det har allt blivit till, och utan det har intet blivit till, som är till. I det var liv, . . .

(Joh. I: 2—4)

Västra väggen, övre raden:

ERAT ꝛ (10) X DOMIN

erat, et vita erat lux hominum.

(25) (Texten förkortad till ungefär hälften)

Et lux in tenebris lucet, et tenebrae eam non comprehenderunt.+ (2) VT(?) ho MISS A DO C(?) NOM ERAT
IHOES(?):*Fuit homo missus a Deo, cui nomen erat Joannes.*N(?) (10) OIV ꝛ VT: TES: PHIBE (2) E ꝛ VIE
VOM (1—2) D'ET (1—2) ILLV(2)*Hic venit in testimonium, ut testimonium perhiberet de lumine, ut omnes crederent per illum.*

och livet var människornas ljus.

(Joh. I: 4)

Och ljuset lyser i mörkret och mörkret har icke fått makt därmed.

(Joh. I: 5)

En man uppträdde, sänd av Gud; hans namn var Johannes. (Joh. I: 6).

Han kom såsom ett vittne, för att vittna om ljuset, på det att alla skulle komma till tro genom honom. (Joh. I: 7)

Norra väggen, övre raden:IT(?) ERET ILLE(?) LVX:S;(?) VT TES: PHIB'IT:
DE LV*Non erat ille lux, sed ut testimonium perhiberet de lumine.*

Icke var han ljuset, men han skulle vittna om ljuset. (Joh. I: 8)

ERAT LVX:VA:Q(?) ILLV(1)AT OM̄ HOIEM̄
VEIETĒ I hē MVDV:

Erat lux vera, quae illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.

N̄ V̄(?)DC ERAT L̄ M(1)D P:P RESE:E: MN:
EV (2) GNOVT

In mundo erat, et mundus per ipsum factus est, et mundus eum non cognovit.

Ī Pa VEN L̄ SVI EV(1) RECPT:

In propria venit, et sui eum non receperunt.

QTQOT A: RE EV̄ D'DT EIS POTEM(?) FILIOS
DĪ FIERI HIS QI C(2)

Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, his qui cre-. .

Det sanna ljuset, det som lyser över alla människor, skulle nu komma i världen. (Joh. I: 9)

I världen var han, och genom honom hade världen blivit till, men världen ville icke veta av honom. (Joh. I: 10)

Han kom till sitt eget, och hans egna togo icke emot honom. (Joh. I: 11)

Men åt alla dem som togo emot honom gav han makt att bliva Guds barn, åt dem som tro

Östra väggen norr om triumfbågen, övre raden:

D(8)

dunt in nomine ejus:

EX SAN(?):EX VO(6) IS N:EX VOLVP:
VIRI:SET EX..

qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri sed ex..

på hans namn (Joh. I: 12); och de hava blivit födda, icke av blod, ej heller av köttslig vilja, ej heller av någon mans vilja, utan av Gud. (Joh. I: 13)

Undre raden:

(8) VT:

Deo nati sunt.

L̄ VB̄V(1—2)ARO F(?)CM. E. L̄ ABITAVT (5)

Et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis:

Och Ordet vart kött och tog sin boning ibland oss,

Östra väggen söder om triumfbågen, undre raden:

L̄ VIDIM⁹ GIAM:E⁹:GLO:QAI:VIGE (1)

et vidimus gloriam ejus, gloriam quasi Unigeniti..

och vi sågo hans härlighet, vi sågo likasom en enfödd Sons härlighet

I hörnet öst-sydväggen, undre raden:

A PAT(10)

a Patre, plenum. .

från sin Fader,

Södra väggen, undre raden:

(3) GRACIE: Z (12)

*gratiae et veritatis.*och han var full av nåd och sanning.
(Joh. I: 14)**Södra väggen, undre raden:**

+ IOHIS:A(4) DIEB(?) ILL'VID (C:A 200)

Diebus illis (Vulg.: Et. .) vidi (Troligen har inskriften här fortsatt med Joh. Upp. 21: 1-2). caelum novum et terram novam. Primum enim caelum et prima terra abiit, et mare jam non est. Et ego Joannes vidi sanctam civitatem, Jerusalem novam, descendentem de caelo a Deo, paratam sicut sponsam ornatam viro suo.

I dessa dagar såg jag (Vulg.: Och jag såg. .) en ny himmel och en ny jord; ty den förra himmelen och den förra jorden voro förångna, och havet fanns icke mer.

Och jag såg den heliga staden, ett nytt Jerusalem, komma ned från himmelen, från Gud, färdigsmäckt såsom en brud som är prydd för sin brudgum. (Joh. Upp. 21: 1-2)

Västra väggen, undre raden:AVDIVI VO (2) Ma (5) E Th . . NO DICN
(30) TAV C (1) EIS:E (4) P (5-6) RV (15)
EORVM DEVS*Et audivi vocem magnam de throno dicentem: Ecce tabernaculum Dei cum hominibus, et habitabit cum eis; et ipsi populus ejus erunt, et ipse Deus cum eis erit eorum Deus;*

Och jag hörde en stark röst från tronen säga: »Se, nu står Guds tabernakel bland människorna, och han skall bo ibland dem, och de skola vara hans folk; ja, Gud själv skall vara hos dem. (Joh. Upp. 21: 3)

AVBSTERGET(?) DS OM EO(?). .

Et absterget Deus omnem. .

och skall avtorka . . .

Fig. 945. Långhusets V mur med kalkmålningar ur grupp II. Foto 1960. S. 880.
Langhauswestmauer mit Malereien der Gruppe II. W wall of nave with paintings from group II.

Norra väggen, undre raden:

LACRIMAS IN OCULIS SANCTORVM: ET(?)
MORS VLTRA NON ERIT: NEQ LVCTVS: NEQ
CLAMOR N(?) DOLOR ERT VLT(?) E(?): IMA
RIN(?)

*lacrymam ab oculis eorum, et mors ultra
non erit, neque luctus, neque clamor, neque
dolor erit ultra, quia prima abierunt.*

(1) DX O(?) SE(2)AT Ī THO(?): ECCE(?)
NOVA(?) FACIO OMNIA: +:

*Et dixit qui sedebat in throno: Ecce nova
facio omnia.*

alla tårar från deras ögon. Och döden skall icke mer vara till, och ingen sorg eller klagan eller plåga skall vara mer; ty det som förr var är nu förgånget.» (Joh. Upp. 21: 4)

Och han som satt på tronen sade: »Se, jag gör allting nytt.» (Joh. Upp. 21: 5)

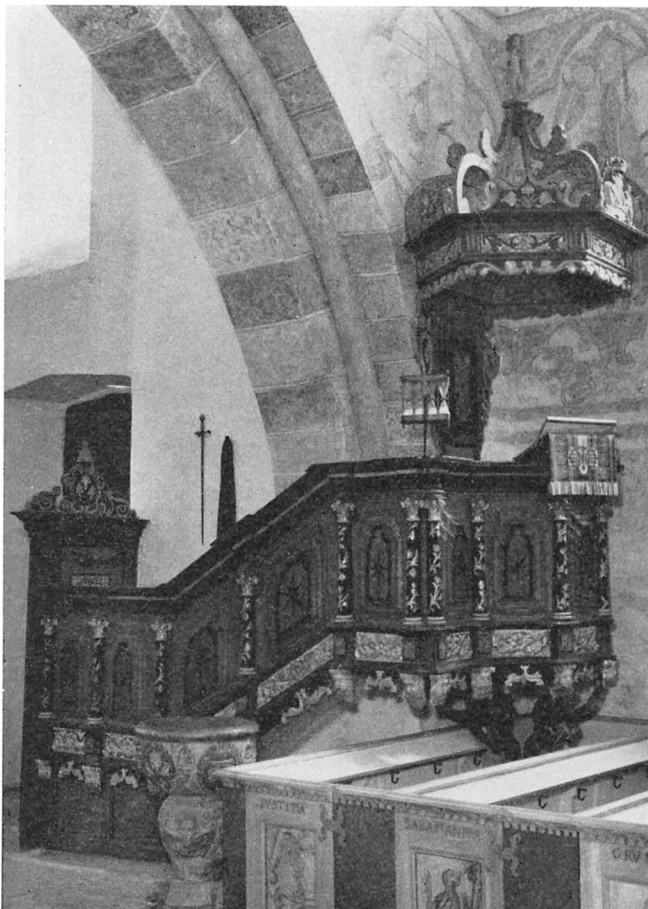

Fig. 946. Predikstolen från 1709, målad 1726, efter renoveringen. Foto 1960.

Kanzel von 1709, bemalt 1726, nach der Restaurierung.

Pulpit, 1709, painted 1726, after restoration.

INREDNING OCH INVENTARIER

Huvudbeskrivning å s. 88—104.

Även en stor del av kyrkans inredningsföremål genomgick vid restaureringen omfattande renoverings- och konserveringsarbeten under konservator Bertil Bengtssons ledning.¹

PREDIK-
STOLEN

Predikstolens sentida svartbruna övermålning avlägsnades varvid det visade sig att den ursprungligen varit utförd i omålad vaxbonad ek med inläggningar (fig. 946). Korgens kolonnetter voro dock målade i svart med ornamentala detaljer i silver och guld. — Inskrifter: 1. (på väggskärmen bakom korgen) LÅTER CHRISTI ORD / RIKELIGA

¹ Konservator B. BENGSSON har i brev till SvK den 25/5 1961 beredvilligt lämnat upplysningar om inredningens och inventariernas konservering. Rapport till RAÅ saknas.

Fig. 947. Figurmålning på bänkdörr, grisaille, 1700-talet. Foto 1960.

Figurale Grisaillemalerei des 18. Jh. auf einer Banktür.

Figure on door of a pew, grisaille, 18th century.

BOO UTHI / EDER MED ALL WIJSDOM. — 2. (på predikstolsdörrens övre spegel) MALACHI: 2: 7 / PRESTENS LÄPPAR SKOLA / BEWARA LÄRONA, AT MAN / MÅ BEFRÅGA LAGEN / AF HANS MUN; TY / HAN ÄR EN HERRANS ZEBAOths ÄNGEL. — 2. (på dörrens nedre spegel) HERR NICLAS LÜTTEMAN / WAR HÄR DÅ KYRCKIOHEERDE NÄR FEDDER THENNA GIORDT / OCH HERNELL¹ UTHSTOFFERDE / 1709 1726, TILL FEDDER KYRCKIAN GAF / ETT HÜNDRAD TIÜGÜ DALER / TILL HERNELL SUITTIJ FEMTI / FÖRSAMBLING: MEST BETALAR / ALT TILL GUDZ ÄHRA.

Bänkinredningens övermålning i ljusbrun ekådring från 1800-talet avlägsnades och under denna påträffades originalfärgen från 1700-talet. På gavlarna en caput mor-

BÄNKINRED-
NINGEN

¹ NIKLAS LUTTEMAN, kyrkoherde i Gothem 1708—1742. — CHRISTIAN FEDDER, träsnidare och snickare (1670—1724). F. har även tillverkat predikstolar i Källunge (1707) och Stånga (1723). — JOHAN HERNELL, träsnidare och målare (se s. 675, not 1)

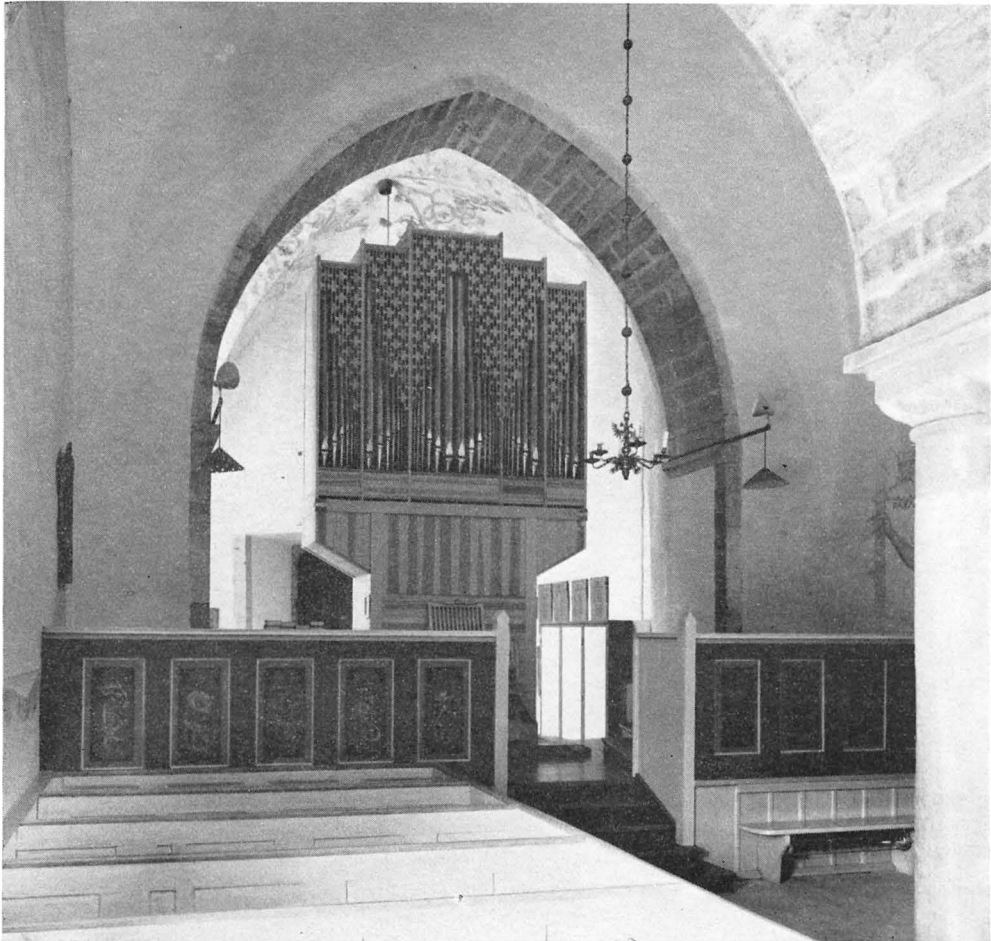

Fig. 948. Långhusets V del och tornbågen med orgelpodium uppfört vid restaureringen 1949—50 samt orgel från 1959.

W Teil des Langhauses nach dem Turmbogen mit dem bei der Restaurierung 1949—50 gelegten Podium und der Orgel von 1959.

W part of nave and tower arch, with organ podium erected at restoration 1949—50 and organ built 1959.

tuumröd bottenfärg med grågul marmorering, medan bänkarna i övrigt ha en grågrön bottenfärg. I dörrarnas speglar figurmålning i grisaille (fig. 947), gestalter ur Gamla och Nya Testamentet samt fabeldjur sannolikt efter förlagor från 1600-talet; inskrifter såsom: JESAJA, JEREMIA, HESECHIEL, DANIEL, HOSEA, JONA, MICHA, NAHUM, HABACUC (fig. 950), PATIENTIA samt djurnamn som: SALAMANDRA, TIGRIS, CAMELUS etc. Några av dessa bänkdörrar förvaras nu i tornrummet bakom orgeln där lösa föremål, som framkom vid restaureringen ha samlats. Där finns också sex st. bänkdörrar med livfulla naivt målade scener i speglarna i milda färger, företrädesvis i rött och grönt mot mörkgrön

Fig. 949. Korbänk från 1300-talets början med bröstning från 1600-talet. På ryggstycket nyframtagna målningar; Kristus såsom världsdomare. Foto 1960.

Chorbänk vom Anfang des 14. Jh. mit Brüstung des 17. Jh. Auf dem Dorsale freigelegte Malerei: Christus als Weltenrichter. Choir bench, early 14th century. Recently uncovered paintings on back; Christ as judge of the world.

bakgrund. — 1. Bebådelsen. Inskrift: I MARIA. — 2. Sittande kvinna. Inskrift: SARA (fig. 951). — 3. Stående kvinna med väska i h. hand. Inskrift: REBECKA. — 4. Sittande kvinna iförd lång klänning. Inskrift: RAKEL. — 5. Stående man med skrivpena i h. hand och bok i den v. Inskrift: S: PÄVLVS. — 6. Man sittande vid bord med skrivdon. Inskrift: MORTEN LÛTER. Dessa målningar torde ha tillkommit omkr. 1800 och ha säkerligen utförts av en målare från bygden.

Den medeltida korbänken, (fig. 949) kyrkans märkligaste inredningsföremål, hade 1860 övermålat med en gulbrun färg. Denna avlägsnades vid restaureringen varvid en

KORBÄNK

Fig. 950. Habakuk, målning på bänkdörr, grisaille, 1700-talet. Foto 1960. S. 888.

Habakuk, Grisaillemalerei des 18. Jh. auf einer Banktür.

Habakuk, painting on pew door, grisaille, 18th century.

Fig. 951. Sara, målning på bänkdörr, omkr. 1800 (?). Foto 1960. S. 889.

Sara, Malerei auf einer Banktür, um 1800 (?).

Sarah, painting of pew door, ca. 1800 (?).

blågrå bottenfärg med uppläggning på listprofiler och ornament med gula och röda färgtoner framkom. Särskilt värdefullt visade sig avlägsnandet av övermålningen på ryggstycket vara. Här blottades en visserligen fragmentarisk men märklig figurmålning i tempera på krederad botten. I mitten Kristus som världsdomare sittande på världsklotet inom en röd och grön mandorla mot mörkblå fond. Två svärd, båda blodbestänkta, utgå ur hans mun. Han flankeras av två figurer med språkband (inskriften utplånad). På v. sida utanför mandorlan två basunblåsande änglar, till h. en ängel med krona i h. hand (livets krona?). Till h. om denna världsdomarscen de förtappade, som störtas i den eviga elden (odjursgap med flammor); till v. de saliga i himlen. Den sistnämnda scenen har kompletterats under senare tid (säkerligen under 1700-talet), grov målning med svarta konturer. På Kristi h. sida ovanför scenen med de saliga, tio sittande figurer med glorian (helgon?); några av dem bära språkband, vars inskrifter nu äro utplånade. Å motsvarande plats på Kristi v. sida fyra likartat målade figurer. Mellan de övre och de undre scenerna löper ett inskriftsband med följande bibelcitat på latin: MATTH XXV 34 VENITE BENEDICTI

PATRIS MEI ET A VERS . . . . MALEDICTI INDIGNEM . . . . (= Kommen i min Faders välsignade — och till de på andra sidan — Gån bort ifrån mig I förbannade, till den eviga elden). Ryggstyckets målningar ha liksom korbänken i övrigt, med undantag för bröstningen från 1600-talet, tillkommit under 1300-talets förra hälft.

Läktaren i långhusets V del revs vid restaureringen och i dess ställe uppfördes på samma plats ett orgelpodium (fig. 948), varvid den gamla läktarbröstningen kom till användning, sedan den ursprungliga bemålningen från 1700-talet framtagits; fälten med målade blommor vitt och rött mot blå botten, röda listprofiler.

ORGELPO-
DIUM

Orgelmelodiet från 1886 ersattes 1959, alltså tio år efter restaureringen, med en orgel om 12 stämmor, 2 manualer och pedal. Den är byggd av orgelfirman Theodor Frobenius & Co, Lyngby, Danmark. Fasaden (fig. 948), som reser sig trappstegsvis och fyller större delen av tornbågen är ritad av orgelfirman och installerades i kyrkan efter förslag av länsarkitekt Olle Karth, Visby.

ORGEL

Dopfunten, som 1860 målades i vitt och guld, återfick vid restaureringen sin ursprungliga färg från 1758 (RÄK.); grå bottenfärg med marmorering i blått och rött, samt änglahuvuden målade i ljusrött mot blå botten.

DOPFUNT

Fig. 952. Norrlanda kyrka, interiör mot Ö efter restaureringen 1953—55. Foto 1960.
 Die Kirche von Norrlanda, Inneres nach O nach der Restaurierung 1953—55.   Norrlanda Church, interior looking E after restoration 1953—55.

NORRLANDA KYRKAS RESTAURERING 1953—55

Norrlanda kyrka genomgick 1953—55 en restaurering, som berörde både exteriören och interiören. Den utfördes efter förslag och under ledning av länsarkitekt Olle Karth, Visby.¹

EXTERIÖREN Tornhuven ombyggdes; rötskadade delar av sparrar och kryss utbyttes och spiran ersattes med en ny. En träkolonnnett i N ljudgluggen utbyttes mot en kolonnnett av kalksten huggen i överensstämmelse med övriga bevarade kolonnetter. Långhustaket lagades på erforderliga ställen och alla tak tjärströkos. Samtliga fasader på torn, långhus och kor

¹ Restaureringsförslaget stadfäst av BSt 1950. Tidningsartiklar i samband med restaureringen: GA 27/6 1955, Gotl. 21/6 1955.

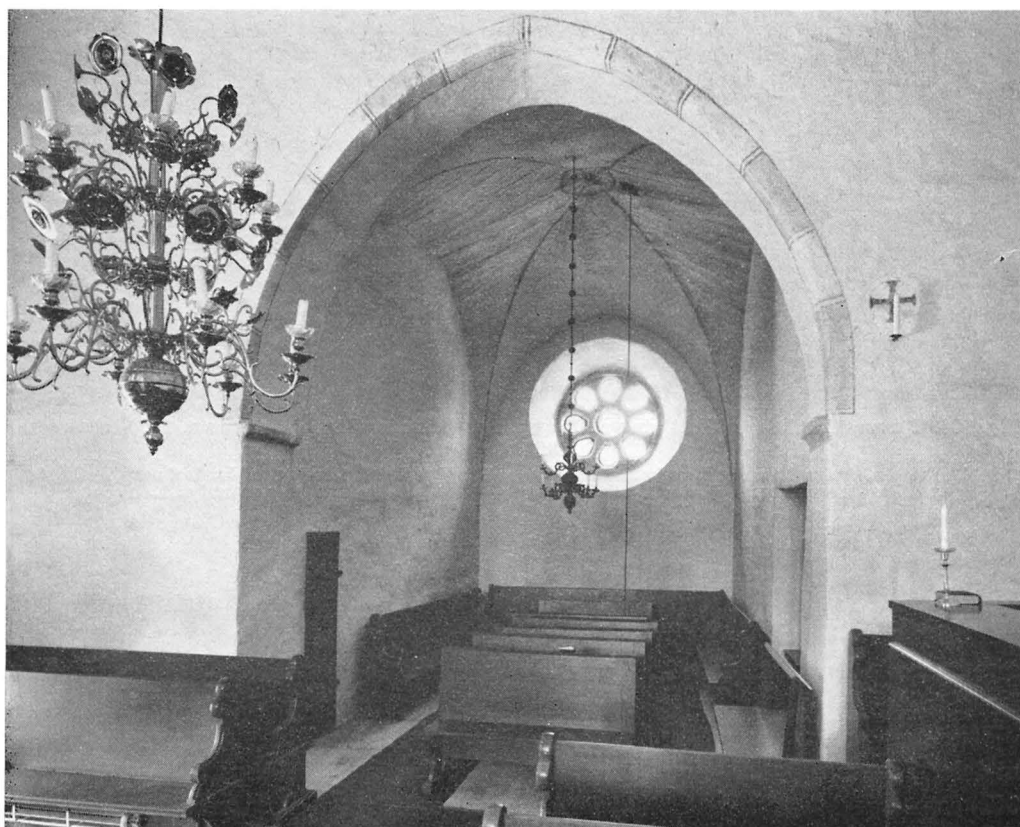

Fig. 953. Tornbågen och tornkammaren efter restaureringen. Märk den nyframtagna kvadermålningen.
Foto 1960.

Der Turmbogen mit freigelegter Quadermalerei und die Turmhalle nach der Restaurierung. Tower arch and ground floor of tower after restoration
Observe the recently uncovered ashlar painting.

vitputsades och kalkfärgades. Socklarna lagades med cementbruk och där så ansågs nödvändigt med kalksten.

Innermurarna vitkalkades och i samband härmed syntes det nödvändigt att rengöra kalkmålningarna i långhuset och koret (s. 130), för att dessa ej skulle stå för mörka mot den vita putsen. Vid dessa arbeten upptäcktes i långhuset under putslagren medeltida målningar, som nu blottades och konserverades.

Under passionsfrisen i långhusets NV hörn framtofs sålunda en svit målningar med burliska scener (fig. 954), som eljest oftast bruka vara placerade i vapenhus eller tornkammare. — 1. *Kvinna i röd kjol och vitt huckle tjumjölkar en ko*. Hon assisteras av två djävulsfigurer (fig. 955). — 2. *Samma kvinna kärnande smör*; en djävulsfigur kräks ned i kärnan. — 3. *Kvinnan, nu naken, förs av två djävulsfigurer till Helvetet*, ett stort odjurs-gap (fig. 956). Färgskala: Svart konturmålning, ljusrött, grönt, grått, brunt.

KALKMÅL-
NINGAR

Fig. 954. Tjuvmjölkerskan, kalkmålning på långhusets N mur av Passionsmästaren, 1400-talets senare hälft. Foto 1960.

Die Milchdiebin, Malerei an der Langhausnordmauer vom Passionsmeister, 2. H. des 15. Jh.   The Milk Thief, painting on N wall of nave, by the Master of the Passion, second half of 15th century.

Liksom de övriga målningarna i kyrkan är denna målningssvit utförd under 1400-talets senare hälft av Passionsmästaren eller hans verkstad. Liknande scener målade av samma skola förekomma i andra gotlandskyrkor såsom i Vamlingbo, Endre, Ganthem, Linde m. fl.¹

Dessutom framtogos vid restaureringen ornamentala målningar, nämligen kvadermålning i grönt, svart och grått i tornbågen (fig. 953) och vid långhusets S fönster (fig. 952) samt enkel banddekor i rött i tornrummets valv. Även dessa målningar synes vara utförda av samma skola.

PREDIKSTOL

Predikstolen (fig. 952), som sedan 1880-talet varit målad i svart och mörkbrunt befriades från denna övermålning, varvid originalmålningen från 1700-talet framkom; korgens fyllningar marmorerade i ljusblått, kolonetterna svarta med slingor i guldfärg, listerna röda, trappan brunmarmorerad. Inskriftstavlan på väggen mellan korgen och ljudtaket befanns ha följande inskrift i svart på vit botten: PREDIKA ALL THE / ORD SOM JAG TIG / BEFALT HAFWER AT / SEIJA FOLKET OCH / LÄGG THER INTET / BORT AF. / JERE: 26:V: 2. / ROPA TRÖSTELIGA, SPAR ICKE / UPHÄF TIN RÖST, SÅSOM EN BAS / UN.

Konserveringsarbetet utfördes av konstnären Erik Olsson, Sanda, med skulptören Bertil Nyström, Slite, och konstnärinnan Marguerite Husberg, Stockholm, som medhjälpare.

¹ SÖDERBERG B., Passionsmålningarna, s. 66.

Fig. 955. Detalj av fig. 954. Foto 1960.
Ausschnitt aus Abb. 954.

Detail of fig. 954.

Fig. 956. Detalj av fig. 954. Foto 1960.
Ausschnitt aus Abb. 954.

Detail of fig. 954.

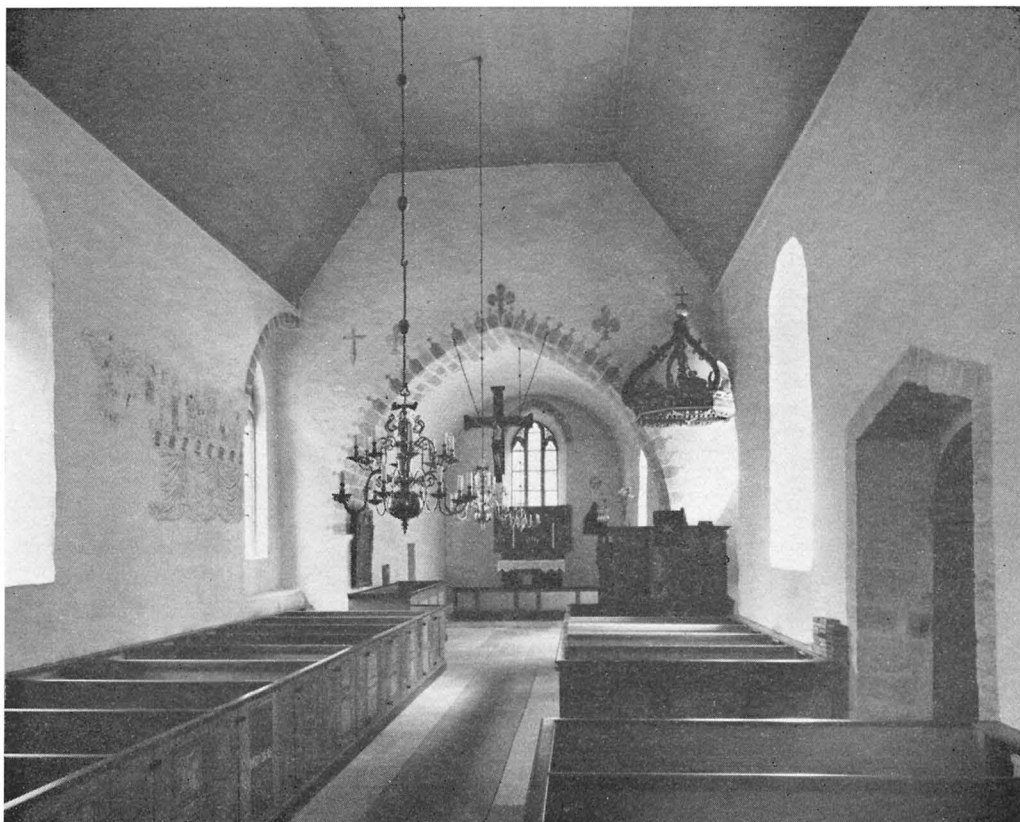

Fig. 957. Buttle kyrka, interiör mot Ö efter restaureringen 1956—57. Foto 1960.
 Die Kirche von Buttle, Inneres nach O nach der Restauration von 1956—57. Buttle Church, interior looking E after restoration 1956—57.

BUTTLE KYRKAS RESTAURERING 1956—57

Buttle kyrka genomgick 1956—57 en omfattande restaurering under ledning av länsarkitekt Olle Karth på grundval av ett tidigare restaureringsförslag av framlidne arkitekten Erik Fant (s. 666, not 2), godkänt av Byggnadsstyrelsen 1949.¹

BYGGNADS-
HISTORISKA
UNDERSÖK-
NINGAR

I samband med restaureringen företogs byggnadshistoriska undersökningar av dåvarande amanuensen Evald Gustafsson, som härom inlämnade rapport till Riksantikvarieämbetet den 3/12 1956 (ATA). Av denna framgår att man vid undersökning i samband med omläggningen av golvet i hela kyrkan kunde göra följande iakttagelser: Murklackar, som utvisade den ursprungliga triumfbågens vidd, anträffades både i N och

¹ E. BEJER, Buttle kyrkas restaurering, i: Julhälsningar till församlingarna i Visby stift 1957, s. 119—128. — Tidningsartiklar om restaureringen: GA 25/1 och 9/5 1957, Gotl. 10/11 1956 och 27/6 1957.

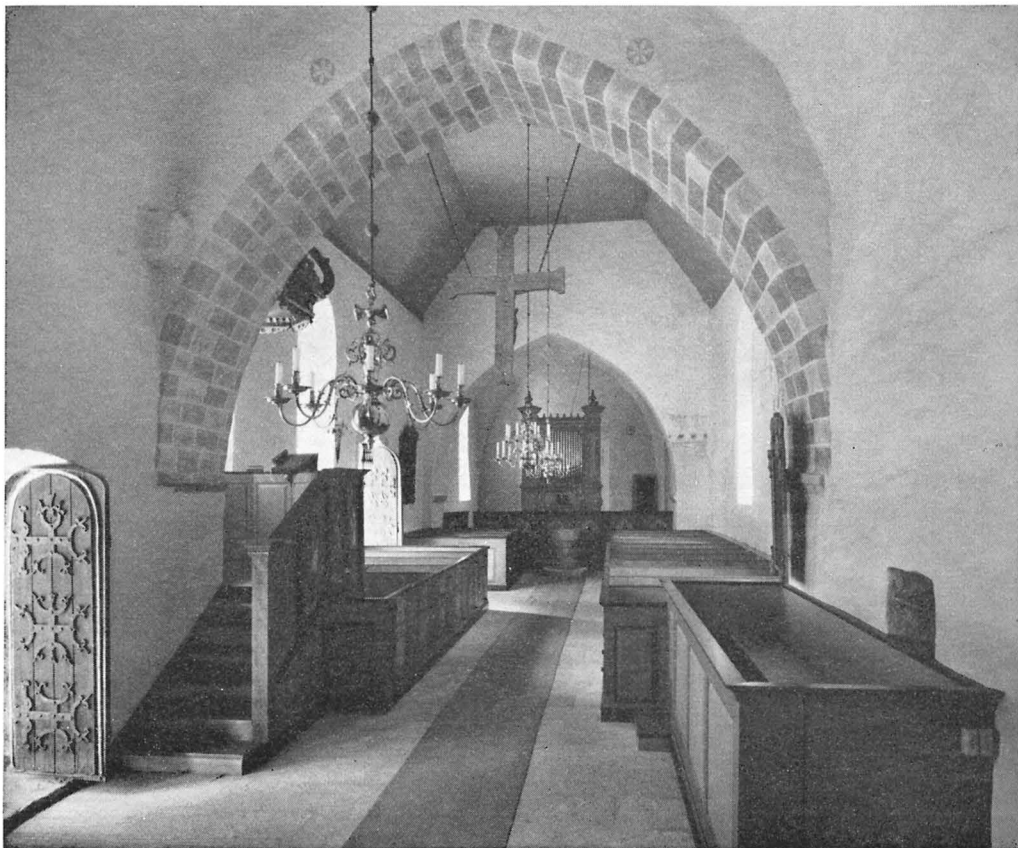

Fig. 958. Interiör mot V efter restaureringen 1956—57. Foto 1960.

Kircheninneres nach W nach der Restaurierung von 1956—57. Interior looking W after restoration 1956—57.

S under den nuvarande gotiska triumfbågen (fig. 960). Vidare kunde man intill altartappan frilägga en murrest med nord-syddlig riktning ca 40 cm under golvnivån (fig. 960). Dess sträckning i N kunde ej fastställas, men man kunde konstatera att den i S var i förband med S kormuren. Sannolikt utgör denna murgrund en rest av den ursprungliga tribunbågmuren. Koret hade nämligen tidigare absid, vars grund kvarligger under korgolvet enligt en anteckning av byggmästare Nils Pettersson vid kyrkans restaurering 1882.¹

Vid grävning i långhusets V del kunde konstateras att några grundrester efter det nuvarande romanska långhusets ursprungliga västmur eller tornbågmur icke voro bevarade.

¹ Beträffande restaureringen 1882 och byggmästaren NILS PETTERSSONS förslag till denna restaurering se ovan s. 385 not 1 och s. 388, not 1.

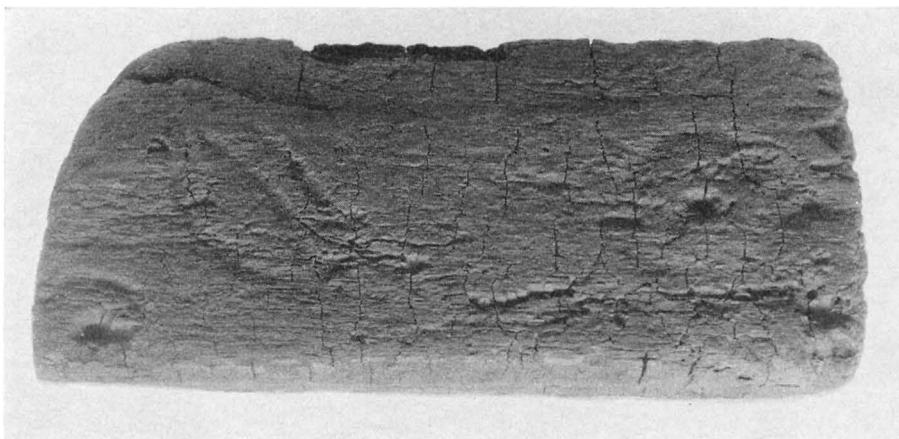

Fig. 959. Bräda med ristningar i cirkelmönster, sannolikt medeltida. Foto ATA.
Brett mit geritzter Kreismusterung, wahrscheinlich aus dem Mittelalter. Board with circular carvings, probably medieval.

I samband med undersökningen påträffades även en profilerad altarskiva av grå kalksten i långhusets SÖ hörn. Den har sannolikt tillhört ett medeltida sidoaltare, som funnits på denna plats. På altarskivans mitt fanns en kvadratisk fördjupning, sannolikt en relikgömma. Altarskivan: 115 × 60, fördjupningen 10 × 10, Dj. 2. Vidare anträffades i långhuset en bräda (fig. 959) med ristningar i cirkelmönster, troligen del av skrank eller bänk.

I korets S mur ett fyrpassfönster, som var helt synligt utifrån, men som invändigt var igenmurat, vilket sannolikt skett vid restaureringen 1882. Detta togs nu upp, varvid en rundbågig öppning med breda smygar blottades.

I Ö kormuren strax S om det tredelade fönstret och på samma nivå som detta upptäcktes en igenmurad spetsigt avtäckt nisch invändigt helt klädd med trä.

KALKMÅLNINGAR

Väggar och valv kalkades och i samband härmed framtogos medeltida kalkmålningar i långhuset och tornrummet under ledning av konstnär Erik Olsson.¹ I långhuset påbörjas en fragmentarisk passionsfris på V muren vid tornbågens N vederlag. Den fortsattes på N långhusmuren. Samtliga scener äro skadade, några mycket svårt.

1. *Nattvarden*. Endast bordet och dess tillbehör återstår. Genom jämförelse med andra passionsfriser av samme mästare eller hans verkstad kan man sluta sig till att här funnits en nattvardsscen. — 2. *Korsbärandet*. Kristus med korset samt en av bödlarna. — 3. *Korsfästelsen* (fig. 961). Kristus på korset omgiven av de sörjande Johannes och Maria.

¹ Konserveringsrapport av E. OLSSON till RAÄ 24/5 1957 om framtagning av kalkmålningar och renovering och konservering av inredning och inventarier, i ATA.

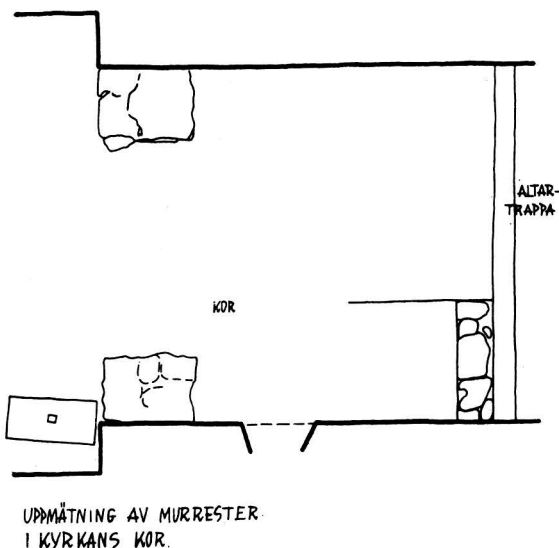

Fig. 960. Koret med murklackar utvisande den urspr. triumfbågens vidd, påträffade vid utgrävning i samband med restaureringen. Uppm. av Evald Gustafsson 1956. Skala 1:100. Mauervorsprünge im Chor, die den Umfang des ursprünglichen Triumphbogens zeigen. Grabungsergebnisse von der Restaurierung.

Chancel with masonry showing width of original rood arch, found in conjunction with excavations during restoration.

— 4. *Gravläggningen* (fig. 961). Kristus med korsgloria lägges i en tumbaliknande stengrav med rundbågiga öppningar på långsidan. — 5. *Uppståndelsen* (fig. 961). Kristus stående triumferande på sin öppnade grav. Bredvid denna sovande soldater i rustningar.

Under frisen en bladstav i grönt, brunrött och grått samt ett draperi i omväxlande brunrött och grönt med svarta konturer.

Denna passionsfris har omfattat ytterligare fyra eller fem scener, vilka förstörts genom läktarbygge och fönsterupptagning.

I tornrummet på N väggen framtogos ytterligare några målningar av samme mästare.

— 1. *S. Görans strid med draken* (fig. 962). Helgonet iförd rustning och sittande på grå häst dödar med en lång lans den på rygg liggande draken. Där bredvid den knäböjande prinsessan och längre t. v. hennes föräldrar, som från ett högt borgliknande torn åskådar striden. Mellan denna scen och nästa ett stiliserat träd i svart konturmålning. — 7. *S. Martin delar sin mantel med en tiggare* (fig. 963). Helgonet iförd ljusröd dräkt och hatt med röd och grön fjäder sittande på brunröd häst skär med sitt svärd itu sin mantel och överräcker ena delen till en lytt, nästan naken tiggare. — 8. *Själavägningscenen* (fig. 963). S. Mikael i röd fotsid mantel och med gärningarnas vågskål i h. hand. I den h. skålen, som tyngs ned av en mängd djävulsfigurer, sitter en naken människofigur, själen. Vid den v. skålen S:t Laurentius naken och vanställd av stora röda sår. Denne lägger sitt pinoredskap, ett halster, i de goda gärningarnas vågskål, varigenom själen räddas från evig förtappelse.¹

Dessa scener begränsas nedåt av ett veckband i rött och vitt med svarta konturer.

¹ Jfr liknande scen i Anga (s. 566, fig. 615) av samme mästare.

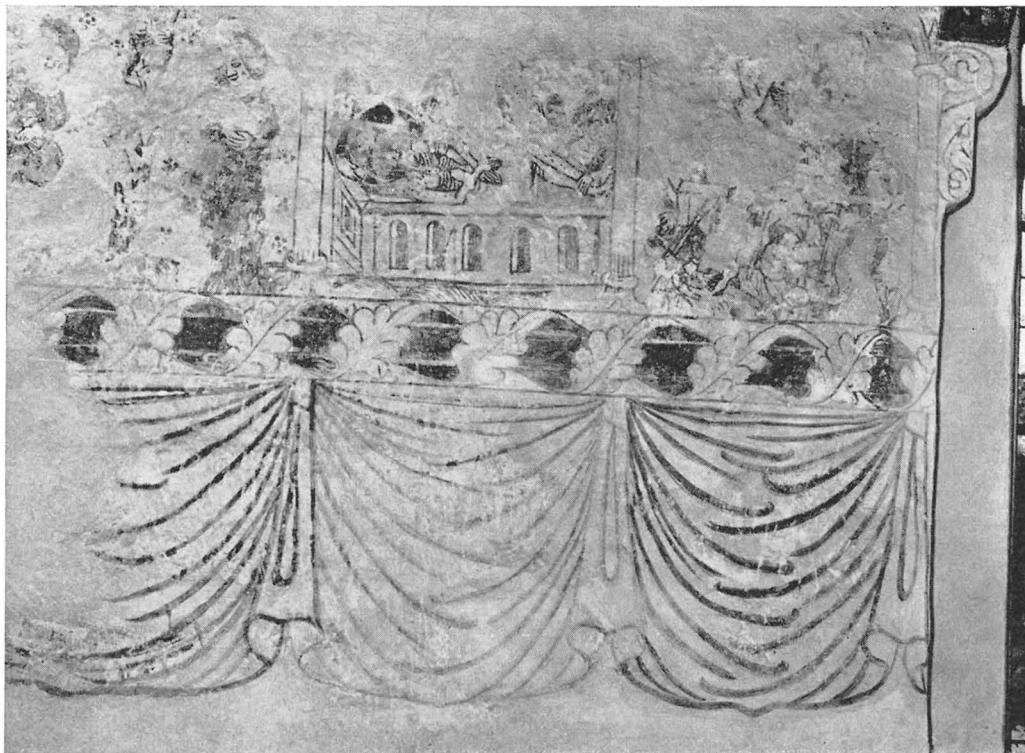

Fig. 961. Fragmentarisk passionsfris på långhusets N mur (korsfästelsen, gravläggningen och uppståndelsen) av Passionsmästaren, 1400-talets senare hälft. Foto 1960.

Bruchstückhafter Passionsfries vom Passionsmeister aus der 2. H. des 15. Jh. an der Langhausnordmauer (Kreuzigung, Grablegung und Auferstehung).

Fragmentary Passion frieze on N wall of nave (Crucifixion, burial and resurrection), by the Master of the Passion, second half of 15th century.

Samtliga nu beskrivna målningar ha utförts av Passionsmästaren eller hans verkstad under 1400-talets senare hälft (s. 894, not 1).

I triumfbågen framtofs kvadermålning i omväxlande rött och grått med vita fogar. Denna var delvis spolierad varför komplettering måste företagas. De kompletterade fälten äro markerade genom snedställda ristade streck. — På långhusets Ö vägg strax ovanför triumfbågen (jfr fig. 957) blottades även några ornamentala detaljer; tre liljor målade i rött samt ett kors i rött och grått. Vidare framtofs tegelimitation i rött med vita fogar i bågarne öfver urtagningarna på N och S sidan i långhusets Ö del (jfr fig. 957). Dessa rent ornamentala målningar äro senmedeltida och kan möjligen vara utförda av samma skola, som målat det övriga i långhuset och tornrummet.

Dessutom framtogos sex konsekrationkors (kors inom ring samt punkter) varav två på korets Ö vägg på ömse sidor om fönstret, två på tornrummets V vägg, ett på tornrummets S vägg samt ett i tornbågen. Alla voro målade i rött.

Fig. 962. S. Göran och draken, detalj av kalkmålning på tornkammarens N vägg av Passionsmästaren, 1400-talets senare hälft. Foto 1960.

St. Georg mit dem Drachen aus den Malereien des Passionsmeisters an der Turmhallenordwand, 2. H. des 15. Jh.

St. George and the Dragon, detail of painting on N wall of tower room; by the Master of the Passion, second half of 15th century.

INREDNING OCH INVENTARIER

Huvudbeskrivning å s. 399—407.

Altarbordet, som tidigare varit putsat befriades vid restaureringen från puts, varvid ett omsorgsfullt murat altare av väl huggen kalksten blottades.

ALTARE

Även altarskåpet (fig. 964) blev föremål för renovering, varvid den sekundära övermålningen i grått, sannolikt från en restaurering 1882, avlägsnades. Den medeltida färgläggningen samt en bemålning från 1700-talet var ganska väl bevarad: fonden i gröngrått med blomstermålning i vitt, rött och blått (1700-talet); ramverket ljusrött, gult och grönt; figurerna i silver, grönt, rött och blått, sannolikt ursprungligen förgyllda. Samtidigt borttogs altarskåpets krön, lamm med korsfana på den apokalyptiska boken, sannolikt tillverkat av kyrksnickaren Johan Hernell (s. 675 not 1) 1757.

ALTARSKÅP

Altarskranket från restaureringen 1882 med »romanska detaljer» borttogs och ersattes med ett nytt med enkelt profilerat ramverk och omväxlande rektangulära och

ALTARSKRANK

Fig. 963. S. Martin delar sin mantel med en tiggare samt själavägningsscen, jfr fig. 962. Foto 1960. S. 899.
 St. Martin teilt seinen Mantel mit einem Bettler und Seelenwägungsszene, vgl. Abb. 96. St. Martin sharing his cloak with a beggar, and a soul-weighing scene; cf. fig. 962.

kvadratiska fält; målning i gulvitt, blått, caput mortuum och gult. Skriftepallen från 1753 i samma färgskala placerades vid skranket framför altaret (se fig. 957).

KORBÄNK

Korbänkens mörkbruna färg avlägsnades och i stället målades den i överensstämmelse med altarskranket; ramverket i grått, fälten i grått och gult med röda och blå lister.

TRIUMF- KRUCIFIX

Triumfkrucifixet hade, sannolikt vid restaureringen 1882 blivit övermålade med grå och svart oljefärg. Denna avlägsnades och de mycket väl bevarade ursprungliga färgerna framtogos och kompletterades. Färgskala: Korset, röda och gröna fält inom svart ram; Kristusfiguren, karnationen skär med markering i ljusrött av anatomiska detaljer, hår och skägg svarta, ländklädet mörkblått med rött foder, kronan förgylld. — Krucifixet som länge hängt på långhusets N vägg, flyttades 1946 till triumfbågen, där det upphängdes i tre kedjor. Efter renoveringen upphängdes det i två svartmålade järnkedjor på samma plats (fig. 957).

ORGELPODIUM

Läktaren i långhusets V del borttogs och i dess ställe uppfördes ett lågt orgelpodium i tornrummet (fig. 966). Den gamla läktarbarriären tillvaratogs och användes som skrank

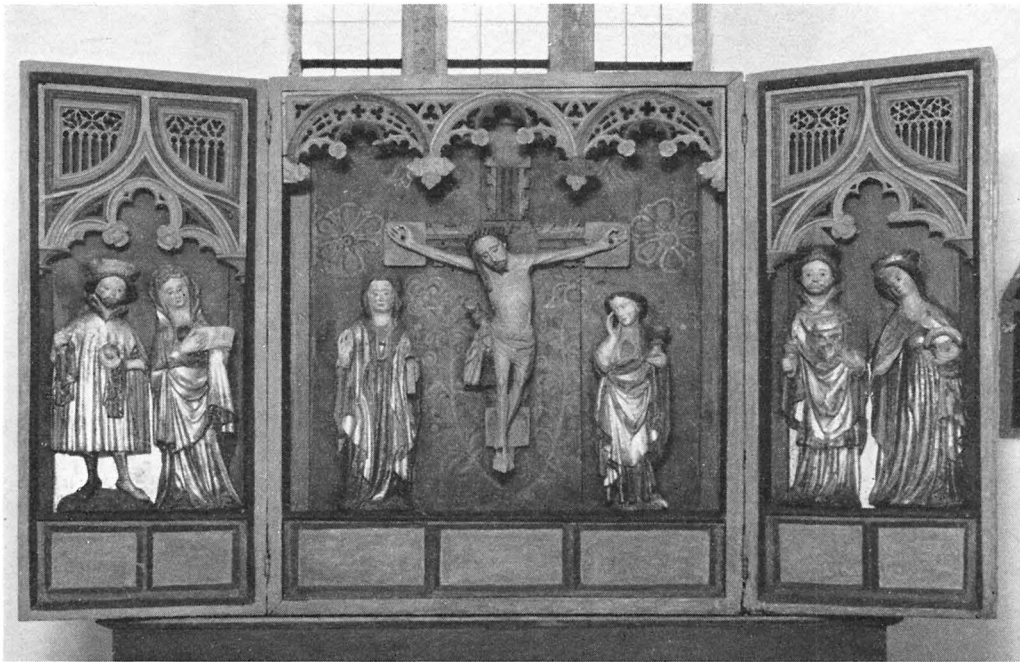

Fig. 964. Altarskåp från 1400-talets början efter renoveringen. Foto 1960. S. 901.

Altarschrein vom Anfang des 15. Jh. nach der Restaurierung.

Triptych, early 15th century, after restoration.

för podiet. I samband härmed framtogs dess äldre målning, sannolikt från 1700-talet; naivt målade träd i brunt, svart och grönt på vitgrå fond. Ramverket var målat i brun marmorering med lister i rött och blått.

Nummertavla, som tidigare varit målad i mörkbrunt, återfick nu sina ursprungliga färger: rött, grått, gult, grönt och blått.

NUMMER-
TAVLA

Predikstolen genomgick i samband med restaureringen en omfattande komplettering och renovering. Vid 1880-talets restaurering ombyggdes den helt, varvid dock ursprungliga delar som då slopades tillvaratogs och förvarades på sockenmagasinets vind.¹ På grund härav var det nu möjligt att återställa den i sitt ursprungliga skick. Sålunda rekonstruerades trappan med dess väl bevarade barriär varjämte korgens ornamentala detaljer såsom lister, pilastrar, kapital återinsattes (fig. 965). Den ursprungliga färgen framtogs och kompletterades. Ljudtaket, som sedan 1880-talet varit brunmålat återfick sitt ursprungliga polykroma utseende i blått, gult, orange och rött. Under den bruna påmålningen fanns också en inskrift i vitt på svart botten: ROPA

PREDIKSTOL

¹ Utförlig redogörelse för predikstolens renovering i rapport till RAÄ 24/5 1957 av E. OLSSON, i ATA.

Fig. 965. Predikstol från 1700-talets början, efter renoivering och komplettering. Foto 1960.

Kanzel vom Anfang des 18. Jh. Early 18th century pulpit, after restoration and additions.
nach der Renovierung und Ergänzung.

TRÖSTELIGA SPAR ICKE UPHÄF TINA ROP SÅSOM EN BASUN OCH FÖRKUNA MINA FOLKE. ES: 58. (Jfr Norrlanda s. 894.) På insidan årtalet: 1662; enda återstående resten av en längre inskrift.

BÄNKINRED-
NING

Bänkinredningen hade under den bruna ekådringen från 1800-talet en rik 1700-talsornering i många färger, vilken nu framtogs. Varje bänkdörr har målade fält i ovanlig och växlande ornamentik i följande färgskala: rött, blått, grönt och gult (fig.

Fig. 966. Tornkammaren från Ö med orgelpodium tillkommet vid restaureringen. Dess barriär hämtad från orgelläktaren, som revs vid samma tillfälle. Foto 1960.

Die Turmhalle von O mit dem bei der Restaurierung neu angelegten Orgelpodium, dessen Brüstung von der Orgellempore stammt. Tower room from E with organ podium erected during restoration. Barrier from organ loft demolished then.

971). Denna målning är sannolikt utförd av samma hand, som gjort bänkmålningen i Vänge (fig. 972). Bänkkvarteret på S sidan, V om långhusportalen nymålades med 1700-talsmålningen som förebild. Dessa bänkar äro av senare datum och voro följaktligen ej målade i samma mönster.

SJONHEMS KYRKA KYRKOGRÅRDSUTVIDGNING 1951—52 RESTAURERING 1961—62

**KYRKOGRÅRDS-
UTVIDGNING** Kyrkogården vid Sjonhems kyrka förstörades väsentligt genom en utvidgning åt Ö 1951—52 enligt förslag av trädgårdskonsulent Erik Nilsson, Visby (fastställt av BSt 1941). Den nya delen av kyrkogården höjer sig ca 1 m ovanför den gamla kyrkogården och omgives i N, Ö och S av en kallmur av kalksten samt i V av en häck av planterade buskar. Den förbindes i V med den gamla kyrkogården genom en trappa av slipade kalkstenshällar. Lövträd ha planterats runt muren. Den nya kyrkogården invigdes den 13/7 1952.

**KYRKO-
BYGGNADENS
RESTAU-
RERING** 1961—62 genomgick Sjonhems kyrka en omfattande restaurering, som berörde både exteriören och interiören.¹ Förslag till restaureringen hade utarbetats av ark. Erik Fant (s. 666 not 2), som dock avled 1955, varefter ledningen av restaureringsarbetet uppdrogs åt länsarkitekten Olle Karth, Visby.

Långhusets och korets yttermurar, som en tid stått oputsade, vitputsades med undantag för huggna hörnkedjor och omfattningar. Yttertaken av plåt på långhuset och sakristian samt korets tegeltak ersattes med faltak av tjärade bräder. Tornhuvu, som var svårt angripen av röta, ersattes med en ny av samma form och material som den gamla. Vid långhusets S portal lades några nya trampstenar av slipad kalksten.

Vad interiören beträffar företogs endast smärre förändringar främst av konserverande karaktär. Sålunda igenmurades en sekundär uppgång till tornet med dörr i tornkam-marens SV hörn. I dess ställe upptogs den ursprungliga uppgången, vars öppning är placerad högt upp på långhusets V mur, N om tornbågen. En blåmålad dörr insattes i denna dörröppning (se fig. 968).

KALKMÅLNINGAR

Vid en renovering 1849 hade väggarna och delvis även valven i hela kyrkorummet omputsats. Sedan undersökningar företagits och man kunnat konstatera att någon medeltida puts ej fanns bevarad på väggarna beslutade man att dessa skulle skrapas och bors-tas, varefter ny puts lades på dessa ytor. Det visade sig däremot att långhusets båda valvoro försedda med väl bevarad medeltida målningsdekor (fig. 969, 970) bestående av blad- och växtslingor i rikt förgrenat flätverk i färgerna: grönt, gult, rött, grått, caput mortuum samt svarta konturer. I båda valven ha slingorna ursprungligen gått ned i valvkapporna, men ha där förstörts, sannolikt vid omputsningen 1849. Dessa målningar

¹ E. GRINDSIÖ, Märkliga dagar. Presentation av Sjonhems kyrka och dess historia, i: De hundra kyrkornas ö 1962, s. 109—120. Se även tidningsartiklar GA 13/10 1961 och 31/5 1962. GOTL. 18/9 1961 och 31/5 1962.

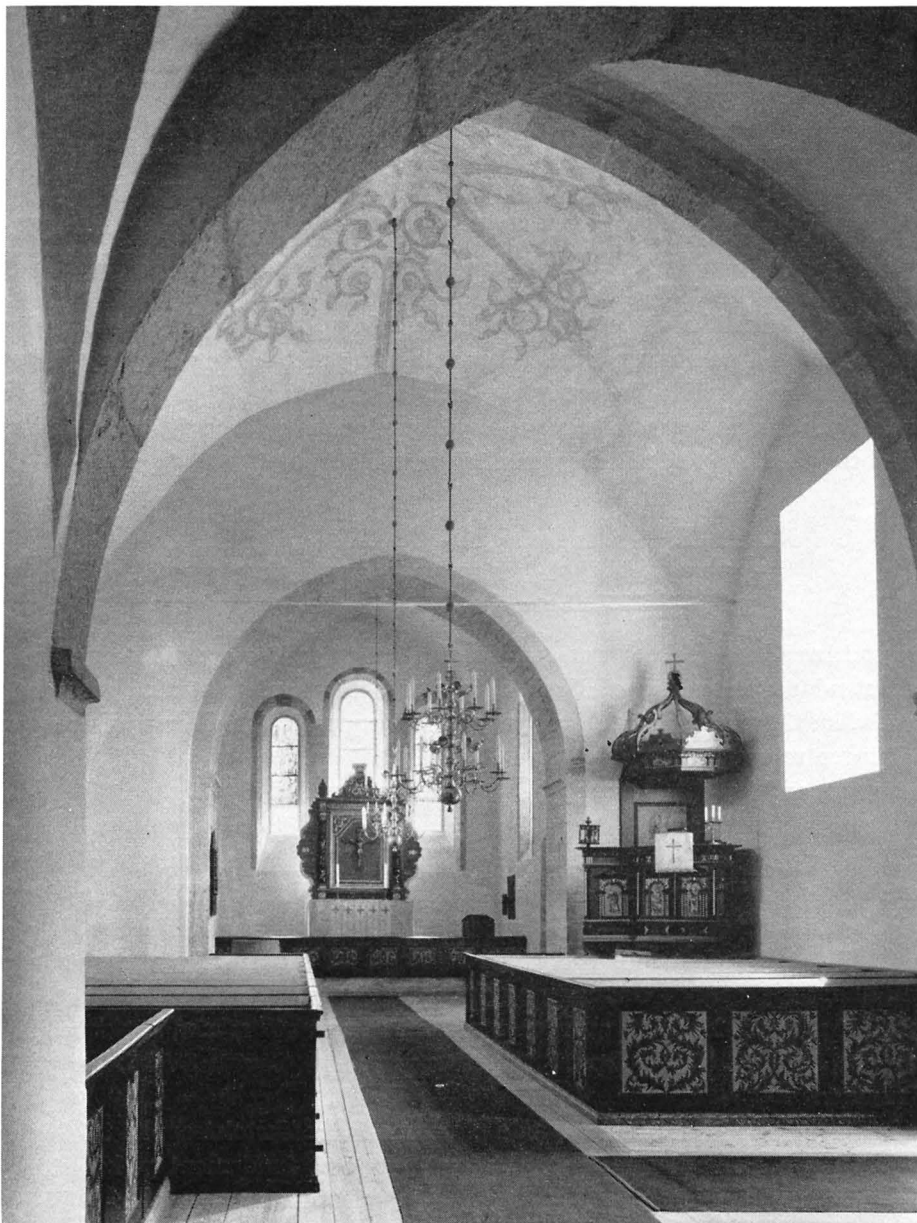

Fig. 967. Sjonhems kyrka. Interiör mot Ö efter restaureringen 1961—62. Foto S. Hallgren 1963.
Die Kirche von Sjonhem. Inneres nach O nach Sjonhem Church, interior looking E after restoration 1961—62.

framtogos och konserverades av konstnären Erik Olsson, som även hade ansvaret för övrig målningsrenovering av inredning och inventarier.¹

Valvmålningarna torde ha tillkommit strax efter långhusets uppförande och valvens slagning vid 1200-talets mitt. Deras närmaste motsvarigheter på Gotland återfinnes i Hejde långhusvalv (SvK, Go III, fig. 297) daterade till 1237, samt i Rone korvalv.

En i svart målad inskrift på långhusets Ö vägg ovanför triumfbågen (fig. 331) överkalkades. Den lydde: CURA PAST. JACOBII COLLBERGII / ET. KYRKOVÄRDARES / O. OLSSON SUDERBYS. Z. OLSSON GERVIDE / M. JONASSON ST. SOJVIDE. O. OLSSON VINKELS / IOH. SJÖSTRÖM / RENOVATOR. / 1849.

I tornvalvet liksom i korvalvet voro inga medeltida kalkmålningar bevarade, däremot påträffades här små spår av en enkel dekor från 1700-talet i gult och rött. Spår av en liknande dekor fanns även i långhusvalven, men så obetydliga att de ej kunde bevaras.

Sakristians innerväggar kalkades och patinerades; innetaket av trä laserades vitgrått med tempera, skåp och fönsteromfattningar målades.

INREDNING OCH INVENTARIER

Huvudbeskrivning å s. 305—318.

Även vad inredningen och inventarierna beträffar företogs vid denna restaureering endast mindre förändringar. Sålunda framtogos altarbordets hörnkedjor av huggen kalksten, vilka tidigare varit helt överputsade. Altaruppsats och altarskrank rengjordes och målningen retuscherades.

PREDIK-
STOLEN

Predikstolen blev delvis ombyggd; dess trappa, som sträckte sig in i koret och avslutades med en monumental dörr avlägsnades och i dess ställe byggdes en liten enkel trappa, som mynnar i främsta bänkraden på S sidan (fig. 968). De slojade delarna av predikstolen förvaras nu på sakristians vind. Ett timglas från 1760, som en tid förvarats i Gotlands Fornsal återfördes till kyrkan och placerades på predikstolen.

ORGEL-
PODIUM

Den västligaste bänkraden på S sidan borttogs, för att den vigvattenskål, som är placerad i långhusportalens Ö innersmyg skulle bli synlig. Vidare inrättades ett orgelpodium i långhusets NV hörn avgränsat med ett skrank utfört med bänkinredningens skärmar som förebild. På orgelns förutvarande plats i långhusets SV hörn uppställdes två bänkrader.

DOPFUNTEN

Dopfunten flyttades från sin skymda plats under predikstolstrappan till N sidan i koret (fig. 968), där den placerades på ett stort nyhugget fundament av kalksten samt på ett mindre, ursprungligt sådant av sandsten.

I samband med restaureringen företogs elektrisk installation i kyrkan samt oljeeldad uppvärmning med pannrum i sakristians N del.

¹ Utförlig konserveringsrapport av E. OLSSON till RAÄ om de medeltida kalkmålningarnas framtagning och konservering samt om renoveringen av inredning och inventarier, i ATA.

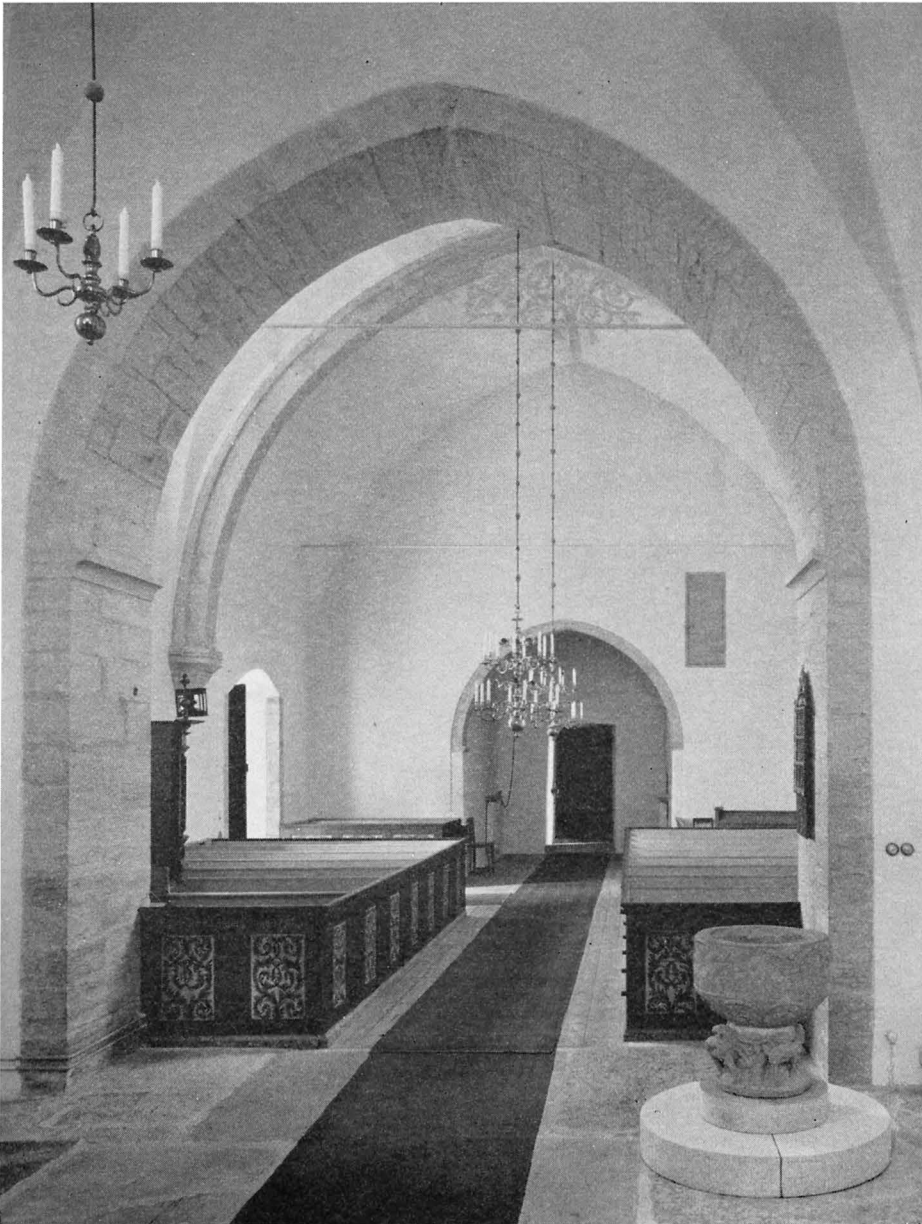

Fig. 968. Sjonhems kyrka, interiör mot V efter restaureringen 1961—62. Foto S. Hallgren 1963.
Kircheninneres nach W nach der Restaurierung   Interior looking W after restoration 1961—62.
von 1961—62.

V

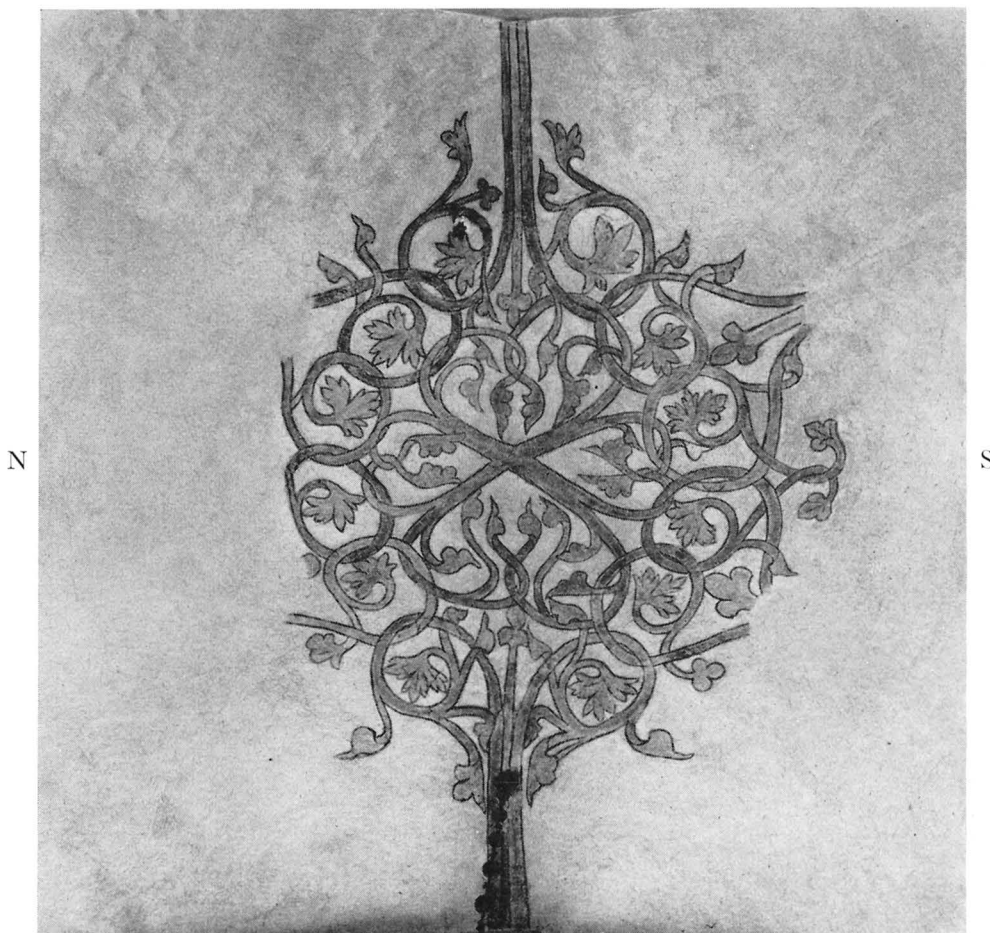

Fig. 969. Sjonhems kyrka, ornamental kalkmålning i långhusets V valv, 1200-talet. Foto S. Hallgren 1963. S. 906.

Ornamentmalerei im W Langhausgewölbe, 13. Jh. Ornamental painting in W vault of nave, 13th century.

ÖVRIGA FÖRÄNDRINGAR

HÖRSNE

Triumfkrucifixet (s. 51, fig. 58) konserverades 1955 av konstnären Erik Olsson, Sanda (rapport d. 25/8 1955 i ATA), varvid äldre färg framtogs på Kristusfiguren och korset. Inga spår av den medeltida originalfärgen kunde upptäckas på figuren, som fick behålla sin bemålning från 1600-talet. Korset, som sannolikt sedan 1800-talet varit

V

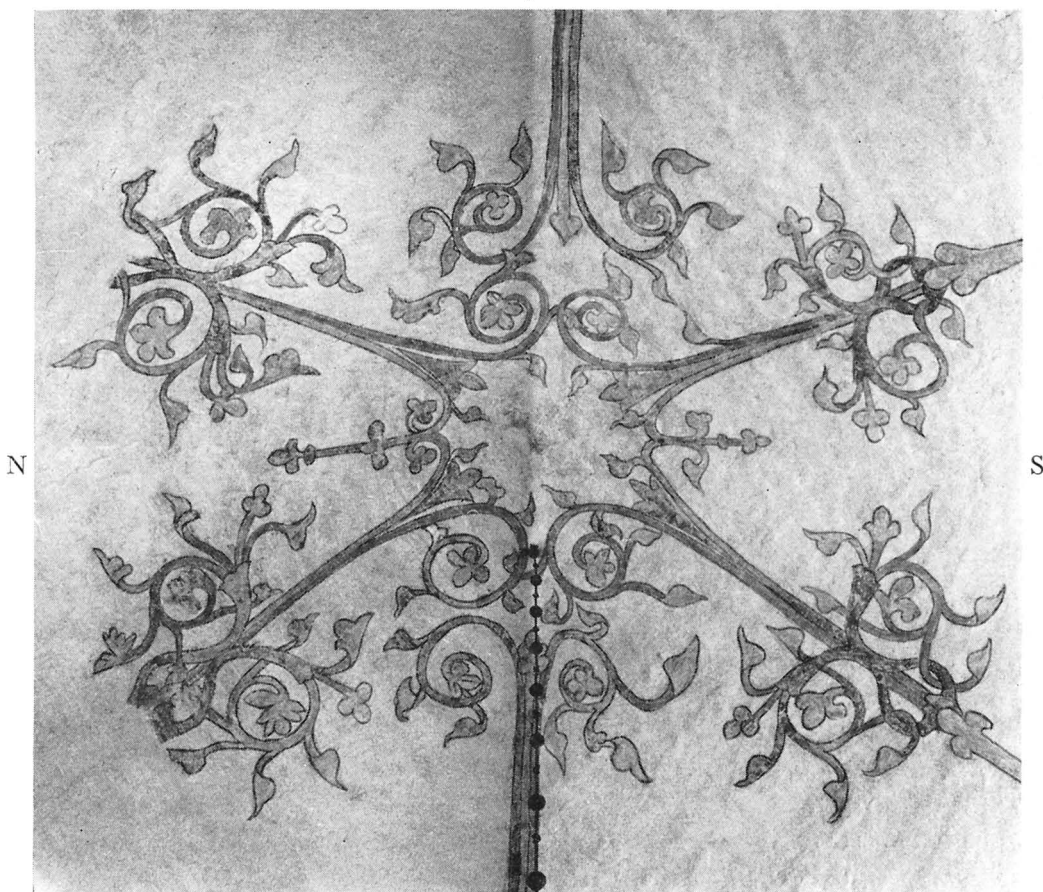

Fig. 970. Sjonhems kyrka, ornamental kalkmålning i långhusets Ö valv, 1200-talet. Foto S. Hallgren 1963. S. 906.

Ornamentmalerei im Ö Langhausgewölbe, 13. Jh. Ornamental painting in E vault of nave, 13th century.

målat helt i svart, har nu en färg i caput mortuumton, medan ändstyckena äro målade i gult, rött och vitt. På den nedersta plattan framtoogs inskriften: Ao1627, vilket årtal sannolikt anger tidpunkten för korsets förnyelse och hela krucifixets bemålning.

HALLA

Kyrkogården i Halla utvidgades 1956—57 med ett stort område N om kyrkan efter förslag av trädgårdskonsulent Karl Wikesjö, Visby.

Denna nya del av kyrkogården omgives av en kallmur av kalksten avtäckt med kalkstensplattor i cementbruk. En ingång i N flankeras av två kraftiga portstolpar täckta med

Fig. 971. Buttle kyrka, detalj av bänkinredning med målning från 1700-talet. Foto 1960. S. 904.

Feld der Gestühlsbrüstung mit Malerei des 18. Jh. Detail of pew with 18th century painting.

kalkstenshällar. Utmed murarna ha lövträd och buskar planterats. I det NÖ hörnet har en brunn anlagts. Brunnskaret är gjutet i betong och belagt med kalkstensplattor.

VIKLAU

År 1954 utvidgades kyrkogården i Viklau med ett område Ö om kyrkan i omedelbar anslutning till den äldre delen av kyrkogården. Det skedde under ledning och efter förslag av länsarkitekt Olle Karth.

Genom påfyllning med jord gjordes den nya delen ca $\frac{1}{2}$ m högre än den gamla och de båda områdena förenades genom en grässlänt i vilken lades en trappa av kalkstenshällar. Runt det nya området lades en kallmur av kalksten i S, Ö och N. Lövträd och buskar planterades utefter muren.

VÄNGE

Redan vid restaureringen av Vänge kyrka 1947—50 planerade man att anskaffa en ny orgel och ett orgelpodium uppfördes i långhusets NV hörn. Det skulle dock dröja till år 1957 innan församlingen såg sig i stånd att förverkliga dessa planer.

Fig. 972. Väinge kyrka, orgelpodium från restaureringen 1947—50 samt orgel med fasad ritad av ark. J. Fåk 1957. Foto 1960.

Orgelpodium von der Restaurierung 1947—50 und Väinge Church, organ podium erected at restoration
 Orgel mit dem von J. Fåk 1957 entworfenen Prospekt. 1947—50, and organ with front designed by Arch. J. Fåk,
 1957.

Den nya orgeln, byggd av orgelfirman Nils Hammarberg, Göteborg, har 9 stämmor, 2 manualer och pedal. Fasaden (fig. 972) är ritad av ark. Jörgen Fåk, Stockholm.

RÄTTELSER TILL GOTLAND BAND IV

Raderna räknas uppifrån, där ej annat angives. Vid beräkning av radnummer nedifrån medräknas icke noterna

- BARA ÖDEKYRKA S. 6, rad 20 står: Sthlm 1923, skall vara: Sthlm 1925.
S. 9, fig. 6 står: Tvärsnitt mot koret mot Ö, skall vara: Tvärsnitt genom koret mot Ö.
S. 12, rad 17 står: 50 cm, skall vara: 30 cm.
- HÖRSNE S. 24, rad 12 nedifrån står: mindre i Ö, skall vara: mindre i N.
S. 24, rad 1 nedifrån står: gränserna till ö. utvidgningen, skall vara: gränserna till n. utvidgningen.
S. 26, rad 4—5 står: Ö. om koret, skall vara: N. om koret.
S. 26, rad 7 står: v.-gräns, skall vara: n.-gräns.
S. 40, fig. 49 står: Jetzt in S. F. — Now in S.F. skall vara: Jetzt in G.F. — Now in G.F.
S. 50, De olika dateringarna av madonnan med barnet, (fig. 60, omkr. 1260, s. 50 omkr 1270 samt barnets huvud s. 51, 1300-talets början, böra samordnas till 1200-talets mitt.
- GOTHEM S. 87, rad 2 nedifrån står: forna spishöjden, skall vara: forna spirhöjden.
S. 99, fig. 117: högra bilden är upp och nedvänd.
S. 99, rad 4 nedifrån står: av furu, skall vara: av ek.
- NORRLANDA S. 112, rad 3 står: i ö. och v. bildar, skall vara: i ö. och n. bildar.
S. 112, rad 20 nedifrån: Figurhänvisningen utgår.
S. 114, bildtext till fig. 128 står: Sektion gen. torn mot s. skall vara: Sektion gen. torn mot v.
S. 115, bildtext till fig. 130: Kyrkogårdens utgår, liksom des Friedhofs och of the churchyard.
S. 118, rad 8 står: synes alltså tillhöra 1230-talet, skall vara: synes alltså tillhöra 1330-talet.
S. 120, rad 9 står: (fig. 141), skall vara: (fig. 142).
S. 123, rad 3 nedifrån, figurhänvisningen utgår.
S. 123, tyska bildtexten fig. 146 står: Die eisenbeschlagene des Tür des Chorportals, skall vara: Die eisenbeschlagene Tür des Chorportals.
S. 124, rad 6 nedifrån står: av ryssarna 1718, skall vara: av ryssarna 1717.
- DALHEM S. 159, rad 6 står: som avb. i Bd VI och som där antagas ha tillhört Lau äldre kor, skall vara: som antagas ha tillhört Lau äldre kor.
S. 174, not 1 står: denna pristining är absolut berättigad, skall vara: denna tidiga datering är absolut berättigad.
- GANTHEM S. 226, rad 16 nedifrån står: Vikalu (Bd IV: 3, fig. 419), skall vara: Viklau (Bd IV: 3, fig. 353 c.).
S. 249, rad 8—9 nedifrån står: omkr. mitten av 140-t. skall vara: omkr. mitten av 1400-t.

- S. 268, rad 10 nedifrån står:* (Bd III, fig. 404), *skall vara:* (Bd III, fig. 366). HALLA
- S. 268, rad 10—9 nedifrån står:* trifolieformad beteckning, *skall vara:* trifolieformad betäckning.
- S. 278, rad 3 står:* tappen var inpassad, *skall vara:* tappen varit inpassad.
- S. 286, rad 8 står:* På samma vägg en vaktbricka, *skall vara:* på samma vägg en ringkrage av förgylld koppar, som burits av fänriken Nils Schmidt (1695—1737), se H. Seitz, Karolinska fragment, Medd. XVII från Kgl Armémuseum, Sthlm 1956. S. 63—79, fig. 7.
- S. 332, rad 12 står:* det rustikala, *skall vara:* det rustika. VIKLAU
- S. 345, rad 3 står:* von Hegwalter Posthumus, *skall vara:* Hegwaldr Posthumus.
- S. 358, fig. 388, i bildtexten står:* Foto E. Erics, *skall vara:* Foto J. Roosval. GULDRUPE
- S. 358, i not 1 står:* fortsatta metrologiska erfarenheter, *skall vara:* fortsatta metronomiska erfarenheter
- S. 374, rad 3 nedifrån står:* enl. inskr. 1619 och 1679, *skall vara:* enl. inskr. 1679.
- S. 376, fig. 411, i bildtexten står:* Tennstake skänkt 1619, *skall vara:* Tennstake skänkt 1679.
- S. 390 står:* ett i tre plan brutet panel, *skall vara:* en i tre plan bruten panel. BUTTLE
- S. 396, fig. 436, i bildtexten står:* med medeltida målning, *skall vara:* med målning från 1700-talet.
- S. 399, rad 3—4 nedifrån står:* Medeltida målning i limfärg, *skall vara:* 1700-talsmålning.
- S. 403, rad 1 står:* (Bd IV: 4), *skall vara:* (Bd IV: 5).
- S. 420, fig. 465, bilden är upp och nedvänd. VÄNGE*
- S. 475, fig. 511, i bildtexten står:* korsets S fönster, *skall vara:* korets S fönster. KRÄKLINGBO

REGISTER TILL GOTLAND, BAND IV

utarbetade av

LYDIA TUULSE och ERLAND LAGERLÖF

ORTREGISTER

Kursiverade siffror hänvisa till huvudbeskrivningen av en kyrka.

- Akeböck, kyrkan 79, 126, 222, 328, 358, 428, 470, 532, 858
Ala, kyrkan 68, 124, 158, 352, 414, 492, 592—643
674, 779, 797, 864
Ala, kastalen 698
» socken 461, 462
Alskog, kyrkan 769
Alva, kyrkan 86
Alvastra, klostret (Ög) 74, 397
Anga, kyrkan 5, 46, 69, 90, 224, 370, 462, 464, 471, 473, 530—591, 833, 858, 864, 899
Anga, socken 461, 462
Angelbjers, Anga sn 461
Ardre, kyrkan 369, 415, 474, 648, 667, 775—840, 842, 843, 852
Ardre, kastalen 698
» socken 461, 462, 842, 843, 854
Atringbo, kyrkan 69, 292, 354, 406, 548, 755
- Bara, ödekyrkan 3, 4, 6—19, 38, 48, 532, 914
Baraberg, Bara sn 4, 10
Barlingbo, kyrkan 12, 205, 363, 416
Bendix, Anga sn 461, 570, 586
Berlin, Tyskland 91
Bjäresjö, kyrkan (Sk) 208, 492
Björke, kyrkan 544
Boge, kyrkan 301, 362
Bondarve, gård i Guldrupe sn 376
Boters, Anga sn 461, 531, 550, 582
Boticke, Anga sn 461,
Brinay, Frankrike 492
Bringes, ruin, Norrlanda sn 111, 464
Bro, kyrkan 32, 90, 181, 246, 391, 435, 560, 674, 676
Bunge, kyrkan 28, 32, 40, 86, 172, 181, 292, 553, 560, 826
Burs, kyrkan 264
- Buttle, kyrkan 14, 226, 370, 376, 380—408, 428
896—905, 915
Buttle, socken 461, 462
Bäl, kyrkan 172, 418, 843
- Chartres, katedral, Frankrike 336
- Dalhem, kyrkan 4, 14, 16, 82, 86, 151—217, 229, 240, 264, 286, 300, 302, 306, 307, 313, 361, 395, 420, 423, 438, 543, 566, 667, 716, 805, 812, 914
Davide, Gammelgarns sn 696, 739
Drottningholm, slottet 270
Dunegården, Dalhems sn 206
- Eke, kyrkan 392, 496
Ekeby, kyrkan 12, 28, 234, 300, 367, 427, 437, 479, 794
Eksta, kyrkan 292
Elinghem, kyrkoruinen 301, 362
Endre, kyrkan 12, 28, 32, 35, 50, 894
Eriksmans, Anga sn 461
Eskelhem, kyrkan 69, 76, 79, 82, 167, 172, 224, 296, 329, 332, 354, 390, 416, 418
Etelhem, kyrkan 85, 278, 769
- Fackla, Östergarns sn 654, 668
Falun, Dalarna 406
Fardhem, kyrkan 222, 328, 428
Fide, kyrkan 439
Fjäle, Anga sn 461, 531, 588
Fleringe, kyrkan 301, 362
Floda (Sö), kyrkan 805
Fole, kyrkan 76, 174, 235, 264, 439, 657
Follingbo, kyrkan 55, 264, 266, 272, 424, 437
Frankfurt am Main, Tyskland 211
Freiberg, Sachsen 90

- Fride, Gammelgarns sn 696
Fröjel, kastalen 65, 698, 801
» kyrkan 40, 46, 263, 264, 358, 361, 363, 374, 660
Fårö, kyrkan 370, 755
- Gammelgarn, kyrkan 69, 181, 300, 402, 403, 462, 464, 531, 568, 648, 650, 672, 695—774, 828
Gammelgarn, kastalen 64, 66, 67, 68, 698—704, 780
» socken 461, 462
Gandarve, Dalhems sn 206
Gann, kyrkan 264, 391
Gannarve, Gammelgarns sn 696, 739
Ganne, Östergarns sn 654, 680
Ganthen, kyrkan 205, 206, 218—251, 353, 390, 391, 532, 544, 894, 914
Garde, kyrkan 257, 259, 271, 352, 427, 699, 769, 800, 834, 843, 850
Gartarve, Gammelgarns sn 696, 762
Gerasa, Palestina 872
Gerum, kyrkan 69, 224
S. Gilles kloster i närheten av Arles, Frankrike 650
Gloser, Gammelgarns sn 696, 739
Gothem, kyrkan 3, 4, 44, 59—108, 111, 129, 134, 142, 154, 170, 172, 174, 224, 246, 292, 471, 473, 533, 534, 657, 857—891, 914
Gothem, kastalen 465, 698, 704
Grogarn, Östergarns sn 650, 668
Gryngevik, Gammelgarns sn 821
Grötlingbo, kyrkan 130, 154, 435, 860
Guldrupe, kyrkan 253, 263, 268, 341, 348—379, 390, 440, 915
Gunfiauns kapell, Ardre sn 462, 841—856
Gurpa, Kräklingbo sn 464
Gärdslösa, kyrkan (Öl) 76, 77
- Hablingbo, kyrkan 118, 435
Hall, kyrkan 301, 362, 544, 727
Halla, kyrkan 252—290, 296, 329, 332, 352, 353, 361, 425, 911, 915
Hallgårds, Östergarns sn 654, 686
Halsgårde, Ardre sn 776, 779
Hamra, kyrkan 84, 370, 714
» kastalen 698
Hangre (Hangere), gård i Gothems sn 92, 97, 862
Hangvar, kyrkan 38, 362, 544, 727
Havdhem, kyrkan 253
- Hejde, kyrkan 908
Hejdeby, kyrkan 532
Hejdeby, Kräklingbo sn 464, 525
Hejnum, kyrkan 32, 172, 229, 435, 474, 566
Hellvi, kyrkan 32, 229
Hemmunds, Anga sn 461, 586
Hemse, kyrkan 100, 101, 224, 369, 470, 667, 755
Herrvik, Östergarns sn 651, 654
Hogrän, kyrkan 26, 28, 44, 121, 194, 224, 292, 302, 435
Holstein, Tyskland 54
Hugrefs, Gammelgarns sn 696, 739
Härad, kyrkan (Sö) 388
Höganäs, (Sk) 142
Högstens, Gammelgarns sn 696, 739
Hörsne, kyrkan 3, 4, 10, 21—57, 74, 75, 181, 210, 300, 714, 750, 852, 910, 914
- Karlskrona 674, 680, 760, 828
Katthammarsvik, Östergarns sn 688
Katthamra, Östergarns sn 654
Klinte, kyrkan 263, 266, 268, 329, 332, 390, 660
Klinte, Gammelgarns sn 696, 739
Klinteroten 54
Kolbacz, klosterkyrka, Pommern 716
Kopungs, Ardre sn 776, 842
Kräklingbo, kyrkan 224, 462, 463—529, 531, 778, 915,
Kräklingbo, kastalen 465, 466, 698
» socken 461, 462
Kräklings, Kräklingbo sn 462
Kyrkbinge, gård i Gothems sn 103
Kyrkeljuves, Gammelgarns sn 696, 739
Källunge, kyrkan 28, 97, 240, 259, 479, 887
Kärrmans, Kräklingbo sn 464, 520
Köping, kyrkan (Öl) 76
- Lau, kyrkan 159, 172
Liffride, Anga sn 461
Lilla Hammars, Kräklingbo sn 464
Lilla Mörby, Hörsne sn 49
Limoges, Frankrike 206
Linde, kyrkan 571, 894
Linköping 98, 233
» domkyrkan 12, 37, 302, 479, 548, 650
Ljugarn, Ardre sn 650, 779, 842
Lojsta, kyrkan 232
Lokrume, kyrkan 12, 174, 246, 374, 381, 479

- London, Victoria and Albert Museum 282
 Lummelunda, kyrkan 38, 95, 261, 858
 Lund, domkyrkan 121
 Lübeck, Tyskland 91, 98, 211, 232, 403
 » St. Jakobi 138
 Lye, kyrkan 181, 769, 812
 Lärbro, kyrkan 33, 111, 300, 477, 488, 674
 » kastalen 65, 66, 92, 465, 698
- M**
 Martebo, kyrkan 38, 95, 118, 121, 180, 181, 209,
 264, 266, 271, 300, 302, 440, 448, 507, 531
 Mattsarve, Gammelgarns sn 696, 739
 Mecklenburg, Tyskland 403
 Mullvads, Ardre sn 854
 Mästerby, kyrkan 63, 270, 296
- N**
 Narva, Estland 54, 768
 Norrlanda, kyrkan 3, 4, 24, 38, 41, 50, 69, 95, 98,
 100, 104, 110—148, 264, 292, 361, 464, 549,
 892—895, 903, 914
- O**
 Othem, kyrkan 28, 32, 69, 76, 224, 264, 362, 552,
 657
- P**
 Paris, Notre Dame 336
 Petsarve, Norrlanda sn 2, 139, 464
 Petsarve, Ardre sn 776, 819, 837, 852, 854
- R**
 Ramdala, kyrkan (Bl) 426
 Resmo, kyrkan (Öl) 76
 Reval, Estland 24
 Rockelstad, (Sö) 821
 Rodarve, Östergarns sn 654, 678, 680, 756
 Rom, Italien 612
 Roma, klosterkyrkan, 69, 74, 75, 224, 287, 332,
 395, 466
 Roma, sockenkyrkan 28, 85, 97, 164, 165, 174, 264,
 299, 395, 418, 420, 423, 479, 543, 657, 661, 794
 Rommunds, Gammelgarns sn 696, 739
 Rone, kyrkan 14, 85, 86, 908
 Rosendal (Ung-Båtels) i Follingbo sn 16
 Rostock, Tyskland 683
 Rute, kyrkan 301, 362
 Ryssland 687
 Rågåkra, Kräklingbo sn 464, 520
- S**
 Sanda, kyrkan 14, 28, 37, 82, 141, 172, 416, 478
 » Östergarns sn 154, 668
 Sandviken, Östergarns sn 462
 Schlesien, Tyskland 100, 768
 Schleswig-Holstein, Tyskland 54
 Sigdes, Östergarns sn 564, 668
 Siksarve, gård i Viklau sn 342
 Sjonhem, kyrkan 69, 125, 181, 267, 292—321, 324,
 329, 352, 353, 435, 906—911
 Skog, Östergarns sn 462
 Skogby, Gammelgarns sn 696, 739
 Skogs-Tibble, kyrkan (Upl.) 253, 428
 Slite, kyrkan 234
 Sproge, kyrkan 172
 Stenkumla, kyrkan 38, 100, 101, 174, 222
 » socken 235, 571
 Stenkyrka, kyrkan 209, 300, 474, 533, 544
 Stenstugu, Anga sn 461, 531, 583
 Stenstu, Viklau sn 342
 Stockholm 54, 184, 204
 » Johannes kyrka 666
 » Katarina kyrka 666
 » Nordiska Museet 51, 52
 » SHM 44, 49, 50, 51, 52, 90, 96, 97, 98,
 140, 141, 206, 232, 236, 286, 305, 336, 337, 449,
 580, 810, 854, 863
 Stockholm, Vitterhetsakademien 158, 272, 340, 810,
 854
 Stora Mörby 49
 Stånga, kyrkan 69, 118, 181, 190, 300, 354, 887
 Suderby, Anga sn 461, 531, 550, 588
 Sudret 300
 Sundre, kyrkan 101, 190, 210
 » kastalen 698
- T**
 Tingstäde, kyrkan 38, 90, 172, 220, 223, 225, 329,
 571, 689
 Tjengvede, Kräklingbo sn 464.
 Tofta, kyrkan 14, 26, 28, 418, 423, 661
 Trosings, Gammelgarns sn 696, 739
 Träkumla, kyrkan 26, 62, 172, 264, 353, 470, 473,
 489, 532
 Tyskland 184, 864
- U**
 Ukna, kyrkan (Sm) 206
 Uppsala 451

- Vall 103
 » kyrkan 69, 390
- Vallstena, kyrkan 4
 » socken 4, 5
- Vamlingbo, kyrkan 16, 50, 172, 190, 544, 566, 894
- Vassmunds, Östergarns sn 654, 681
- Viby, Gothems sn 100
- Viklau, kyrkan 226, 234, 322—347, 349, 352, 376, 801, 912, 915
- Visby 4, 50, 54, 96, 98, 125, 142, 205, 210, 229, 240, 263, 271, 285, 313, 317, 342, 369, 374, 392, 403, 447, 812, 818, 862
- Visby, domkyrkan 26, 38, 75, 127, 170, 172, 174, 184, 224, 258, 263, 271, 297, 362, 395, 674, 682
- Visby, Drotten, kyrkan 174
 » S. Clemens, kyrkan 163
 » Helge And, kyrkan 77, 392
 » S. Karin, kyrkan 268, 479
 » Kruttornet 66, 67, 68, 698, 704,
 » S. Lars 163, 172, 362, 552
 » S. Nikolai 82, 124, 125, 163, 172, 263, 302, 362, 727
- Visby, S. Olof 298
 » Gotlands Fornsal 24, 40, 47—50, 53—55, 90—93, 97, 100, 101, 104, 133—140, 142, 143, 190, 203, 205, 206, 209, 211, 216, 235, 246, 248, 274, 278, 285, 286, 308, 310, 317, 369, 370, 374, 406, 439, 506, 507, 508, 510, 511, 512, 528, 570, 574—577, 580—584, 587, 627, 629, 630, 640, 641, 689, 742, 748, 764, 765, 768, 796, 818, 831, 851, 853
- Visborg, slott 12
- Vreta kloster (Ög) 83, 261
- Vällinge 425
- Vänge, kyrkan 14, 302, 354, 370, 376, 409—458, 543, 905, 912, 913, 915
- Västerby, Ardre sn 776
- Västergarn, kyrkan 37, 477, 650
 » kastalen 698
- Västerhejde, kyrkan 69, 84, 296
- Västkinde, kyrkan 173, 174, 264, 450, 451
- Väte, kyrkan 134, 194, 388, 394, 435, 440, 756
- Änge, Gammelgarns sn 696, 739
- Änggårda, Anga sn 461
- Ängmans, Gammelgarns sn 696, 739
- Öja, kyrkan 76, 77, 86, 154, 181, 363, 474, 560
 » kastalen 698
- Öland 76, 128
- Österby, Anga sn 461, 531, 587
- Östergarn, kyrkan 14, 38, 464, 531, 647—694, 748, 760, 776, 779, 828
- Östergarn, prästgården 461
 » socken 461, 462

SAKREGISTER

Siffror med * betecknar avbildning.

- Absid** 41, 68, 74, *220, *228, 324, 328, 352, 358, 381, 385, 390, 397, 426, 466, 467, 476, 532, 594, 864, 870, 873, 897
- Adam och Eva**, 748, *750
- » » » arbeta 441, *448, 712
- » » » skapas (?) 440, *446, *447
- » » » syndafallet 205, 441, *446, 711, *722, *724
- » » » utdrivas ur paradiset 190, 441, *446, 711, *722
- Adoranter, vandrande** 312, *314, *315
- S. Aegidius** 650
- S. Agnes** 560
- Allegorier på laster** 162
- Allegoriska figurer** 51
- Altare** 190, 194, 230, 305, 363, 369, 388, 399, 438, 464, 496, 531, 568, *569, *627, 668, 743, 816, 849, 850, 901
- Altarbrun** 584, 764, 830
- Altarböcker** 464
- Altarfundament** 860, 862
- Altarkläde** 285, 464
- Altarkudde**, se bokdyna
- Altarprydnad** 819
- Altarring** 51, 90, 197, 203, 275
- Altarskiva** 196, 272, 274, 568, *569, 668, *853, 854, 897, 898
- Altarskrank** 134, 305, 332, *309, 370, 388, 440, 497, 568, 630, 670, 748, 819, 901
- Altarskåp** 50, 332, *393, *394, *395, *396, 399, 400, 439, *441, 496, *497, *568, *570, *744—*750, 901, *903
- Altartavla** 158, 195, *198, 232, 234, 370, 652, 668
- Altaruppsats** *43, 49, 88, *133, 134, *192, 195, 275, 308, 332, *337, 370, 459, *441, 497, *500, 627, *628, 668, *669, 818, *822
- S. Andreas** 229, 233, *237, 560
- Andreaskors** 369
- S. Anna** 488
- S. Anna själv tredje** 90, 92, *93
- Antependium** 285, 520, 584, 639, 682, 764, 830
- S. Antonius Abbas (?)** 566
- Apokalypsen** 617
- Apostlar** 49, 51, 90, *93, 98, 229, 232, 282, 310, *312, *313, *401, 402, *425, *427, 429, 431, 435, 437, *439, 558, 568, 630, *632, *633, 640, *744, 810
- Armborst** *625, *868
- Aron** 184, 195
- Aspis, fabeldjuret** *374
- Baldakinfragment av ett retabel** *44
- Baptisterium** 178
- S. Barbara** *87, 88, 488, *496, *499, 560
- Barnamordet i Betlehem** 120, 237, *243, *244, *280, 282
- S. Bartolomeus, apostel** *40, 47, 229, 233, *237, 478, 488, *496, *497, 560
- S. Bernardinus av Siena** 566, *567
- Beslag** *30, 41, 43, 44, 69, *74, *76, 88, 120, *123, *167, 174, 181, 259, 274, 300, 399, 423, 427, 448, 790, 796, 816, 834
- Betjäntbänk** 823
- Betlehemsstjärna** 238
- Bibel** 54, 55, 464
- Bildsten** 17, 101, 272, 274, 803—805, 832—*836
- S. Birgitta (?)** *344, 399
- Biskop, helig** 120, *370, *395, 399, *428, 429, 439, 575, 576, 786
- Biskopsbänk** 51, *52, 96, 203
- Bladstav** 736
- Blinderingar** 178
- Brudbänk** *53, 54, *99, 100, 235, 509, 512, 578
- Brudkrona** 518, 582, 761
- Brudpäll** 100, *101
- Brynja** 869, *870
- Bröstvärn** 704
- Bogårdsmur** 12, 14, 24, 61, 62, 112, 152, 153, 219, 253, 324, 348, 381, 409, 464, 531, 593, 654, 697, 778, 906
- Bomränna** 701, 702, 707
- Bomärke** 103, 121, 313, 343, *739, 740, 767
- Bord** 317, 449, 689
- Budkavlar** 286
- Bågskytt, springande** *372, 374

- Bågstensimitation se kvadermålning
 Bår 318
 Bäckan av tenn *769
 Bänkar 51, 52, 92, 93, *94, 95, 96, 139, *140, 157, 158, 203, 235, 279, 332, 340, 369, 370, 402, 438, 440, *445, 508, 578, 632, 652, *672, *673, 750, *755, *756, 822, 823, 887, 904, *912
 Bänkar av sten 222, 235
 Bänklängd 633
 Böcker 464, 640
 Bödel 445, *446, 447
- S. Catharina, se S. Katarina
 Centaur se kentaur
 Cyrillus och Methodius (?) 312
- Daniel i lejongropen** *311, 318, 613
 Delila klipper Simsons hår 441, *446
 Dies, dagens personifikation 310, *315
 S. Dionysius 90, 93, 531, 577
 Djurfigurer 28, 341, 374, 429, *430, 445, *446, 447
 Djävul 121, 229, *725, 880, 893—*895, 899, *902
 Dopfat 97, 205, 284, 313
 Dopfunt *15, 16, 52, *53, 96, 97, *107, 129, 141, *142, 181, *204, 205, 236, 238, 240—*248, 253, *280, 310, *312—317, 341, *345, 352, 370—*375, *402—*405, 428, 440, *446, *453, *513, 514, 580, *583, *692, 676, *677, 757, *762, *763, 824, *828, *829, 862, 891, 908
 Dopfuntslock 515, 580, *583, 757
 Dopfuntsunderlag (plint) 285, 515, 824, 826, 862
 Dopkapell 862
 Dopskål 205, 240, 464, *515, 581, *636, 676, *678, 757, 826
 S. Dorotea *87, 88
 Drake *34, *179, 180, *200, 201, 310, 312—315, 506, *508, 581, 810, 869, *870, 899
 Drakornament 170
 Draperimålning 369, 399, 492, 621, 624, *628, 866, 873, 877, 899, *900
 Dryckesscen 873
 Dyna till knäfallspulten 317, *318
 Döden *868, 880
 De dödas uppståndelse 810
 Dörr *31, 33, 40, 41, 43, 44, 47, 69, 74, *76, 120, *123, 167, 174, 181, 226, *227, 259, 264, 300, 354, 388, 418, 423, 424, 427, *437, 658, 661, 707, 719, *759, 788, 790, 794, 796, 802
- Dörring *418
 Dörröppning 699
- Ecclesia** 93, *94
 Eldsvåda (eld) 544, 593, 651, 728
 Eldurna 818
 Elisabet och Maria 118, *121, 284
 Epitafium 53, *54, 406
 Eremiten 865, *867
 Evangelister 440, 748, *754
 Evangelistsymboler 308, *311, 439, 500, 569, 630, 820, 870
- Fabeldjur** 551, *556, 612, 862, 870, *872, 876, 877
 Fana 869, *870
 Fattigstock 99, 117, 134, 234, *240, 381, 570, 689, *690, 768
 S. Filippus, apostel 229, 560
 Flykten till Egypten 236, *241, *242, 282
 Flöjel av koppar (1627) 205, *216
 Flöjtspelare *176, 180
 Fortuna (?) 246
 Fotplattor 689
 Fåglar 786
 Fähus *242
 Fönster 12, 14, 31, 38, 41, 47, 48, 68, 75, 82, 83, 84, 86, 113, 123, 124, 129, 130, 156—159, 164, 167, 174, *175, 179, 182, 220, 223, 226, 229, 253, 263—*266, 268, *270, 299—302, *306, *307, 324, 332, 348, 358, *359, 361, 362, *364, 385, 388, *389, 390, 392, 394, 397, 398, 414, 415, 420, 423, 427, *431, 437, 467, 473, *475, 477, 479, 539, *540, 541, *552, 596, 602, 605, *607, 610, 660, 710, *718, *719, *732, 785, 792, 793, 797, 802, 845, 846, 706, 708, 898
- Gallerdörr** 467, *525
 Garn (=hamn) 650
 Gavelröste *33, 34, *78, 79, *117, 122, 127, 158, 159, 167, 178, 179, 182, 225, 226, 227, 229, 298, 299, 300, 328, 411, 534, 541, 542, 652, 788
 Glasmålning *40, 47, 130, 184, *185, *186, *187, 229, *270, 302, *306, *307, 369, 394, 397, 398, 437, 566, *626, 741, 742, 812, *815
 Glugg 84, *116, 124, 127, 128, 158, 159, 181, 258, *265, 296, 328, 329, 332, *356, *357, 361, 367, 390, 391

- Golv 16, 29, 35, 40, 49, 69, 121, 157, 158, 162, 163, 165, 172, 222, 254, 266, 300, 302, 328, 332, 352, 363, 388, 394, 418, 426, 428, 470, 476, 484, 533, 598, 602, 652, 660, 662, 708, 709, 718, 792, 796, 857, 858
- Gravhäll(-sten) 18, 55, 69, 102, 103, 104, 157, *207—210, 246, *248, 287, 318, *319, 342, 343, 406, 407, 451—453, *521, *522, 587, *588, 640, 683, 684, 766, *769, 834, *837
- Gravmonument *206, 207, *685, 686
- Grip *424, 429
- Gud Fader 233, 270, 711
- Guds hand 88, *185, 341, 441, 445, *448
- Guds lamm (Agnus Dei) 88, 90, 195, 207, 370, 400, 439, 497, 668, 748, 818
- Gunfiaun, Gutasagan 462
- Gästabud *453
- S. Göran 131, 478, *480, 488, 496, 549, *565, 566, 617, 810, 899, *901
- H**akkors 767
- Handklocka 101, *104
- Harpya 869, *871
- Hedengranstavlor 100, 143, 768
- Helgon *47, 50, 92, 120, 233, 234, 310, *314, 431, 439, 748, *752
- Helige Andes duva 184, *185, 207, 229, 235
- Helige Andes utgjutande 229
- Helvetet 893, *895
- Henrik II, kejsarens själavägning *189, 190
- Herdarnas tillbedjan 120, 236, *243 (?)
- Herkules 197
- Herodes 92, 120, 236, 240, *241, *245, *247, *281, 282, 309, 341 (?)
- Herodes och Herodias 237, 238, *241, *243, *245, *311, 445, *452
- Herrskapsbänk 752, *756
- Himlen 890
- Hissbom för dopfuntslocket *38, 581
- Horepall 235, 286
- Huv (tornhuv) 596, 802
- Håv 99, 246, 317, 448, *585, 640, 683, 765, *768, 830
- Hällar i bildstensform 317
- Häst *559, *565, 566, *619, 869, *870, 899, *901, *902
- Häxa 229
- Hörnkedja 466, 797, 845
- Ingångssten *779, 906
- Innertak 254, 260, 270, 271, *272, *273, 328, 352, 390, 398, 662
- Inskrifter *881—885
- Invigningskors *126, 130, 229, 490, 553, *606, 621, 738, *739, 900
- J**akob d. y. apostel 560
- Jakob d. ä. (?), apostel 184, 224, *225, 229, 560, 593, 640, 744, *746
- Jakob och Esau (?) 506
- S. Johannes, aposteln 90, 92, 184, 206 (?), 308, 439, 440
- » döparen 92, 283, 341, *345, *431, 445, *446, *452, 560, *562, 744
- » evangelisten 34, *36, 229, 560, *562, 744, 748, *749, 817
- » och Maria 98
- Josef 118, 120, *121, 236, *241, 282
- Judaskysen 130, 184, *187, *232
- S. Judas Taddeus, aposteln 229
- Jägare 877
- K**ain och Abels historia 712, 713, *723—727
- » » » offer 712, *723, *725
- » » » brodermordet 713, *726
- Kain drivs i landsflykt 713, *727
- Kalk 53, *95, 98, 141, 142, *145, 205, 240, 285, 317, *346, 347, 403, 404, 447, 464, *516, 581, 636, *637, 652, 676, *679, *680, 758, *764, *807, 826, *831
- Kalkmålningar 48, *126, *127, 130, *188, *189, 190, 208, *232, *233, 270, 305, 398, 437, *438, *490—*495, 549, *567, *615—*626, 665, *735—*737, *864—*881, *893—*895, 898—*901, 906—*911
- Kanna, lera 142
- S. Karin 488
- Karmstol 139, *143
- Kastal 26, *62, 68, 461, 465, 466, *698—*704, 779, 780, 862
- S. Katarina av Alexandria 24, 92, 130, 395, 399, *496, *499, 506, *509, 560
- Katolska kyrkan 865
- Kentaur *178, 180, 869, *870
- Kista 100, 464, *523, *524, 531, 587, 640, 688, *691, 768

- Klocka 16, 38, 53, 100, 101, 210, 211, 246, *248, 263, 286, 318, 342, 376, 406, 449, 464, 526, 531, 588, 589, 640, 641, 690, 770, 835—837
- Klockstapel 656
- Knutornament 552
- Kollektkista 448
- Kollekttavla 240, 285, 286, 374, 405, *406, *586, *639, 640, 768, *770, 831
- Kolonn 542, 717, 726, *731, 862
- Konsekrationsinskrift 488, 489
- Konsekrationskors se invigningskors
- Konservering 854
- Konsol (kragsten) 121, *730
- Konung, helig 311
- Konungar, två *241, *245, *246, *280, 282, 284
» tre *344, 445, *446, *453
- Konungarnas tillbedjan, se Kristus
- Kopparkittel 240
- Korbänkar 51, *52, 92, 95, *135, 138, *199, *203, 235, 279, 310, 340, 370, 440, 506—*511, 578, 752, *757, *889, 890, 902
- Korkarlar 507
- Kormatta 520, 640
- Korsblommebård 736
- Korspalmett 552
- Korsvirkeskonstruktion 477
- Krigare, tre 120
- Krigare bekämpar drake 312, *314, *315
- Kristoffer och Jesusbarnet *135, 138, *809, 810, 865, *867
- Kristogram 640
- Kristus 90, *91, 92, 207, 208, 309, 310, 441, 445, 611, 786, 787, 880
» avklädes *126, 130, 229, *232, 560, 619, 736
» barnet *49, 50, 51, 238, *246, 865, *867
» bergspredikan (?) 443, *449
» dopet 96, 558, 812
» flykten till Egypten 236, *241, *242, 282, 558, 812
» frambärandet i templet 305, *306, 490, 558, 812
» födelsen 118, *121, *280, 281, 302, *306, *451, 490, *495, 558, 812, 871, *875
» förklaringen 184, 305, *307
» gisslingen 130, 184, *187, 229, *232, *233, 560, *622, 736, 872
- Kristus, gravläggningen 130, *133, 134, 560, *621,
» 736, 874, 898, *900
» Getsemane 130, 229, *232, 558, 619, *735
» Golgata *233, 736
» himmelfärden 184, *186, 736, 877
» i Simon den spetälskes hus 184
» inför Pilatus 184, 229, *232, 558, 619
» inför översteprästen 130, 736
» intåg i Jerusalem 305, *307, *373, 374, *426, 429, 435, *807
» Judaskyssen 130, 184, *187, *232, 558, 619, *622, *735, *736
» Konungarnas tillbedjan *120, 236, 238, *281, 302, 305, *306, 309, 490, 558, 812, 871, *876
» korsbärandet 130, 184, *187, 229, *233, 491, 560, *621, 736, 812, 874, 898
» korsfästelsen 49, 120, *127, 130, 142, 229, 232, 233, 308, *311, 370, *393, 399, 439, 441, 491, 560, *568, *621, 744, 812, *814, 817, *821, 898, *900
» korsnedtagningen *188, 190, 229, *233, 736, 874, *881
» liv 810
» med gloria och kors 282, 872
» monogram 172
» nattvarden 130, 229, 275, 310, 439, 619, 627, *735, *737, 898
» nedstigandet till dödsriket 130, 560, 736
» och församlingen 93, *94
» och »den gode rövaren» 188, 190
» och Lazarus 305, *306, 341, *343, *344
» och Maria 341, 345
» och Thomas 560
» smärtornas man 51, 134, 549, 560, *561
» som barn, tronande 341, *343
» som brudgummen *139
» som räddare *179, 181
» som världsdomare 229, *232, 431, 810, *889
» tillfångatages 229
» törnekröningen 130, 229, *233, 560, *623, 736
» uppståndelsen 474, 491, 497, 560, *561, 621, *623, 736, 812, *815, 876, 899, *900
» välsignande *139
- Krucifix 668, 670
- Krucifixstock *209, 211, 569, *573

- Krönprydnad till fartygs akterspegel 688, *689
 Kungatal 100, 143, 206
 Kvadermålning *552—555, *897, 899
 Kvinna, bedjande *314
 » med gloria *423, 429
 » med tvillingar *181
 Kvinnor, sörjande 439
 Kvinnor, två 341
 Kvinnorna vid graven 120, 736
 Kyrkogård 593, 654, 697, 698, 778, 843, 906, 911, 912
 Kyrkogårdsingång 24, 292, 348, 381, 409, 465, 531, 593, 654, 697, 778
 » grind 24, se prästgården, 348, 409, 465, 531, 593, 654, 778
 » mur se bogårdsmur
 Kyrkomagasin 112
 Kyrkomässodag 464, 651
 Kyrkotagningspall 438
 Kyrkstötekäpp 206, 286, 526, 587
- Landsvägsbom 465, 594
 Lans 869, *870
 Latrin 702, 704
 S. Laurentius 190, 566, *567, 619, *620, 899, *902
 Lavatorium 206
 Lazarus lägges i kista *341, *344
 » sörjes av Marta och Maria 341
 » uppväckande 305, *306, 341, *344, 872
 Lejon 94, 97, 200, *201, 374, *375, 404, 429, 443, 617, *618, 870
 Lekmannaaltare 862
 Lektorium 860
 Liklucka 348, 593, 656
 Livsträd *551, 615, *618, 864, *865, 866, 868, 870, 873
 Ljudgluggar *542, 544, 596, 702, 703, 704, 801
 Ljudkruka *222
 Ljusarm 206, *284, 285
 Ljushållare, mässing *519, 520
 Ljuskrone, järn 206, 448, 828
 » malm el. mässing 53, 98, 142, 240, *284, 285, *317, 342, 464, 518, 583, 637, 680, 761, 762, 828, *833
 » trä 142, 519, 583, 638, 680, 828
 Ljuspigg av järn (medeltida) 448
- Ljusstake, malm el. mässing *97, 98, 99, 206, 448, 464, *518, 520, 583, *584, *638, 763, 828, 829
 » silver 681
 » trä 583, *584, 763, *766
 » tenn 53, 285, 317, 374, *376, 405, 448, *519, 520, 583, *638, 639, 681, *682, *683, 763, *765, 829, *834
- Lock av koppar 769
 Lockhäll, medeltida 376
 Longinus 439
 » blir seende 308
 » med lansen 308
 S. Lukas, evangelisten 748
 Läkare och den sjuke, portalskulpturer *180, 633
 Läktare 52, 139, 140, 158, 235, 281, 310, 332, 340, 370, 402, 440, 578, 674, 754, 823, 824
 Länstol 100, *101
- »Majestas Domini» 184, 270, 812, *813, 870
 Malkus 130
 Man, löpande *425, 429
 » med dryckeshorn *176, 180
 » med stridsklubba *179, 180, 864
 Mandorla 870
 S. Margareta 184, *185, 560, *563, *564
 Margaretalegenden *558, *563, *584
 Maria 90, 92, 184, 229, *237, 238, *241, *246, 282, 431, 560, 744, 817, *821, 861
 » bebådelsen 97, 118, *121, 341, *343, 444, *450, 490, 558, 812, 874, *880, 888
 » i barnsäng *34
 » kröning 630, *631
 » med barnet *48, 50, 92, *120, 236, 284, 309, *311, *331, 333, 336, *341, *343, 445, *446, 571, *575, 820, *824
 » och apostlar 184, 229, 817, *821
 » och Elisabet 118, *121, 284, 444, *450, 490, *494, *496, *498, 558
 » och Kristus 341, *345
 » som himladrottning *34, *36
 » sörjande 440
 » tronande med barnet 341
- Mariaaltare 860
 Maria Magdalena (?) 233
 Maria Salome 281, 282
 Marknadsplats 843

- Markus, evangelisten, 748, *754, 870
Marta och Maria bära fram Lazarus kläder 341, *343
» » » sörjande Lazarus 341, *345
S. Martin 131, *559, *619, 899, *902
Martyrer 237
Matbudsklubba 689
S. Matteus, evangelisten 233, 560, 748
Melkisedek 184
Methodius och Cyrillus (?) 312
S. Mikael, ärkeängeln *33, 34, 35, 194, 229
» som själavägare *189, 190, 566, *567, 619, *620, 899, *902
» stridande mot draken 162, *188, 190
Michaelis dag 464
»Minneskammare» i tornet 128, 129, 142
Minnespenning av tenn 404
Minnestavla av trä *687
Mohammed 865, 867
Mosaik 162
Moses 195
Muralmålning se kalkmålning
Mynt 851, 861, 862
Målning, medeltida på korbänk *136
Månadsbilder 864, 872, 873, *878, *879
Människohuvud *403, *405, 706, *715, 730, *734
» på kragsten 121, *128
Mässhake 99, 142, 206, 285, 448, 464, 520, 584, 640, 682, 764, *767, 830
Mässkjorta 464
- S. Nicolaus (?) *395, 399, 488, 489, 496, 817, *860, 863
Nisch 131, 194, 230, *235, 399, *438, 476, 568, 596, 603, 610, 659, 707, 708, 709, 743, 790, 816, 849, *852, 861, 898
Nox, nattens personifikation 310, *315
Nummertavla 51, 92, 138, 203, *205, 235, 310, 340, 370, *400, *513, 514, 580, *582, 636, 675, *676, 756, *760, *761, 824, *830, 903
Nådstolen 195, 229, 272, 810, *811
Nyckelskylt 43, 418
- Oblatask 404, 448, 516, *517, 582, 680, *681, 760, 828
Odjur 238, *241
Offerkälla 843
- Offerplats 843
Offertavla 142, 143, *144
Oljemålning 54, 100, *133, 134, 196, 197, *216
S. Olof *40, 47, 48, 233, 234, *237, *368, *369, 370, *394, 399, 439, 478, *481, 488, *496, 506, *509, 573, *576, 593, 612, 640
Orgel 52, 96, 140, *141, 235, 281, 310, 341, 370, 402, 440, 514, 578, 633, 674, *675, 752, 824, *827, *888, 891, 912, *913
Orgelpodium 578, 633, 752, *888, 891, 902, *905, 908, 912, *913
- Pall 92, 100, *101, 136, 235, 275, 286
Paten 142, 205, 240, 285, 374, 404, *516, 581, 636, 680, 758, 827, *823
S. Paulus, aposteln *40, 47, 48, 120, 179, 233, *237, 271, 274, 560, *562, 744, *746, *747, 810, 817, 888
Pelare 651, 862
Peningbössa av ek 834, *840
S. Petrus, aposteln 98, 120, 130, 179, 233, 271, 274, *275, 560, *562, 611, 817
Pilatus 874
Pilgrimsmärke *860, 863
Piscina 90, 101, 133, 194, 302, 308, 309, 310, *311, 369, 515, *627, 744, 790, 816, *818
Plakatram *205, 235
Plöjare 310, 314
Portal (ingång) *13, 14, 26, *27, *28, 29, *30, *32—*38, 41, 44, 69, *72, *74, *79, 82—86, *118—126, 156, 159, *162, *163—182, 220, *223—*229, 253, 258—*261, *265, *266, *267, 275, 292, *298—*303, 327, *328, *329, 349, 352, 354, *355, *358—*365, *381, *384—388, 391, 403, 415—*422, 424, 427, 431, *437, 470, 473, 474, *475, 477, *540, *541, 596, *602, *608, 611, 657, *660, *661, 706, 710, *714—717, *719—*729, *732, *786—*788, *792—*800, 846, 847, *848, *850—852,
Porträtt 53, 100
Predikstol *50, *51, 92, 136, 137, 220, 203, 235, 272, 278, *279, 305, 310, *312, *313, 332, 340, 370, 399, *401, 438, 440, *444, 501, *504, 577, *579, 631, 652, *671, 672, 748, *753, 822, *825, *886, 894, 903, *904, 908
Predikstolskläde 765
Processionskors 766
Processionskrucifix 196, *198, 206, *308, 501, *503

- Processionsstav 240
 Propagandabild 865
 Präst vid altare *87
 Prästen mellan Dygden och Lusten, allegorisk tavla 196, 197, *216
 Prästbänk 139, 674
 Prästgården 112, 154, 324, 461, 465, 466, 779, 854
   » inkörsport *60, 62, *65
   » luckan 112
 Psalmboksskåp 674
 Putsrand 705
 Påfåglar *371, 431
 Påve 865, *867
- Rakel** 888
 Ram för kungatal 587
 Rebecka 888
 Reliefer av sten *78, 79, *82, 224, *225, 258, *261, 307, *419, *423—*430, 431, 435, 474, *608—614, *661, 706, 711—716, *720—*731, *734, *762, *763, 786, 787, *793, *796—*799, 833—*836
 Relikgömma 194, 305, 369, 438, 496, 501, 861
 Relikvarium *496
 Restaurering 666, 737, 805, 857—913
 Retabel 43, *44, *45, 49, 190, 232, 233, 236, *237, *238, *629, 630, 817, *820, *821
 Riddare 869, *870
 Ringkammare 38, *85, 86, 125, 136, 139, 178, 226, 296, 310, 329, 392, 594, *604
 Ringklubba 318, *587, 689, *692
 Ringkors 376, *377, 766, *769, 820
 Rist 464, 593, 778
 Ristningar 230, *234, 437, 624—626, *738—740, *898
 Runinskrift *31, 43, 44, 120, 143, 230, *234, 317, 318, 342, 354, 376, 406, 449, 450, 451, 553—558, *588, 766, *769, 832—*836
 Runsten 77, 101, 102, 263, 286, 832—*836
 Runstensornamentik *366, 369, 833—836
 Ryttare 869, *870
 Rökelsekar 53, 98, 206, 233, 448
 Röste 794, 796
- Sakramentshus 182
 Sakramentskåp *41, 49, *87, 88, 170, 172, 274, *276, 361, *365, *367, 369, *605
 Sakramentsnisch 134, 180, 182, 194, *196, *197, 659
 Sakristia 26, 29, 31, 33, 74, 123, 129, 156, 164—165, 219, 235, 253, 268, 292, 324, 332, 348, 364, 381, 385, 388, 395, 397, 409, 423, 427, 484, 548, 604, 664, *665, 708, 802, 849
 Sakristieskrank 664, 672
 Sanctusklocka *525, 526
 Sara 888, *890
 Seraf 871
 Sfinx, bevingad *177, 180
 Sidoaltare 332, 560, 568, 627, 743, 849, 854, 860, 861, 897
 Sigurdsagan 369
 S. Simon, aposteln 90, *93, 560
 Simon av Cyrene 130
 Simson med Gaza portar 810
 Simson och Delila (?) 121, 441, 443, *446
   » och lejonet *371, *372—374, 431, 440, 441, 446, 810
 Simsons bländande (?) 447
 Sittbänk av sten 699
 Sittnisch 274
 Sjöjungfru 431
 Skampall 769
 Skamstock 769
 Skattegömsle 226
 Skepp (ristade) *624, *625, 738
Skorpion 617
 Skriftepall 92, 136, 235, 275, 305, *309, 340, *397, 400, 498, *501, 569, *571, 633, 672, 748, *751, 819
 Skrin *587, 768
 Skördescen 873, *878
 Skördeundret 236, 237, *242, *280, 282
 Skyttebalkong 125, 599
 Skytteglugg 174
 Skärmvägg 754, *758, *759
 Sköld 869, *870
 Sköldbåge 864
 Slaktscen 873, *879
 Sockel 466, 477, *480, 533, 539, 595, 600, 605, 656, 660, 705, 710, 785, 792, 844
 Sockenbudstyg 142, 205, 240, 285, 374, 404, *517, 518, 637, 680, 760
 Sockenmagasin 26, 60, 154, 348, 488, 599, 664
 Solvisare 381
 Spannmålslärar 768

- Spira 651, 801, 870
 Staffan stalleddräng (?) 341, *345, 445, *452
 Stav, förvandlad till orm *315
 Stavkors 521, 767
 Stavkyrka, (träkyrka) 55, *366, 369, 377, 454,
 470, 526, 534, 589, 691, 771, 805, 838, 860
 Stendrög 112
 Stenhuggarmärke (?) 698
 Stenkors 210
 Stensulptur, manl. helgon 851, *853
 » kvinnl. helgon 852, *855
 Stiglucka 60, 61, *62, *70, 71, *110, 112, *116,
 152, 153, 154, 219, 253, *254, 292, 381, 656,
 698, *699
 Stolar 317, 449, *454, 689
 Stolphål 858, 859, 860
 Straffstock 286, 381
 Stridsklubba *179, 180, 864
 Stridsskrift 865
 Svärd 17, 100, 869, *870
 Säningsman 873, *879
- Takryttare** 488, 663, 724
Takstol 30, 46, 69, 77, 121, 163, 165, *222, 255,
 257, 258, *262, *263, 267, 268, 296, 328, 352,
 418, 428, 470, 533, 543, *549, 796
Tegelimitation 900
Timglas 92, 138, 203, 310, 340, 440, 578, 673, 750,
 822
Timsten 286
Tinnar 704
Tjelvar, Gutasagan 462
Tjuvmjölkning 893, *895
S. Tomas, aposteln 208, 233, 549, 560, 877
Torn 14, 16, 26, 33, 37, 38, 40, 41, 46, *71, 75, 83,
 84, 86, 112, *114, 124, 125, 126, 127, 128, 129,
 156, 172, 178, 182, 219, 226, 228, 253, 258, 259,
 292, 296, 297, 298, *299, 308, 302, 328, 332,
 352, 353, 354, *356, *357, 358, 367, 390, 411,
 424, 425, 426, 488, 544, 595, 662, 796, 892,
 906
Torntupp 663
Torsbild 462
 » brunn 462
Trabes 569
Trampsten se ingångssten
Trana 429
- Trappa** 482, 704, 708, 801
Treenigheten se nådastolen
Tribunbåge 476
Triumfbåge 16, *17, 29, 31, 32, 46, 51, 79, 83, 123,
 222, *231, 261, 300, 328, 333, 352, 363, 389,
 418, 428, 431, 473, 476, 534, 603, 796, 849, 854,
 *897
Triumfkrucifix *46, 51, 90, *91, 92, 134, 234, *239,
 275, *277, *278, 332—*336, 370, 384, 398, *399,
 439, 440, *442, *443, 499, *502, 569, 570, *572,
 *574, 630, *634, 820, *823, 902, 910
Tro och Hopp 49
Trollhuvud på konsol 121, *129
Träskulptur se även altarskåp, helgonskåp, tri-
 umfkucifix *47, *48, *49, 50, 90, *91, 92, *93,
 *94, 95, 96, *134—*137, 196, *198, *199, 234,
 239, 275, *277, *278, *308, 323, 324, 332—337,
 *359, *366, *368—*370, *393—*395, *398, *399,
 *575, 744—750, *752, 817—*824
Tröskelsten se ingångssten
Tröskningsscen 873
 »Törnudragaren» 429, 431
- Uppvärmning** 488, 548, 667, 735, 806
Uttömningssten 272
- Vaktbricka** 286
Vallfartskapell 462
Valv 30, 32, 82, *222, 225, 268, 533, 550, *607,
 651, 866—*871, 906, *910, *911
 » Hjälmvalv 222
 » kryssvalv 69, 125, 225, 228, 296, 297, 298,
 328, 425, 544, 717, 849
 » spetstunnvalv 123, 397
 » stjärnformat 163, 172
 » tunnvalv 33, 38, 40, 74, 123, 164, 165, 226,
 260, 261, 296, 328, 329, 390, 394, 470, 473,
 703
 » tältvalv 29, 38, 77, 86, 121, 123, 125, 172,
 267, 297, 300, 302, 392, 418, 470, 476, 478,
 599, *659, 662, 707, 709, 724, 790, 796
- Vandringsstav** 865, *867
Versio vulgata 181
Vigvattenskål *15, 16, *116, 133, 285, 596
Vimberg se röste
Vindflöjel 663
Vindskidor 794

Vinbehållare 637, 760	Yttertak 14, 29, 35, 49, 77, 121, 159, 166, 172, 220,
Vinflaska 404	228, 253, 266, 292, 300, 327, 349, 362, 363, 438,
Vinkanna 374, 448, 516, 761, 827	470, 484, 533, 542, 602, 656, 661, 707, 766, 796,
Vinkärl, trä 405	906
Vinundret i Kana 871, *877	Yttersta domen (se äv. Kristus) 166, 182, *183,
Visa och fåvitska jungfrur 139	190, 270, 271, *273, 877
Vise männen, se Kristus	
Vociferus, martyr 369, 370	Änglar 49, 96, 98, 134, 179, 188, 190, 202, 233,
Votivskepp 100, *688	283, 431, 440, *476, *477, 810, 812, 868, *869,
Väggnisch 16, 17	876, 890
Väggsåp *183, *274, *275, 399, 466, 531, 605,	
659	
Värja 286	Örnar 866, *868, 869, 871

PERSONREGISTER

- ADOLF FREDRIK**, konung av Sverige 770, 771
AGNMUND, namn i runinskrift 556
AHLROT, ERASMUS, kyrkoherde 464, 465
AİLİKN, namn i runinskrift 834
AİVAT, namn i runinskrift 833, 834
ALAMÄSTAREN (anonymnamn), träsnidare 501, 503, 629, 630, 641
ALMGREN, BERTIL, docent 50
VAN ALEN, HANS (från Rostock) gravsten 683
VAN ALEN, PETER gravsten 684
ALSKOGSRESTAURATORN, glasmålare 270
AMBROSIANI, SUNE, fil. dr 229
ANDERS WESTERBY, kyrkovärd 837
ANDERS i Stora Vällinge, Buttle sn 406
ANGA, namn i runinskrift 766
ARVID, namn i runinskrift 144
AUDVAT, namn i runinskrift 450, 451
AUSENIUS, JOHANNES, kyrkoherde 98
- BACHERA, VENDELA, GÖRANSDOTTER**, prostinna g. m. Lars Nilsson Neogard (s.d.) donation 683, minnestavla 687
BARTHOLOMEUS, Herr, namn på gravhäll 210
BARTSCH, JOHANNES, målare 275, 439, 627
BASTHOLM, ELISABETH, pamentfabrik, Gbg 520
BECK, ABRAHAM, målare 54
BECKMAN, JOH. A. & Co, klockgjutarefirma 449, 835
BENGTSSON, BERTIL, konservator 550, 864, 886
BENNING, MATTHIAS, klockgjutare 211
BERGHOLTZ, K. G. & Co, klockgjutarefirma 376, 640
BERGMAN, glasmästare 397, 398
BILEFELT, DAVID HANSSON, prost 10
BISKOPMÄSTAREN, anonymnamn, träsnidare 576, 577
BJÖRKANDER, CARL JOHAN, prost 668, 761
BOHRN, ERIK, antikvarie 66, 354, 691, 701, 704
BOIJER, HINDRICH, skeppare 688
BOLEIN (BOLEIKR), namn i runinskrift 144
BOMAN, ANNA g. m. Erik Petræus 100
 » **BENT**, löjtnant 100
BORTZ, RASMUS, målare *44, 50, *133, 134
BOSTRÖM, RAGNHILD, fil. lic. 611
BOTEDIS, änka efter Botlef, gravsten 342, 343
BOTEL RASMUSSON, gravsten 588
- BOTLEF**, gravsten 342, 343
BOTLIKN, namn i runinskrift 556
BOTOLPH JÖNSSON, kyrkvärd 92
BOTOLFAR KRASSE namn i runinskrift 376
BOTUL i Westergårda (Sundre), gravhäll 210
BOTULF, präst 55
BOTULF PETERSSON, kyrkoherde, gravhäll 452
BOTVID, från Eskelhem, byggmästare 68, 76, 77,
 » 78, 79, 82, 83, 84, 86, 158, 167, 170, 172, 838
 » domare i Halla, gravhäll 286, 287
 » stenmästare 392, 599
 » gravsten (runor) 342
 » namn i runinskrift 556
 » smed, namn i runinskrift 766
BOTVIDUS, gravsten 102
BRANDEL, SVEN, arkitekt 10, 12, 344
BRANDTBERG, OSKAR, konstnär 627, 641
BRINKE, GRETA, donation 53
BRINKE, HENRIK (van deme), donation 53
BRITA OLOVSDOTTER, gravsten 588
BROANDER, MARIA JAKOBSDOTTER, g. m. JOHANNES NEOGARD 673, donation 682, 687
BROMANDER, LARS, landsgevaldiger, epitafium 406
BROSTRÖM, P., sjötullvaktmästare 818
BRUDPORTALSKULPTÖREN (anonymnamn), stenmästare 174
BRUNIUS, CARL GEORG, professor 63, 64, 66, 67, 68, 219, 220, 223, 227, 229, 234, 253, 302, 327, 328, 332, 348, 369, 385, 390, 414, 415, 418, 423, 427, 542, 596, 599, 610, 630, 661, 785, 800, 820, 849, 851
BUNGEMÄSTAREN (anonymnamn), bildsnidare 35, 370
BYZANTIOS (anonymnamn), stenmästare 44, 180, 182, 194, *196, 302, 310, 341, 352, 370, 371, 388, 409, 411, 414, 419, 422, 423, 424, 426, 427, 431, 435, 436—439
BÖMUND, gravsten 55
- CADDÆUS, JOHAN FRIEDRICH**, träsnidare 668, 692
CALCARIUS PRIMUS (anonymnamn), stenmästare 220, 223, 224
 » **SECUNDUS** (anonymnamn), stenmästare 403

- CARLSON, V., klockare 92
 CATRINA BOTELSDOTTER, gravsten 588
 CATHRINA PÄRSDOTER, donation 756
 CEDERGREN och ERIKSSON, textilfirma 585, 764, 765
 CEDERGREN, LARS, lantmätare 778
 CHEMNITZ, skeppare, donation 240
 CHEMNITIUS (CHEMNITZ), MARTIN, tysk luthersk teolog 211
 CHRISTER BUTERS, korsångare 49
 » DIBJERS, korsångare 49
 » POVELSEN (Christernus Paulinus) kyrkoherde 4, 92 gravsten 104
 » TIMANS, korsångare 49
 CLAUS CHRESTENSEN, gravhäll 210
 CLOCZIN (GLOXIN), CHRISTIAN, kyrkoherde 403
 COLLBERG, JAKOB, kyrkoherde 908
 CONUTIUS, ISRAEL, kyrkoherde 588
- DAHLMAN, MARIA g. m. Johannes Ausenius, donation 98**
 » LARS RENH., v. landshövding 342
 DALMAN, PETRONELLA, antagl. g. m. Petrus Ronander, donation 49 epit. 53, *54
 DANT, PETTER ELIÆSON, klockgjutare 837
 DIONYSIUSMÄSTAREN (anonymnamn) bildsnidare 90
 DREUTZ, hovkvartermästare 668
- ECKHOFF, EMIL, antikvarie 67, 68, 470, 492, 802, 805**
 EDLE, ALFRED, läroverksadj. fornforskare 10, 287, 385, 594
 EDMARK, målare 235
 » OLIVIA, donation 637
 EGYPTICUS (anonymnamn), stensulptör 33, 68, 86, 112, 118, 120, 121, 181, *188, *189, 190, 264, 300, 394, 603, 850
 EKEMÄSTAREN (anonymnamn), träsnidare 496, 526
 EKMAN, O. F., hemmansägare, donation 583
 EKSTRÖM, SIRI 138
 ELASTICUS (anonymnamn) stenmästare 794, 838
 ENGBERG, snickare 340
 ENGBOM, L. P. 139
 ENGFELDT, O., målare 630, 632
 ENGMAN, TOMAS, kyrkovård 755
 ERASMUS, FJÄLE, gravsten 588
 ERICI, EINAR, läkare, orgelspecialist 583
- ERICSON, löjtnant, målare 332
 ERICKSSON, C. M., målare 819
 ESKEL BENDES, kyrkovård, donation 586
 ESSÉN, ARRE, arkitekt 465
- FABULATOR (anonymnamn), stenmästare 35, 118, 156, 180, 181, *188, 190, 264, 711, 716, 771, 852**
 FAHLSTEN, JOH., klockgjutare 406
 FALKENGREN, BERNDT, guldsmed 240, 317, 342, 346, 447, 826
 » QUIST BERENDTSSON, guldsmed 142, 516, 758
 FANT, ERIK, arkitekt 219, 437, 630, 631, 632, 641, 666, 668, 682, 692, 733, 896, 906
 » STINA, textilkonstnärinna 682
 FARQAIR, namn i runinskrift 556
 FEDDER, CHRISTIAN, träsnidare, snickare 92, 887
 FLEMMING, Peder, kommandant 452
 FOGDÖMÄSTAREN (anonymnamn), träsnidare 35, 37
 FOLKAR i Österby, namn i runinskrift 587
 FREDRIK I, konung av Sverige 16, 17, 121, 690, namnschiffer 673, 836
 FRIES, N., snickare 401, 440
 VON FRIESEN, OTTO, prof. 354, 358
 FROBENIUS, THEODOR, orgelbyggare 891
 FURSTEDT, TROTTE, soldat, målare 370
 FÅK, JÖRGEN, arkitekt 913
- GAIRWA, GAIRWATR, namn i runinskrift 102, 833, 834**
 GAIRNIAUT, namn i runinskrift 853
 GARDEA, INGRID NILSDOTTER g. m. Hindrick Schmidt 271, donation 275, 279, 284
 GARDELIN, JOHAN, målare 506, 820, 822
 GARDELL, kyrkvaktare 302
 » SÖLVE, fil. dr 521
 » JOHANNA, donation 673, 680
 GARDEUS, LAURENTIUS NICOLAI, kyrkoherde 465, 686, 687, 837
 » NILS LARSSON, prost 271
 GARWALD, namn i runinskrift 44, se även s. 74
 GEISRAT (GEIRRAT), namn i runinskrift 450, 451
 GELLERSTEDT, ALBERT THEODOR (TORE) 154, *155
 GERHJÄLM, namn i runinskrift 286
 GERINGIUS, ERIK, kopparstickare 768
 GERTRU SUDERBYS, g. m. JOHAN MÅRTENSSON (s. d.) donation 100

- GILLGREN, SVEN ARNE, guldsmed 448
- GLOBUS (anonymnamn), stenmästare 68, 76, 79, 82, 159, *164, *165, 166, 182, 224, 594, 611, 612, 614, 641, 786, 804, 838
- GOTHLANDER, PEHR, skeppare, donation 673
- GRAM, MATTHIAS, snickargesäll 668
- GREVESMÜHL, ANTONETTA SOPHIA, g. m. Nic. Neogard (s.d.) 687
- GRÖNHAGEN, JOHAN DIDRIK, landshövding 690
- GUNVI g. m. Haldwinus i Bro, gravhäll 287
- GUSTAV III, konung av Sverige, tal 100, 248
- GUSTAV V, konung av Sverige 376
- GUSTAFSSON, EVALD, landsantikvarie 896
- GUSTAVSON, HERBERT, fil. dr 451
- GYNNIL MATSDOTTER g. m. Claus Chrestensen, gravhäll 210
- GÄRDSLÖSAMÄSTAREN (anonymnamn), stenmästare 76, 77, 79, 82, 83, 84, 90,
- GÄVS, namn i runinskrift 766
- H**ALDWINUS, förpaktare i Bro, gravhäll 287
- HALLBERG, C. G., guldsmedsaktiebolag 681, 761, 827
- HALLINGNIS g. m. Botvid i Halla, gravhäll 287
- HALLVED, namn i runinskrift 556
- HALVARD, namn i runinskrift 456, 589
- HALVI, namn i runinskrift 766
- HAMBORGER, ANDERS (ANDREAS), målare 54
- HAMMARBERG, NILS, orgelbyggare 913
- HAMMARLUND, SVEN, intendent 845, 854
- HAMRAMÄSTAREN (anonymnamn), träsnidare 574, 576
- HANS HESSELBY, byggmästare 596
- » HÖGSTENS, kyrkovärd 751
- » L. Vällinge, byggmästare 425
- » PEDERSEN, gravsten 343
- HARDING, OLOF, prost, gravsten 103
- » PETRUS, bondehövding 103
- HATON, CLAUDE, kopparstickare 768
- HEDENGRAN, AMBROSIUS, kopparstickare 768
- HEDLUND, SAMUEL, fil. lic. 91
- HEGWALDR, stenmästare 236, *241, *280, 284, 292, 302, 304, 310, 311, 314, 343, 440, 446
- HEISE, ERNST, professor 91
- HEJNUMMÄSTAREN (anonymnamn), träsnidare 500, 502, 526, 630, 634, 641
- HEKLE, GÖRAN, gravsten 103
- HELLGREN, ELLA, fru 92
- » ERNST, major 97
- » KARL, hemmansäg. donation 520
- HENRIK II, tysk-romersk kejsare *189, 190
- HERLITZ, folkskollärare 253
- » A., kyrkoherde
- » BRIGITTA JUSTINA, g. m. kyrkovärden J. Lundborg (s.d.) 756
- » ELIAS, kyrkoherde 317
- HERNELL, JOHAN, träsnidare, målare 51, 52, 92, 203, *205, 279, 400, 439, 636, 675, 756, 887, 901
- HESSELBYE, båtsman 425
- HESSE, LARS, kyrkovärd, donation 681
- HILDEBRAND, HANS, riksantikvarie 63, 190, 208
- HILFELING, CARL GUSTAF GOTTFRID, fornforskare 21, 53, 59, 62, 69, 96, 205, 230, 235, 462, 496, 497, 569, 593, 713, 779, 816, 843, 851, 852
- HOFFMAN, LISBETH, EWERTSDOTTER 465
- HOKE, ANN-MARI., textilkonstnärinna 830
- HOLMBERG, NILS, fabrikör 405
- HORNER, GERHARD, klockgjutare 376, 589
- HOLMBÄCK, LARS MAGNUS, komminister 526
- HUGREWS från Burs, namn på gravsten 144
- HUSBERG, MARGUERITE, konstnärinna 894
- HÄGG, AXEL HERMAN, konstnär 152, 156, 158, 184, 190, 784, 805, 806, 807, 822, 824, 831
- » JACOB, amiral 674
- HÄGGVID, namn i runinskrift 556
- HÖGMUND, namn i runinskrift 556
- VON HÖKERSTEDT, JACOP, landshövding 770, 771
- HÖÖK, HANS, båtsman 439
- J**ACOB, namn i runinskrift 144
- JACOBUS, gravsten 102
- JAKOB från Nickarve, namn i runinskrift 451
- » BOTVIDSSON, gravhäll 286
- » PEDERSEN, gravhäll 640
- JAKOBSSON, ARIL, kyrkovärd 668
- » ARVID, hemmansäg., donation 520
- » G. T. Gelbgjutare 583, 637, 680, 828
- » VIKTOR, kyrkovärd, 668
- JANSE, OTTO, antikvarie 67, 68
- JANSSON, SVEN, B. F., professor 556
- JENS STENSTUFFVE, kyrkovärd 627
- JOHAN MÅRTENSSON, Suderbys, Gothem, tornbyggare, klockare, donation 100, 129, 259, 724

- JOHAN PERSSON, Rodarva, donation 678, 756
 » RAPHARSSON, gravsten 406
 JOHANSSON, ARON, arkitekt 10, 21, 152
 JOKIM PERSSON, kyrkovård 770, 771
 JON MELCKERSSON, Boters, donation 550
 JUDASMÄSTAREN (anonymnamn), glasmålare 184,
 *186, *187
- K**AHL, ARON EMIL FREDRIK, kyrkoherde 276
 » JOHAN, fil. dr, konstnär 717
 KAMMECKER, MARTIN, biskop 770, 771
 KARENE JENSDOTTER g. m. Claus Chrestensen,
 gravhäll 210
 KARL XI, konung av Sverige 54, 768, namnchiffer
 195
 KARL XII, konung av Sverige, oljemålning 54,
 namnchiffer 134, 248, 640, 676
 KARL XIII, konung av Sverige, tal 100, namn-
 chiffer 587
 KARL XIV JOHAN, konung av Sverige, ringklubba
 587
 KARL KRYPTMÄSTARE (anonymnamn), stensculp-
 tör 318, 319
 KARL STENMÄSTARE (anonymnamn), stenmästare
 614
 KARLSSON, HENRY, stenhuggare 716, 729
 KARTH, BENGT OLOF (OLLE), länsarkitekt 733, 891,
 892, 896, 906, 912
 KATHARINA MARIA OLOVSDOTTER, gravsten 588
 KINANDER, RAGNAR, lektor 102
 KLINTSTRÖM, L., fyrmästare, donation 676
 » KARL, kyrkovård, donation 762
 KOCH, CLAUS HENRICHSON, kaplan 837
 KOLMODIN, CARL, kyrkoherde 506, 526
 KRÆKLINGIA, CATHARINA RASMUSDOTTER 465,
 gravsten 522
 » MARIA, g. m. Laurentius Nic. Gar-
 deus, minnestavla 687
 KRÆKLINGIUS, NILS RASMUSSEN, kyrkoherde 465
 » RASMUS NILSSON, kyrkoherde 465
 KRIETZ, ERIK P:SON, tenngutare 448
 KRISTIAN IV, konung av Danmark 676, 692
 KRISTEN ERIKSON, gravsten 766
 KRISTIANSOHN, KARL, komminister 810
 KROK, HANS (JOHANNES), kyrkoherde 154, grav-
 sten *208, 210
 KÖHLER, målare i Visby 96
- L**AFRANS BOTVIDARSSON, byggmästare och bild-
 huggare 14, 76, 156, 159, 170, 171, 172, 173, 174,
 *228, 229, 248, 790
 LAGERLÖF, ERLAND, fil. lic. 779
 » PETRUS, professor 666
 LANGEBEK, JAKOB, dansk historiker 55, 209
 LANGLET, EMIL VICTOR, arkitekt 219
 LARS ALTHEIME, kyrkovård 406
 » BERTELSON, kyrkovård 837
 » BUTTLEGÅRDA, kyrkovård 406
 » GANARWA, kyrkovård 752
 » HUGREFS, kyrkovård 752, 755
 » KOPUNGS, kyrkovård 837
 » LARSSON, kyrkovård 770, 771
 » MATSARFWE, sångare 49, donation 48
 LARSSON i Widekyrku, gravsten 207, 209
 » snickare 778
 » JOH., bygdeforskare 134, 136, 139, 140
 LAURELL, ALGOT, kyrkoherde 640
 LAURENTIUS (LARS), biskop 37
 » ERASMI, gravsten 521
 » PETRI, reformator 822
 LAURIN, HARALD, direktör, donation 12
 LAWERGREN, arkitekt 324, 328
 LEFFLER, MELCHIOR, guldsmed 374, 583, 637, 639,
 682, 763, 770, 829
 LEMKE, OTTO WILHELM, lektor 92, 328
 LENNGREN, ANNA MARIA 404
 LIKNAT, namn i runinskrift 318, 833, 834
 LIKNVI, namn i runinskrift 834
 LIKRAIV, namn i runinskrift 102, 450, 451
 LILJEGREN, JOHAN GUSTAF, riksantikvarie 102,
 450, 451
 LIND, HINDRICH, klockgutare 406
 » J. A. W., klockgutare 449
 LINDBLOM, JOHAN, guldsmed 636
 LINDENLÖF, MARIA, gravsten 766
 LINDGREN, GUSTAF, arkitekt 134, 139
 LINDQVIST, SUNE, professor 449, 552
 LINDSTRÖM, GUSTAF, prof., paleontolog 207, 248,
 449, 462
 » PER, tornbyggare 38
 LINGSTRÖM, ISRAEL, donation 509
 LINNÉ, CARL VON 62, 111
 LIONARDO DA VINCI, italiensk konstnär 275
 LISBET HANSDOTTER, g. m. M. Randers, gravhäll
 452
 LITHBERG, NILS, professor 50, 68, 461, 465, 516

- LITHBERG, JUDITH, donation 520
 LIXANDER, OLOF, kyrkoherde 751
 LOVISA ULRIKA, drottning av Sverige 771
 LUND, se ÅKERMAN
 LUNDBERG, AUGUST WALDEMAR, länsarkitekt 423
 » ERIK, professor 60, 857
 » LARS, snickerimästare 52
 LUNDBORG, J., nämndeman, donation 680
 » JOHAN, kyrkovärd 751, 756
 » JOHAN NILS, kyrkovärd 751
 » LOVISA (efterfölj:s fru) 762
 » PEHR, handlande 762
 LUNDMARK, EFRAIM, fil. dr 174, 627, 851
 LUNDS (LUNDSSON), JOHAN, namn i runinskrift 144
 LUNDSBERG, PEHR JOHAN, kyrkoherde 497
 LUNDSTRÖM, ALEXANDER MAGNUS, guldsmed 205, 463, 581
 LUTHER, MARTIN, tysk reformator 54, 822, 889
 LUTTEMAN, JOHANNES, stadskaplan i Visby 465
 LUTTEMAN, NICOLAUS, kyrkoherde 60, 110, 120, 121, 887, donation 88, 137
 LÜCHMEDE, JACOB, kyrkovärd 627
 LÜTHE, PEHR, kronobåtsman, donation 519
 LYEMÄSTAREN (anonymnamn), glasmålare 397, 812
 LYTHERG, MATHIAS, rådman, donation 656, 673, 680
 LYTKEMAN, GABRIEL TIMOTHEUS, biskop 342
 LÖN(N)BERG, CARL, kyrkoherde 342
- MAJESTATIS (anonymnamn), stenmästare 141, 381, 388, 390, 435
 MALMBERG, »artilleri constapel» 200, 203, 206
 MALMSTRÖM, J., tennngjutare 519, 520
 MARGARETA BUTERIUSDOTTER, gravsten 521
 MARGARETA och MATS GURPA, gravsten 524
 MARIA-NICOLAI MÄSTAREN (anonymnamn) stenmästare 172, 263
 MELANCHTON, FILIP, tysk reformator 822
 MEUKOW, GUSTAVA, konstnärinna 21, 110
 MEYER (MEIJER), GERHARD d. y. klockgjutare 318, 526, 528, 690, 691, 770, 771, 836
 » GERHARD S., klockgjutare 342
 MICHAEL LARSSON, kyrkovärd 770, 771
 MORSING, LAURITZ LAVRITZEN, kyrkoherde 686
 MÖLLER, G. A., målare 497, 500, 528
- MÖLLER, MAGNUS, kyrkomålare 340, 344, 750, 752, 755, 772
 MÖLLGÅRD, ERIK, donation 49
- NEOGARD, JOHANNES, kyrkoherde. donation 680, 687
 » LARS JOHANSSON 687
 » LARS NILSSON, kyrkoherde 130, 648, 683, 687, 690, 692, 696, 770, 771, 776, 837
 » MARIA JAKOBSDOTTER, se BROANDER
 » NILS LARSSON, kyrkoherde 465, 680, 687
 » VENDELA GÖRANSDOTTER, se BACHERUS
 » ANTONETTA SOPHIA, se GREVESMÜHL
 NEO-ICONICUS (anonymnamn), stenmästare 474, 476, 477, 482, 526, 527
 NICOLAIMÄSTAREN (anonymnamn), stenmästare 599
 NICOLAUS, prost, gravmonument *206, 207
 NILS i Stenkumla 235
 » ANDERSSON, kyrkovärd 837
 » PERSSON, byggmästare 663
 NILSSON, ALFRED, konservator 340, 821
 NILSSON, ERIK, trädgårdskonsulent 21, 24, 531, 656, 698, 906
 NEUMAN & VOGEL, glasmålerifirma 184
 NOHRBORG, målare 369, 370, 437, 440
 NORBERG, AND., »Clanettblåsaren» 96, 492
 NORBY, JOHANNA 687
 NORDBERG, CARL ANDERS 310, 312
 NUMENS, CHRISTIAN LORENZ, målare 54
 NYBERG, MIKAEL, guldsmed 676
 » SVANTE, fil. kand. 881
 NYBLOM, CARL RUPERT, prof., 184
 NYSTRÖM, BERTIL, skulptör 894
- ODIN, JOHAN, prost 152, 157
 OLAF LARSSON, kyrkovärd 837
 OLAUS PETRI, reformator 822
 OLOF, BUTERS, korsångare 49, donation 48
 » HEMUNS, kyrkovärd 586
 » NORBY, korsångare 49, donation 48
 » RASMUSSEN, gravsten 588
 » SIMONSON, kyrkoherde, gravsten 103
 » SNOWALDR, korsångare, donation 49
 » P., SUDERBY, kyrkovärd 588
 » bonde, Kyrkbinge, gravsten 103

- OLUF PEDERSON**, hamnfogde, gravsten 686
OHLSSON, LARS, smed 770
OLSSON, ERIK, konstnär, konservator 735, 748, 894, 898, 903, 908, 910
OSCAR II, konung av Sverige 184
OTTAR, namn i runinskrift 833, 834
- PAFWEL DIBJERS**, korsångare 49
PALMSTIERNNA, friherre, överste, donation 99
PASSIONSMÄSTAREN (anonymnamn), målare 131, 229, *232, *233, 271, 551, 566, 589, 619, 620, 641, 772, 810, 838
PEDER HALSEGÅRD, inskrift 810
  - » **HANSEN**, (Hansson) biskop 10
  - » **NICKARVE**, gravhäll 452**PER KOPUNGS**, kyrkovård 837
  - » **KRESTOFSSON**, Pesarve, kyrkovård 837
  - » **LARSSON BENDES**, donation 570
  - » **OLOFSSON**, Suderbys, kyrkovård 550
  - » **SIMUNDS**, kyrkovård 49, donation 48
  - » **TIMANS**, kyrkovård 49**PERSSON, JOHAN**, skolmästare 752
PETRÆUS, ERICUS, kyrkoherde 60, 69, 92, 96, 100, 110, donation 88
PETRONELLA NIELSDOTTER, gravsten 522
PETRUS, namn på gravsten 144
PETTER HÖGSTEN, kyrkovård 755
PETTERSSON, JOH., bonde, Viby 100
  - » **J.**, kyrkovård 681
  - » **JOSEFINA**, Boters i Anga 582
  - » **NILS**, byggmästare 24, 219, 226, 227, 385, 388, 897
  - » **RUDOLF**, byggmästare 668
  - » **SVEN PETER**, orgelbyggare 674
  - » **WILHELM**, konservator 184, 190, 195, 219, 232, 440, 490, 496, 667, 668, 673, 806, 807, 808, 809, 810, 812, 818, 820, 822, 838**PIPPING, HUGO**, professor 803, 804
PRINTZ, ANNA MÅNSDOTTER, donation 676
- QVIBERG, L. P.**, kantor 761
- RADIALV**, namn i runinskrift 883
RANDERS, MATTHIAS LAVRENTII, kyrkoherde, gravhäll 452
RASMUS, Sigsarve, gravsten 343
REUSER, GUSTAF THEODOR, prost 184
- ROALD**, namn i runinskrift 318
RODAR, namn i runinskrift 318
RODEDIS, gravsten *207, 209
RODFOS, namn i runinskrift 318
RODHE, ALVAR (ALLAN) ELIS, landshövding 340
RODIAUD, namn i runinskrift 833
RODGAIR, namn i runinskrift 833
RODGOT, namn i runinskrift 318
RODVALD, namn i runinskrift 556
RODVISL, namn i runinskrift 318
ROLAND, ANDERS, arkitekt 10, 12, *19
ROLLAIK, namn i runinskrift 588
ROMDAHL, AXEL, professor 12
RONANDER, PETRUS, kyrkoherde, donation 48, 49, 53, epit. 53, *54
RONENSIS (anonymnamn), byggmästare 68, 85, 86, 264
RONVID, namn i runinskrift 556
ROOSVAL, JOHNNY, professor 492, 501, 510, 545, 548, 568, 571, 573, 574, 577, 612, 640, 716, 862
ROSFONLANCI, MICHEL (ROESKILDENSIS el. ROSENKILDE) 123
VON ROSEN, ERIC, greve, etnograf 821
RUNDGREN, WIKTOR, biskop 376
RUNDQVIST, MATHIAS, tennjutare 680, 760, 828
RYDBECK, MONICA, docent 614
- VON DER SACKEN, GUSTAV ADOLF**, landshövding 717
SALMONIUS, SAMUEL PETER, kyrkoherde 465, 496, 522
SARTORIUS, PETER, kyrkovård, donation 317
SCHENK, H., tysk psalmdiktare 666
SCHMID, TONI, fil. dr 55
SCHMIDT, HINDRICK BALTZARSSON, rådman och vice borgmästare 271, donation 275, 279, 284, 285
SCHMIEDT, PEDER, kyrkovård 627
SCHOLANDER, FREDRIK WILHELM, arkitekt, professor, 674, 675
VON SEGEBADEN, CARL OTTO, landshövding 596
SETTERQVIST, E. A. OCH SON, orgelfirma, Örebro, 514
SEVERINI, PAULUS, kyrkoherde 465
SIBBA, namn i runinskrift 833
SIGRAF, stenmästare 208, 224, 253, 392, 428, 435, 492
SIGURD FAFNESBANE 366, 369

- SILOW, GUSTAV, tenngjutare 404
 SJÖSTRÖM, JONAS PETER, snickare 748, 908
 SMITTERBERG, P. Vassmunds, hemmansäg. 681
 SOFIA, drottning av Sverige 587
 SOLLERSTEN, glasmästare 369
 SPEGEL, HAQUIN, ärkebiskop 184
 SPIES, JOHANN, tysk boktryckare 211
 STEFFEN, RICKARD, fil. dr, rektor 52, 506
 STENGÅRD, PETRUS, kyrkoherde 370
 STENRAT, JOHANNES, bildsnidare 91, 92
 STENSTRÖM, kyrkvaktare 260
 STERLING, JOCHIM, kyrksnickare *50, 51, *52,
 504, 506, 515, 526, 750, 753, 772
 STIERNHJELM, GEORG, skald 197
 STOLT, BENGT, docent 866
 STRELOW, HANS NIELSSON, historiker 47, 69, 129,
 220, 223, 224, 226, 258, 302, 392, 397, 420, 437,
 462, 465, 533, 534, 662, 691, 842
 STRENG, ANDERS, konstapel 676
 SUDERBYS, se JOHAN MÅRTENSSON
 SUNDELIUS, PETER, guldsmed 205, 240, 285
 SVAHNSTRÖM, GUNNAR, landsantikvarie 54, 705,
 724
 SWARTLING, INGRID, antikvarie 744
 SWENSSON, ERNST, guldsmed 582
 SVENSON, GILBERT, intendent 427, 858, 862, 881
 SVENSSON, SAM, kapten 624, 738
 SÄVE, CARL, professor 449, 450
 SÄVE, PER ARVID, antikvitetsintendent 47, 55, 92,
 102, 348, 369, 376, 397, 594, 596, 626, 647, 707,
 713, 740, 741, 748, 817, 843, 854
 SÖDERBERG, BENGT, fil. dr 507, 560, 619, 621
 SÖDERSTRÖM, CARL MAGNUS, kyrkoherde 21
 SÖRLING, OLOF, tecknare 10, *117, 134

 THOMAS OLSSON, kyrkovärd 770, 771
 THOMAS SUDERBYS, snickare 354
 THOMASSON, OSKAR, kyrkovärd 520
 TIDMARK, NILS, fil. lic. 68
 TINGSTÄDEMÄSTAREN (anonymnamn), bildsnidare
 90, 571, 575, 589

 TORSSÉN, ANDERS, målare 751
 TORSTEN, namn i runinskrift 318
 (TOTT), IVAR AXELSSON, riksråd 4, 12
 TUULSE, ARMIN, professor 533, 566
 TÖRNGREN, E. M., målare 21, 219

 AF UGGLAS, CARL R., friherre, fil. dr 98, 500, 571
 ULRIKA ELEONORA, drottning av Sverige 690,
 836
 UPMARK, GUSTAF, fil. dr 516, 581

 VAHLGREN, HERMAN, kyrkovärd 668
 WAL, JONAS, strandridare, gravsten 686
 WALLIN, JÖRAN (GEORG), superintendent 55, 103,
 465, 589, 690, 836
 VECKKAPITÄLMÄSTAREN 68, 69, 75, 77, 79, 125,
 292, 296, 298, 472, 527, 534, 547
 WELLER, JOHAN P., målare 310, 398, 399, 401,
 440, 444, 449
 WENNERSTEN, OSKAR WILHELM, fil. lic. 854
 WESSÉN, ELIAS, professor 588
 WESTEU (WESTÖ), JOHANNES, kronolänsman,
 donation 752, gravsten 766
 WESTER, BERTIL, fil. dr 140, 580
 WICKMAN, BOTHVID, kyrkoherde 627
 » DAVID, snickare 437
 WIKESJÖ, KARL, trädgårdskonsulent 911
 WIKMAN, glasmästare 130, 664
 VOGEL, se NEUMAN-VOGEL
 WULFF, MATHIAS, tenngjutare 636
 WÄSTFALL, JOHANNES, kyrkoherde 755
 VÄTEMÄSTAREN (anonymnamn), bildsnidare 370

 ÅBERG, J., tecknare 21
 ÅKERMAN & LUND, orgelfirma 204, 402, 633, 674,
 824
 ÅMARK, MATS, teol. dr, klockspecialist 53, 101, 143

 ÖJAMÄSTAREN (anonymnamn), bildsnidare 370
 ÖSTMAN, E., folkskollärare 139

(Forts. från omslagets 2:a sida)

SÖDERMANLAND. (100) Band I, h. 1. *Strängnäs domkyrka, medeltidens byggnadshistoria* (2 vol.).

Pris 50 kr.

- UPPLAND. (7) Band I, h. 1. *Danderyds skeppslag, mellersta delen*. Pris 6: 60.
• (29) Band I, h. 2. *Danderyds skeppslag, östra och västra delen*. Pris 13 kr.
• (62) Band I, h. 3. *Värmdö skeppslag*. Pris 16: 50.
• (64) Band I, h. 4. *Åkers skeppslag*. Med register till Bd I. Pris 17: 50.
• (8) Band II, h. 1. *Häverö och Vaddö skeppslag*. Pris 4: 40.
• (50) Band II, h. 2. *Bro och Vätö skeppslag*. Pris 8 kr.
• (58) Band II, h. 3. *Frötuna och Länna skeppslag*. Pris 12 kr.
• (74) Band II, h. 4. *Frösåkers härad, norra delen*. Pris 28 kr.
• (75) Band II, h. 5. *Frösåkers härad, södra delen*. Med register till band II. Pris 32 kr.
• (12) Band III, h. 1. *Långhundra härad, norra delen*. Pris 15 kr.
• (67) Band III, h. 2. *Långhundra härad, södra delen*. Pris 12 kr.
• (69) Band III, h. 3. *Närdsinghundra härad, västra delen*. Pris 20 kr.
• (70) Band III, h. 4. *Närdsinghundra härad, östra delen*. Med register till Bd III. Pris 20 kr.
• (1) Band IV, h. 1. *Erlinghundra härad*. Pris 4: 50.
• (11) Band IV, h. 2. *Seminghundra härad*. Med register till Bd IV. Pris 17 kr.
• (71) Band V, h. 1. *Vallentuna härad, östra delen*. Pris 15 kr.
• (72) Band V, h. 2. *Vallentuna härad, västra delen*. Pris 15 kr.
• (78) Band V, h. 3. *Sjuhundra härad, sydvästra delen*. Pris 18 kr.
• (80) Band V, h. 4. *Sjuhundra härad, nordöstra delen*. Pris 18: 50.
• (88) Band V, h. 5. *Lyhundra härad, sydvästra delen*. Pris 28: 50.
• (73) Band VI, h. 1. *Färentuna härad, västra delen*. Pris 26 kr.
• (77) Band VI, h. 2. *Färentuna härad, mellersta delen*. Pris 20 kr.
• (79) Band VI, h. 3. *Färentuna härad, östra delen*. Pris 17 kr.
• (81) Band VI, h. 4. *Sollentuna härad, södra delen*. Pris 24 kr.
• (82) Band VI, h. 5. *Sollentuna härad, norra delen*. Med register till Bd VI. Pris 24 kr.
• (76) Band VII, h. 1. *Bro härad*. Pris 26 kr.
• (94) Band VII, h. 2. *Håbo härad, södra delen*. Pris 38 kr.
• (98) Band VII, h. 3. *Håbo härad, mellersta delen*. Pris 30 kr.

VÄRMLAND. (18) Band I, h. 1. *Grums härad, norra delen*. Pris 9: 50.

• (19) Band I, h. 2. *Grums härad, södra delen*. Pris 6: 50.

VÄSTERGÖTLAND. (2) Band I, h. 1. *Kållands härad, norra delen*. Pris 5: 40.

• (4) Band I, h. 2. *Kållands härad, sydöstra delen*. Pris 4: 50.

• (15) Band I, h. 3. *Kållands härad, sydvästra delen*. I. Pris 10 kr.

• (16) Band I, h. 4. *Kållands härad, sydvästra delen*. II. Med register till Bd I
Pris 10 kr.

ÖSTERGÖTLAND. (13) Band I, h. 1. *Bankekinds härad*. 1. (Askeby, Svinstad). Pris 14 kr.

• (14) Band I, h. 2. *Bankekinds härad*. 2. (Vårdsberg, Örtomt). Pris 13 kr.

• (99) Band I, h. 3. *Bankekinds härad, mellersta delen*. Pris 32 kr.

• (43) Band II. *Vreta klostets kyrka*. Med register till Bd II. Pris 15 kr.

SVERIGES KYRKOR

utgives och försäljes häftesvis och kan erhållas i bok-
handeln eller direkt från

GENERALSTABENS LITOGRAFISKA ANSTALTS FÖRLAG

Vasagatan 16, Stockholm 16

Tel. Lokalsamtal 22 95 00, rikssamtal 22 95 40

